

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
TÜRK İSLAM EDEBİYATI BİLİM DALI

KONYALI ŞEM'Î DİVANI'NDA DİN,
TASAVVUF VE CEMİYET

DİLARA UYSAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
PROF. DR. HİKMET ATİK

KONYA-2022

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	---

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Dilara UYSAL		
	Numarası	18811001030		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	Konyalı Şem'î Divanı'nda Din, Tasavvuf ve Cemiyet			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Dilara UYSAL
İmzası

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Dilara UYSAL		
	Numarası	18811001030		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İslam Tarihi ve Sanatları / Türk İslam Edebiyatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hikmet ATİK		
Tezin Adı	Konyalı Şem’î Divanı’nda Din, Tasavvuf ve Cemiyet			

Konyalı Şem’î, 19. yüzyılda yaşamış mutasavvıf şairlerdendir. Konya’da helvacılık yapmış ve çarşı ağalığı görevinde bulunmuştur. Mevlevîlik’e gönül vermiş ancak içinde bulunduğu çağın ve yakın arkadaşlarının etkisiyle Bektaşilik’ten de etkilenmiş, rindane bir şairdir.

Bu tez ile Konyalı Şem’î Divanı’nın din, tasavvuf ve cemiyet açısından tahlili amaçlanmıştır. Hayatı, şairliği, dinî-tasavvufî ve sosyal hayata bakışı ve bu kavramların şiirlerine ne şekilde yansıdığı sistematik olarak ele alınmıştır. Bundan sonraki çalışmalar için basamak oluşturulmaya gayret edilmiştir.

Konyalı Şem’î Divanı’nda Din, Tasavvuf ve Cemiyet başlıklı çalışmamız iki ana bölümden ve pek çok alt başlıktan oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Konyalı Şem’î, Cemiyet, Din, Divan Edebiyatı, Tasavvuf

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Dilara UYSAL		
	Student Number	18811001030		
	Department	History and Arts of Islam / Turkish Islamic Literature		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Hikmet ATİK		
Title of the Thesis/Dissertation	Religious-Sufism and Society in Konyalı Şem'î Divanı			

Şem'î is one of the sufi poets, who lived in the 19th century and is named as Konyalı Şem'î, since he is from Konya. He worked as a baker in Konya, used to make the sweet called helva and also served as a market keeper. He is a philosophical poet who devoted himself to Mevlevi, but was also influenced by Bektashism due to it being popular in that era and among close friends.

This thesis is aimed to analyze Konyalı Şem'î's book called Divan in terms of religion, mysticism and society. Also, the thesis mentions his life, poetry, view of religious-mystical and social life and how these concepts are reflected in his poems in a systematic way. I hope this thesis establishes a step for further studies.

This thesis which is titled as Religion, Sufism and Society in Konyalı Şem'î Divanı consists of two main parts and many sub-titles.

Keywords: Konyalı Şemi, Society, Religion, Divan literature, Sufism

BİLİMSEL ETİK SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
KISALTMALAR.....	ix
ÖN SÖZ	x
GİRİŞ	1
KONYALI ŞEM'Î'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASÎ, SOSYO-KÜLTÜREL VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ	1
KONYALI ŞEM'Î	3
1. Hayatı.....	3
2. Edebî Şahsiyeti	6
3. Eseri	7
1. BÖLÜM.....	9
KONYALI ŞEM'Î DİVANI'NDA DİN VE TASAVVUF	9
1.1. DİN	9
1.1.1. Allah.....	9
1.1.2. Melekler.....	11
1.1.3. Kitaplar	12
1.1.4. Peygamberler	13
1.1.4.1. Hz. Adem	14
1.1.4.2. Hz. Nuh.....	14
1.1.4.3. Hz. İbrahim (Halil, Halilullah)	14
1.1.4.4. Hz. İsmail.....	15
1.1.4.5. Hz. Ya'kub.....	15
1.1.4.6. Hz. Yusuf.....	15
1.1.4.7. Hz. Eyyub	16
1.1.4.8. Hz. Musa.....	16
1.1.4.9. Hz. Süleyman.....	17
1.1.4.10. Hz. İlyas	17
1.1.4.11. Hz. İsa	17
1.1.4.12. Hz. Muhammed	18
1.1.5. Kaza ve Kader.....	20
1.1.5.1. Bezm-i Elest / Kalû Belâ	21
1.1.6. Ahiret ve Ahiretle İlgili Mefhumlar.....	22
1.1.6.1. Ahiret (Dar-ı Beka, Ukba)	22
1.1.6.2. Kıyamet (Defter, Haşr, Mahşer, Mizan, Sırat)	23
1.1.6.3. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar	24
1.1.6.3.1. Cennet	24
1.1.6.3.2. Adn.....	26
1.1.6.3.3. Firdevs-i Â'lâ.....	26
1.1.6.3.4. Tuba	26
1.1.6.4. Cehennem	27
1.1.7. Ayetler ve Hadisler	27
1.1.7.1. Ayetler	27
1.1.7.2. Hadisler.....	30
1.1.8. İbadet ile İlgili Mefhumlar.....	31
1.1.8.1. Namaz	31

1.1.8.2. Oruç	32
1.1.8.3. Hac	33
1.1.8.4. Dua (Hamd, Şükür, Tevbe, Zikir).....	35
1.1.9. Dinî Şahsiyetler.....	36
1.1.9.1. Hızır	36
1.1.9.2. Lokman Hekim	37
1.1.9.3. Sahabe.....	38
1.1.9.3.1. Dört Halife (Çar-ı Yar)	38
1.1.9.3.2. Âl-i Âbâ	39
1.1.9.3.3. Ebu Eyyub el-Ensarî	40
1.1.9.4. Hz. Havva	40
1.1.9.5. Hz. Hacer	41
1.1.9.6. İmam-ı Şafî	41
1.1.9.7. Muafa b. İsmail	42
1.1.10. Dinî Mekanlar	42
1.1.10.1. Kâbe	42
1.1.10.1.1. Hacer-i Esved.....	43
1.1.10.1.2. Rükni-i Irak, Rükni-i Şam, Rükni-i Yemen	43
1.1.10.2. Ravza-i Mutahhara.....	44
1.1.10.3. Mescid-i Aksa	44
1.1.10.3.1. Mıraç	45
1.1.11. Dinî Günler ve Geceler	45
1.1.11.1. Bayram, İd	45
1.1.11.2. Üç Aylar.....	46
1.1.12. Diğer Dini Mefhumlar	47
1.1.12.1. Cin, Peri, Şeytan	47
1.1.12.2. Cürm, Günah, Mücrim.....	48
1.1.12.3. İman, Kafir, Mü'min.....	48
1.1.12.4. Nefis, Ruh	49
1.1.12.5. Tekbir.....	50
1.2. TASAVVUF	52
1.2.1. Tasavvuf ile İlgili Mefhumlar	52
1.2.1.1. Anka, Kuh-ı Kaf (Kaf-ı Kanâ'at).....	52
1.2.1.2. Beka, Fena	53
1.2.1.3. Çar Unsur	53
1.2.1.4. Dil, Kalp.....	54
1.2.1.5. Dünya (Âlem, Cihan).....	55
1.2.1.6. Felek.....	56
1.2.1.7. Hak Aşk	57
1.2.1.8. Himmet	58
1.2.1.9. Masiva.....	58
1.2.1.10. Mir'at	59
1.2.1.11. Pervane.....	59
1.2.1.12. Seher Vakti	60
1.2.1.13. Sufi, Vaiz, Zahid.....	60
1.2.1.14. Tefekkür.....	62
1.2.1.15. Tevekkül	63

1.2.1.16. Tevhid, Vahdet.....	63
1.2.2. Tarikat ile İlgili Mefhumlar	64
1.2.2.1. Mevlevî, Gülbank, Sema	64
1.2.2.2. Ahmediyye.....	65
1.2.2.3. Çilekeş, Hücrenişin, Tekkenişin	65
1.2.2.4. Dergâh, Tekke.....	66
1.2.2.5. Derviş, Veli / Evliya	67
1.2.2.6. Erenler.....	68
1.2.2.7. Hırka, Hil'at	68
1.2.2.8. Mürid, Mürşid, Şeyh.....	69
1.2.3. Mutasavvıflar	70
1.2.3.1. Mevlana Celaleddin-i Rumî.....	70
1.2.3.2. İbrahim Edhem	72
1.2.3.3. Hallac-ı Mansur	72
1.2.3.4. Şems-i Tebrizî.....	74
1.2.3.5. Hacı Bektaş-ı Velî.....	75
1.2.3.6. Sadreddin-i Konevî.....	75
1.2.3.7. Sultan Veled.....	76
1.2.3.8. Emir Sultan	77
2. BÖLÜM.....	78
KONYALI ŞEM'Î DİVANI'NDA CEMİYET	78
2.1. Şahıslar.....	78
2.1.1. Hükümdarlar ve Devlet Adamları.....	78
2.1.1.1. Sitti Zeyneb Sultan.....	78
2.1.1.2. Emevî Halifeleri.....	79
2.1.1.2.1. Yezid.....	79
2.1.1.2.2. Mervan.....	80
2.1.1.3. Sultan Selim Han (III. Selim)	81
2.1.1.4. Sultan II. Mahmud	81
2.1.1.5. Sultan I. Abdülmecid	82
2.1.1.6. Ebu Müslim el-Horasanî.....	82
2.1.1.7. Sahib Ata.....	84
2.1.1.8. Pargalı İbrahim Paşa	84
2.1.1.9. Kadı Abdurrahman Paşa	85
2.1.1.10. Çarhacı Ali Paşa.....	86
2.1.1.11. Sami Paşa	86
2.1.2. Şairler.....	86
2.1.2.1. Hatim et-Taî.....	86
2.1.2.2. Hoca Mesud / Kul Mesud	87
2.1.2.3. Nesimî.....	87
2.1.2.4. Fuzulî	88
2.1.2.5. Ruhi-yi Bağdadî.....	89
2.1.2.6. Nabî.....	90
2.1.2.7. Vâsıf Bey	90
2.1.2.8. Leyla Hanım	91
2.1.3. Tarihî ve Efsanevî Şahsiyetler	92
2.1.3.1. Ayvaz	92

2.1.3.2. Belkıs	93
2.1.3.3. Firavun	93
2.1.3.4. İskender.....	93
2.1.3.5. Karun	94
2.1.3.6. Nemrud	95
2.1.3.7. Eflatun (Platon).....	95
2.1.3.8. Sam ve Zaloğlu Rüstem.....	96
2.1.3.9. Şahmeran	97
2.1.4. Masal Kahramanları.....	97
2.1.4.1. Ferhad ile Şirin.....	97
2.1.4.2. Kerem ile Aslı.....	98
2.1.4.3. Leyla ile Mecnun	99
2.1.4.4. Mihr ü Müşteri	99
2.2. Kavimler, Ülkeler ve Şehirler.....	101
2.2.1. Kavimler	101
2.2.1.1. Ehl-i Hud.....	102
2.2.2. Ülkeler	103
2.2.3. Şehirler.....	104
2.3. Nehirler, Denizler ve Dağlar.....	107
2.3.1. Nehirler	107
2.3.2. Denizler.....	107
2.3.3. Dağlar.....	108
2.4. İctimaî Hayat.....	108
2.4.1. Padişah ve Çevresi.....	108
2.4.2. Rezm	109
2.4.2.1. Asker / Leşker, Ordu, Tabur	110
2.4.2.2. Fetih, Sancak, Sefer, Tuğ.....	110
2.4.2.3. Savaş Aletleri ve Eşyaları	111
2.4.2.3.1. Bıçak (Sikkin), Hançer, Kargı, Kılıç (Seyf, Tığ-i Teber)	111
2.4.2.3.2. Ok (Tir), Yay (Keman)	112
2.4.3. Bezm	113
2.4.3.1. Bade, Mey, Şarap.....	113
2.4.3.2. Cam, Hum (Küp), Kadeh, Kase, Sürahi, Tabak, Tas.....	113
2.4.3.3. Meyhane, Meykede.....	114
2.4.3.4. Pir-i Mugan, Saki.....	114
2.4.4. Av (Sayd, Sayyad, Şıkar).....	115
2.4.5. Musikî	115
2.4.5.1. Güfteler ve Makamlar	115
2.4.5.2. Müzik Aletleri.....	116
2.4.6. Süslenme	117
2.4.6.1. Güzel Koku	117
2.4.6.2. Kıymetli Taşlar ve Madenler	117
2.4.7. Giyim Kuşam.....	118
2.4.8. Sofra ve Yiyecekler	119
2.4.9. İnşâî Unsurlar.....	119
2.4.9.1. Aşıyan, Beyt, Hane	119
2.4.9.2. Burç, Hisar	120

2.4.9.3. Cami, Kilise	120
2.4.9.4. Eşik, Kapı.....	121
2.4.9.5. Fülk	122
2.4.9.6. Hamam.....	123
2.4.9.7. Kasr, Saray	123
2.4.9.8. Mektep	123
2.4.10. Tababet.....	124
2.4.11. Alış Veriş	124
2.4.11.1. Akçe, Kuruş, Mangır, Para	124
2.4.11.2. Bazar	125
2.4.11.3. Dellal, Müşteri	125
2.4.11.4. Kenz, Mezat, Sermaye	126
2.4.12. Yazı ile İlgili Hususlar	126
2.4.12.1. Defter, Kitap, Varak.....	126
2.4.12.2. Hame, Kalem, Kilk	127
2.4.12.3. Divanda Adı Geçen Edebî Türler	127
2.4.12.4. Harfler	128
2.4.13. Bazı Tipler ve Meslek Erbâbı	129
2.4.13.1. Bazı Tipler	129
2.4.13.2. Meslek Erbâbı	129
2.4.14. İksir, Kimya, Sihir	130
2.4.15. İnanış ve Âdetler	131
2.4.15.1. Kavm-i Kızılma	131
2.4.15.2. Nevruz.....	131
2.4.15.3. Rûya Tabiri	132
2.4.16. Diğer Eşyalar	132
SONUÇ	134
KAYNAKÇA.....	136

KISALTMALAR

age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
as.	: Aleyhisselam
bk.	: Bakınız
C	: Cilt
cc.	: Celle celalühu
ev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
M	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan önce
s.	: Sayfa
sav.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
S	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ü	: Üniversite
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

ÖN SÖZ

Divan edebiyatı, yüzyıllar boyunca sürmüş ve bu süreçte ortaya koyulan eserlerle, Türk edebiyatının büyük bir bölümünü meydana getirmiştir. Bu dönemde ortaya koyulan eserler yoğun sanat ve estetik anlayışıyla harmanlanmış, ilme ve kültürel birikime dayalı ciddi ürünler verilmiştir. Yapılan bu çalışmaların incelenip çözümlenmesini bir vefa borcu ve ilmî bir görev olarak görmekteyiz.

Konyalı Şem’î Divanı’nı tahlil ederek gerçekleştirdiğimiz bu çalışmanın gayesi, elimizde bulunan eseri, şairi ve şairin yaşadığı dönemdeki toplum yaşamını, inançları, değer yargılarını, kültürü ve eğlence anlayışını anlamaya çalışmaktır.

Divan tahlili, şairin ruh dünyasını anlamak, dinî ve fikrî duruşunu öğrenmek açısından oldukça önemlidir. Biz de hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Konyalı Şem’î’yi daha yakından tanımak ve kaleme aldığı kıymetli divanı incelemek niyetiyle böyle bir tez hazırlamaya karar verdik. Divanda XIX. yüzyıl toplumunun inanç, tasavvuf ve güncel hayatına dair birçok fikrin barındığını gördük.

Çalışmayı yaparken bu alanda çalışılıp tasnif edilmiş tezleri ve yöntemlerini inceledik. Hususiyetle, *Mehmet SARI*’nın hazırladığı *Mevlevî Âşık ve Şair Konyalı Şem’î Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divânı*, Konya, 2013 adlı çalışmadan istifade ettik.

Tezimizin giriş bölümünde şairin tanınması amacıyla Konyalı Şem’î’nin hayatını, eserini ve şahsiyetini inceledik. Çalışmamızın asıl amacını oluşturan ana kısmında ise “din-tasavvuf” ve “cemiyet” adında iki ayrı başlık açtık ve birçok alt başlığa ayırdık. Dinî, tasavvufî ve cemiyete dair kavramları tespit etmek adına tüm şiirleri tarayıp beyitlerdeki bu kavramları karşılayan kelimeleri tasnif ettik. Daha sonra bu kelimeleri çeşitli kaynaklardan yararlanarak açıkladık ve bahse konu olan kavramları divanda geçen beyitlerden bazılarıyla örnekledik. Beyitlerin yanında ilki şiire ikincisi beyit sırasına ait olmak üzere bilgilendirici numaralar gösterilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesinden hazırlanışına kadar bu çalışmanın bütün aşamalarında değerli görüşleriyle bana rehberlik eden danışman hocam Prof. Dr. Hikmet ATİK'e, birçok konuda yardımını gördüğüm, bilgilerinden istifade ettiğim Dr. Araştırma Görevlisi Ayşe PARLAKKILIÇ MUCAN'a, ayrıca çalışmama eleştirileriyle ve kıymetli görüşleriyle katkı sağlayan Dr. Öğretim Üyesi Olcay KOCATÜRK'e ve bu yoğun çalışma temposu içerisinde iken bana sabır gösteren, her şartta desteğini esirgemeyen aileme yürekten şükranlarımı sunarım.

Dilara UYSAL

Konya-2022

GİRİŞ

KONYALI ŞEM'İN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASÎ, SOSYO-KÜLTÜREL VE EDEBÎ ÖZELLİKLERİ

Konyalı Şem'î, XVIII. yüzyıl sonlarında doğmuş ve XIX. yüzyılın ilk yarısında hayatını idame etmiştir (1773-1841). Bu dönem, özellikle II. Mahmut'un tahta geçmesi ile batılılaşma hareketinin başladığı vakit olarak bilinir. Şem'î, III. Selim, II. Mahmut ve I. Abdülmecid tahtta iken yaşamış, padişahların teveccühüne mazhar olarak saraya davet edilmiş ve şiirlerini söylemiştir. Bu zamanlarda toplum hayatında siyasî, sosyal ve kültürel açıdan değişiklikler başlamış olup, bu değişikliklerden mimari, resim ve edebiyat gibi sanat dalları da etkilenmiştir. Fakat çözülme başlamış olmakla birlikte, bunlar temel yapıyı değiştirmekten uzak motifler seviyesinde kalmış; bu değişimin yeni bir sanat anlayışını doğurması XIX. yüzyıl sonlarını bulmuştur.¹

Osmanlı'nın edebiyat anlayışı ağırlıklı olarak manzumdur. Başta Osmanlı padişahları olmak üzere yönetici ve aydınların da görevlerinin yanında şair olmaları, siyasî ve edebî anlayışı ayrı ayrı değerlendirmemizi mümkün kılmaz. Bu dönemde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, Islahat ve Tanzimat fermanlarının ilan edilmesi yazı ve düşünce hayatını doğrudan etkilemiştir.

Konyalı Şem'î, geleneğe bağlı kalmasının yanında dönemin yenilikçi fikirlerine açık bir tutum sergilemiştir. Divanda, geleneksel anlayışın temel özelliklerinden olan Arabî-Farisî tamlamalara sıkça rastlanmasının yanında; dilde sadeleşme, atasözü ve deyimleri sıkça kullanma, yerel ifadelere yer verme gibi mahallileşme etkilerinin şiirlerine yansıdığına şahit oluruz. Özellikle Nedim, Enderunlu Vâsıf gibi şairler divan edebiyatını halk edebiyatına yaklaştıran dönemin mahallileşme akımının akla gelen ilk temsilcileri olmuşlardır.

¹ Osman Horata ve diğerleri, *XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Nisan 2012, s. 4.

Konyalı Şemî'nin şahit olduğu bu dönem, geleneğe bağlılığın devam ettiği ancak divan şiirinde sanatın yönünün aşk konularının yanında yaşanan hayata çevrilmeye başlandığı bir zamana tekabül etmektedir.

KONYALI ŞEM'İ

1. Hayatı

Türk Edebiyatında Şem'î mahlasını kullanan birden fazla Şair vardır. *İsmail Ünver*, “*Şem'î Şem'ullâh*” adlı makalesinde Prizrenli Şem'î ve Konyalı Şem'î olmak üzere iki farklı Şem'î bulunduğunu söyler. *Şemseddin Sâmi*'nin *Kâmûsu'l-Âlâm*'ında yazdığına göre Prizrenli, Konyalı ve Anadolu lu üç farklı Şem'î vardır. *Tezkirelere Göre Dîvan Edebiyatı İsimler Sözlüğü* ve *Sicill-i Osmânî*'de ise altı Şem'î bulunduğu belirtilir.² *Tuhfe-i Nâili* ve *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde ismi geçen, Şem'î mahlasını kullanan diğer Şairler “Şem'î Mehmed Efendi, “Bursalı Şem'î”, “Tekirdağlı Şem'î”, “Şem'î Çelebi”, “Şem'î Mehmed Salih Efendi”, “Mehmed Şem'î Efendi”³ ve bizim tezimize konu olan Şem'î, asıl adı Ahmed olan XIX. yüzyıl Şairi Konyalı Âşık Şem'î'dir.

Şiirlerinde mahlasını “Şem'î”, “Derd-mend Şem'î”, “Hacı Şem'î”, “Şem'î Baba” olarak kullandığı görülür.

Şem'î doğma büyüme Konyalıdır.⁴ Şiirlerinde sık sık Konya'yı ve Konyalı olduğunu zikreder:

Mahlasım Şem'î'dir bilâdım Konya

Bir kenâr sahrâda olmuşum peydâ

Bizim bâğa girmez bülbül-i Őeydâ

Kimse bilmez ne bûy virür gülüm ben (N 142/5)⁵

² Sevgi Elif Keyik, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarında Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 18.

³ Mehmet Sarı, *Mevlevî Âşık ve Şair Konyalı Şem'î Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2013, s. 15.

⁴ Sâdeddin Nüzhet Ergun, Mehmet Ferit Uğur, *Konya Vilâyeti Halkıyyât ve Harsıyyâtı*, Vilâyet Matbaası, Konya, 1926, s. 53.

⁵ Mehmet Sarı, adı geçen eserinde dört yazma nüshası bulunan Konyalı Şem'î Dîvânı'nı farklılıkları ve benzerlikleriyle birlikte kitabında bir araya getirmiştir. Örnek olarak verilen Şiirler, tezimizde bu kitaptan alınmış ve kitaptaki sıralamaya göre numaralandırılmıştır.

Konya'nın Piresat mahallesinde dünyaya gelen Şem'î'nin doğum tarihi kaynaklarda çelişkili verilir. *Son Asır Türk Şâirleri* ile *Tuhfe-i Nâilî*'de H 1185 olarak geçerken, *Konya Vilayeti Halkıyyât ve Harsiyyâtı*'nda H 1198, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde ve *Büyük Türk Klasikleri*'nde M 1783 olarak gösterilmektedir. Şem'î bir gazelinde 1242 yılında hacca gittiğini, bu sıralarda yaşının 55-56 olduğunu söyler. 1249 senesinde ise ilk eşinin vefatından sonra ikinci evliliğini yaptığında yaşı altmıştır. Bu kaynaklar ışığında doğumu 1185-87 / 1771-73 tarihleri arasında bir vakittir.⁶

Şem'î'nin doğumunda olduğu gibi tahsili noktasında da bazı çelişkiler mevcuttur. *Sâdeddin Nüzhet Ergun* “Şem'î okuryazar değildir.” derken, *İbrahim Aczi Kendi* ise otuz yaşından sonra kendi azmiyle okumayı öğrendiğini söyler.⁷

Şem'î, 1223 / 1808 yılında Sillelizâde Hacı Abdülkadir Ağanın kızı ile evlenir ve evliliklerinden Mustafa ve Esmâ adında iki çocukları dünyaya gelir.⁸

İlk eşinin vefatının ardından ikinci eşi ile evliliğini 1249 / 1833 senesinde yapar.

Konyalı Şem'î'nin babası Konya'nın tanınmış helvacılarından helvacı Mehmed Ağa'dır. Mehmed Ağa, Konya'da Pisili Sultan olarak bilinen Pir Esat Ağaoglu Hacı Hüseyin Ağa soyundandır.⁹ Şem'î belirli bir süre babasının mesleğini devam ettirir. Âşıklığa olan merakıyla Âşıklar Kahvehanesi'ne gidip gelmeye başlar. Sazıyla, sözüyle kendini diğer âşıklara, esnafa ve Mevlevîlere sevdirebilir. Diğer saz şairlerinden farklı olarak koşmayla sadece yirmi iki şiir söyler, dili ise onlara göre ağır sayılır.¹⁰

Mevlevî postnişini Mehmet Sait Hemdem Çelebi ile yakın dostluğu sebebiyle Mevlevîliğe yakınlaşır ve 1239 / 1823 yılında helvacılık işlerini oğlu Mustafa'ya bırakarak zamanının büyük çoğunluğunu Mevlevî dergâhına hizmete ayırır. Ruhunu Mevlevîlik ile besler.

⁶ Sarı, *age.*, s. 18.

⁷ *Age.*, s. 18.

⁸ İbrahim Aczi Kendi, *Konyalı Âşık Şem'î Konuşuyor*, Konya, 1951, s. 6.

⁹ *Age.*, s. 5-6.

¹⁰ Nurettin Albayrak, “Şem'î, Konyalı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 38, s. 505.

1826 - 1829 yılları arasında İhtisab Ağası¹¹ olarak görev yaptığı zamanlarda bile dergâhla ilgilenmeyi ihmal etmemeye çalışan Şem'î, bu görevi bittikten sonra tamamen Mevlevîhane'ye hizmet için koşturur durur.

Şâirin kimler tarafından yetiştirildiği, mürşidi bilinmez. Bin bir günlük çileye girdiği de kesin değildir.¹² Ancak şiirlerinde “Mevlevîyem” demekte ve sürekli Mevlevî dergâhında bulunduğu bilinmektedir:

Mevlevîyem Mevlevîyem Pîrimiz Monlâ-i Rûm
Şâh-ı Kutbü'l- ârifindir ser-firâz-ı evliyâ (E 1/9)

Şem'î, Bektaşî tarzı şiirleri bulunan rind-meşrep bir şairdir. Dönemin şairleri gibi o da Bektaşîlik'ten etkilenmiştir. Bektaşî kolundan Âşık Dertli ile olan yakın dostluğu da bunda etkili olmuştur:

Râh-ı Hakk'a ibtidâ der-bân olur *Bektâşîler*
Tekke-i aşka girer mihmân olur *Bektâşîler*
Tâc ü tahtı terk ider İbrâhim Edhem 'aşkına
Varlığından soyunur 'uryan olur *Bektâşîler* (R 53/1)

Şem'î, parasızlık sebebiyle uzun zamandır arzu ettiği hacca gidemez. Yakın dostu Hemdem Çelebi'nin durumdan haberdar olması ve kendisine yardım teklif etmesiyle nihayet 1242 / 1826 yılında kendisine hacca gitmek nasip olacaktır. Gittiğinde bulunduğu uhrevî ortamdan çok etkilenecek, Kâbe-i Şerif'e şiirler yazacaktır. Bunun yanında Hz. Muhammed için çok hisli bir na't kaleme alacaktır.¹³

Şem'î, 1257 / 1841 yılında Konya'da vefat eder. Derviş Hasan ve Derviş Burhan'a vasiyet ettiği gibi Kubbe-i Hadra'nın gölgesine, çok sevdiği pirinin yanına defnedilir.¹⁴ Kabri bugün Mevlana Türbesi ve Üçler Kabristanı arasında türbeye yakın tarafta yürüyüş yolu üzerinde bulunmaktadır. Ömrünü Hakk'ı

¹¹ *İhtisab Ağalığı*: Osmanlı Devleti'nde kent ve kasabalarda belde hizmetlerini yürütmekle görevli olan kişidir. Kadi, yargılama sonucunda bir karara varırken; ihtisab ağası örfi ve pratik kararlar verebilirdi. Ayrıca kent ve kasabalardaki ihtisab işleri karşılığında alınacak vergileri de bu muhtesibler toplardı. Tanzimat Fermanı'ndan sonra bu görev yürürlükten kaldırıldı ve 1850'den sonra belediye sistemine geçildi.

¹² Bu konuda daha geniş bilgi için bk., Sarı, *age.*, s. 49-56.

¹³ *Age.*, s. 22.

¹⁴ *Age.*, s. 25-27.

anlatmaya ve insanları gafletten uyandırmaya adanmış, şiirlerinde kendi uyanışını çeşitli vecizelerle bizlere sunan Şem’î; mezarının kitabesinde yazan şiirinde, din kardeşlerini dünya hayatının geçiciliği hakkında uyarır ve kendisinin ölümden sonraki ahvali için dua ister:

Bu cihân kimseye bâkî değildir zıll-i hayâl
Gaflet ile aldanıp kalp nakkâşına

Âkıbet olsan gerektir bir gün olursun sen de muhtâc-ı duâ
Oku birkaç fâtihabahş eyle dîn kardaşına

Gitmedi kabre benimle ehl-i evlâd ile mâl
Berk idüp toprağı başımdan dağıldı âşinâ

Ey birâder bak bana ibret değil miyim saña
Şem’î nâmım bir nişân oldu mezârım taşına

2. Edebî Şahsiyeti

Şem’î, helvacılık mesleğini babasından devralmasına karşın, genç yaşlarından itibaren âşıklığa merak salar. Âşık kahvesinde, esnaf nezdinde, Mevlevîler arasında bu şekilde sazıyla ve sözleriyle iyiden iyiye gönüllere yerleşmeye başlar ve sevenleri gün geçtikçe artar. Yakın dostlarının sayısı da fazladır. Hemdem Çelebi ve Âşık Sürurî gibi isimlerle arkadaşlık kurup onları candan sever. Gösterişi sevmez, her zaman içten bir tavır ile insanlara muamele eder. İstanbul’a zaman zaman seyahat ettiğinde bu samimi tavrıyla saz çalıp şiirlerini söylemesi orada da isminin duyulmasını sağlar, adı Padişah II. Mahmud’a kadar ulaşır. İhtisab Ağalığı görevine bu şekilde gelmiş olur¹⁵:

Bâb-ı âlî semtine itdik efendim bir sefer
'İnd-i devletde olur lâ-büd nüfusun mu'teber (Y 194/2)

¹⁵ Sarı, *age.*, s. 28-56.

Kişiliğinde öne çıkan gösterişsiz tavır, şiirlerine de yansır. Yer yer süslü bir üslup kullandığı görülür ancak genel itibarıyla sade ve akıcı bir dile sahiptir. Halkın içinden kopup gelen bir şair olması münasebetiyle, şiirlerinde halka ait söyleyişlere rastlamak mümkündür. Türkçe'ye hâkimiyeti ise dikkat çekicidir. İrticalen şiir söylediği zamanlarda dahi üslubu ve sözlerinin manası düzgündür.

3. Eseri

Konyalı Şem'î, yıllarca herkes tarafından okunmak ve sözlerini kendisinden sonra gelen nesillere miras bırakmak arzusundadır. Bu sebeple bir divan tertip eder. Şairin bu divanından başka eseri bilinmemektedir.

Gençlik yıllarında aşk şiirlerine ağırlık veren Şem'î, orta yaşlarında sosyal konuları, ömrünün son yıllarında ise daha çok dinî-tasavvufî konuları ele alır.

Divanına Allah'ın adıyla başlayarak Yaradan'a hamd eder:

Besmeleyle hâmemi aldım ele ben evvelâ

Hamd ü şükri resm-i hat dîvâna yazdım ibtidâ (E 1/1)

Kur'an'da besmele Neml suresinin 30. ayeti ve Fatıha suresinin ilk ayetidir. Tevbe suresi hariç diğer surelerin başlarında yazılıdır ve sureye dahil değildir.¹⁶ Yani "Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla" manasındaki besmele zikredildiği zaman Kur'an okunmuş ve Allah'ın adı dile getirilmiş olur.

Şair, divanda hem ilahî hem de beşerî aşkı işler. Hece ve aruz ölçüsüyle yazılmış divan, gazel, semai, koşma, muhammes, destan, kalenderi, mersiye, methiye vb. 197 manzumeden oluşur. Dört yazma nüshası ve otuza yakın matbu nüshası tespit edilebilmiştir. Bu dört yazma nüshadan üç tanesi Ankara Milli Kütüphane'de, bir tanesi ise Konya Koyunoğlu Müzesi'nde bulunmaktadır.¹⁷

Döneminin diğer birçok divan şairinin aksine aruz ölçüsüyle beraber hece ölçüsünü de oldukça fazla kullanmıştır. Şiirlerinin çoğu saz çalarken irticalen söylediği eserlerdir.

¹⁶ Fikret Karaman vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, İstanbul, 2009, s. 60.

¹⁷ Bk. Sarı, *age.*, s. 65-70.

6+5 duraklı hece ölçüsünü kullanan Şem'î, aruz ölçüsünde ise şu kalıpları kullanır:

Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilâtün Fâ'ilün

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün

Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilâtün Fe'ilün

Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün Mefâ'ilün

Mef'ûlü Mefâ'ilü Mefâ'ilü Fe'ûlün

Âşık Şem'î, yer yer sanatlı bir dil kullanmasına karşın genel olarak sade ve akıcı bir üslup ile karşımıza çıkar. Şiirlerinde atasözleri ve deyimler oldukça fazla yer alır:

İstemez kimse rızâsiyle diyâr-ı gurbeti

Âb u dâne serpilir insânı kısmet gezdirir (R 40/4)

*

Derd-i 'aşkuñ ile *kan ağlıyor göz*

Hâlim ifâdeye tayanmıyor yüz

Rakîbler hakkımda söylerse bir söz

Mürüvvetlü şâhım sakın inanma (H 157/2)

Konyalı Şem'î haricinde Şem'î mahlasını kullanan şairlerin varlığından bahsetmiştik. Bu sebeple İstanbullu, Bursalı, Prizrenli vb. şairlerin şiirleri birbirine karışabilmektedir. Konyalı Şem'î'yi diğer Şem'î mahlasını kullanan şairlerden ayıran, onun hayatına, eserine, edebî kişiliğine, divan nüshalarına dair çalışmalar yapılmış olup¹⁸; divanın tahliline yönelik bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁸ Bu çalışmalar hakkında bk. Sarı, *age.*, s. 70-79.

1. BÖLÜM

KONYALI ŞEM'Î DİVANI'NDA DİN VE TASAVVUF

1.1. DİN

İnsan, din vasıtasıyla yaratılış gayesini ve varoluş hikmetlerini kavrar. Dinin kurallarına uymak, dünya hayatını nizama erdirir ve ahiret hayatını kurtarır. Müslümanlar için İslamiyet'te itikad ve amel bir bütündür. Bu iki unsur, hayatın her safhasında iç içedir ve birbirini tamamlar.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte, edebî eserlerimizde dinî kavramlar geniş kullanım alanı bulur. Bilhassa divan edebiyatı kendine has motifleri ve üslubu ile dini anlatmada zengin bir vasıta olmuştur. Konyalı Şem'î, şiirlerinde dünya ve ahiret hayatına dair neredeyse her konuya değinmiş, birçok meseleden ilham almıştır. Mutasavvıf şair kimliğiyle, dinî konulara fazlaca yer vermiş, Allah'a ve peygamberine olan düşkünlüğünü gözler önüne sererek, şiirlerinde bu sevgisini esas almıştır.

1.1.1. Allah

“Esmâ-i Hüsnâ” en güzel isimler anlamındadır ancak bu tamlama Allahu Tealâ'nın isimleri için özel bir isim olmuş, istilâh haline gelmiştir.¹⁹

Şairlerimiz Esmâ-i Hüsnâ'ya karşı hassas ve duyarlı davranmışlar ve bu konuda edebî türler ortaya koymuşlardır. İbni İsa-yı Saruhani, İbrahim Cudî, Bıçakçızade İsmail Hakkı ve Şeyh oğlu Mustafa bunların başında gelmektedir.²⁰

Konyalı Şem'î Divanı'nda, Allah'ın isim ve sıfatları söz konusu edilir. Bu isim ve sıfatları arasında “Allah”, “Bârî”, “Celal”, “Gaffar”, “Ganiyy”, “Hafız”, “Hak”, “Hâlık”, “Halim”, “Hayy”, “Kahhar”, “Kerim”, “Rahman”, “Rahim”, “Rezzak”, “Samed”, “Settar”, “Şekûr”, “Vedud”, “Vehhab” yer alır. Bunların dışında “Calab”, “Cenâb-ı Kibriyâ”, “Hû”, “Hünkar”, “Kird-gar”, “Perverdigar”, “Mevla”,

¹⁹ Bilal Kemikli vd., *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017, s. 158.

²⁰ Hikmet Atik, *Türk İslam Edebiyatı*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2018, s. 152-153.

“Huda”, “Rab”, “Sultan”, “Tanrı”, “Yaradan”, “Yezdan” gibi ad ve sıfatlar da Allah’ı ifade için kullanılmıştır.

Her rüzgarın esmesi, seher vaktinde turnaların şakıması aşk ile “sadece Allah” dediklerine işaret eder:

Gelür her rûzigâr âdab ile ider îmâ
Seher vaktinde turnalar okur ‘aşk ile *illâ-hû* (V 150/2)

O, kâinatın yaratıcısı ve yöneticisidir. Zihnî bir varlıktan ibaret olmayıp, fiilen de vardır. Güzel isimleri Allah’ı çeşitli yönlerden tanıtır. O her türlü noksanlıktan ve fanilikten münezzehtir.²¹

Sen *Allahu ‘azîmsüñ* kullaruñ dâ’im saña muhtâc
Huzûr-ı ‘izzetüñde hazretüñden nân diler *yâ Rab* (B 13/5)

Şem’î, besmele manzumesinde, şiiplerinin Allah tarafından kabul edilmesini diler, kaza ile dilinin sürçmesinden çekinir:

Dilerim bir noktasın *Mevlâ* kabûl itsün hemân
Olmaya sehv ile hiç sürç-i lisânımdan hatâ (E 1/8)

Ne gül ne de bülbül cihanda kalıcı olacaktır, ebediyen var olan yalnızca Allah’tır:

Ne gül bâki ne bülbül bâki nedir
Kalır milkinde bâki kendi *settâr* (R 65/2)

Huda, alemde anbean, saat saat rızkı taksim eder. Dönüp duran değirmen asla tanesiz kalmaz:

Hudâ Rezzâk-ı ‘âlem gün-be-gün sâ’at-be-sâ’atdır
Bulur taksîmini gendüm değirmen dânesiz kalmaz (Z 68/4)

Şem’î Allah’a kendisini kusurlarıyla kabul edip affetmesi için yalvarır, kabul etmez ise ahirette hali perişan olacaktır:

²¹ İsmail Karagöz, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah’ın İsim ve Sıfatları Esmâ-i Hüsnâ*, DİB Yayınları, İstanbul, 2010, s. 98.

Yâ İlâhi her kusûrumla kabûl it el-amân
Kabûl itmez iseñ âhir hâl perîşân elvedâ‘ (A 83/9)

Hakk’ın rızası tek tek arayıp bulunmalı, Allah’a yakın olmak için Habîb’i sevimlidir. Ancak bu şekilde onun huzuruna çıkabilecektir:

Bir bir ara *Hakk*’uñ rızâsını bul
Divşir dâmânuñı bu bir ince yol
Habîbün sev Şem’î *Hakk*’a karîb ol
Bile gît *dîdâr-ı Kirdigâra* hey (Y 187/4)

Yaratıcının en büyük ismi olan “Allah” lafzının her harfi onu ifade eder. Baştaki elifi kaldırıldığında “lillah” olur. Elif ve lam kaldırıldığında “lehu” olur. Elif ve iki lam birlikte kaldırıldığında “hu” olur. Bütün hepsi yine Allah’ı ifade eder.

1.1.2. Melekler

Nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, ruhanî ve nuranî varlıklardır.²²

İnsanlar, melekler, cinler hepsi Allah’ın tertemiz adını zikreder. Kim ki bağlılıkla böyle yaparsa ebedi olarak kalacağı yurdu cennettir:

İns ü cin gökde *melekler* ism-i pâküñ zikreder
Sıdk ile kim zikriderse meskeni dârü’l-karâr (R 64/2)

Cebraîl (as.) Hz. Muhammed’in Miraç’a çıkışı sebebiyle zikredilir:

Hazret-i Cebrâîl’e emr oldı varup Cennete
Ol Burak’ı gördi kim çekmekde âh u intizâr
Ma’den-i lûtf-ı sa’âdet tâcını aldı bile
Çün saña Mi’râc’ı virdi Hâlık-ı leylü nehâr (R 64/3-4)

²² Karaman vd, *age.*, s. 370-371.

Şem'î, Habîbullah'ın kabrine yüz sürebilse, bu coşkuyla Azrail (as.) canını aldığı anda bununla övüneceğini söyler:

Hazret-i Azrâil'e cân virmeye fahr eylerim
Yüz sürünce ravza-i pâk-i Habibu'llaha ben (N 128/7)

Şem'î sufilere seslenerek riya'yı bırakmalarını söyler. Kendisinin şöhreti İsrâfil (as.) sura üfleyene kadar bakî kalacaktır:

Riyâ sandukasın al git berâberce ey sûfî
Kalur tâ *Sûr-ı İsrâfil'e* dek bu şöhreti Şem'î (Y 178/3)

Cehennemliklere azap çektirecek melek olan Zebanî de divanda birkaç yerde geçmektedir. Eğer Hz. Resul yarım bir işaretle bile aciz ümmetine şefaet ederse Zebanîler onu ateşe götürmeyecektir:

Götürmezler *zebânîler* za'îf ümmetlerüñ oda
Olursa Hazretüñden nîm işâret yâ Resûla'llah (HA 162/3)

1.1.3. Kitaplar

Divanda dört büyük kitaptan bahsedilmekle birlikte, bu kitaplardan Tevrat, İncil ve Zebur ile ilgili bahis tek bir beyitte geçmektedir:

Hırmene ac idüp Hak halka muhtâc eylemez
Hazret-i Kur'an ile *İncîli Tevrât u Zebûr* (R 66/2)

Kur'an-ı Kerim; "Kur'an", "Kitabullah", "Kitab", "Mushaf" isimleriyle anılmaktadır.

Allah'ın kitabının eşi benzeri olmayan bütün manaları toplanıp, Kur'an'ın nuru evvela levh-i mahfuza yazılmıştır:

Cümle ma'nâ-yı *Kitabu'llaha* câmî'-i bî-nazîr
Levh-i mahfûza yazıldı *nûr-i Kur'an* ibtidâ (E 2/5)

Bir başka beyitte şair, Hakk'ın sırlarının kaynağının ve kitabının bütün manalarının tek muhafızının Hz. Peygamber olduğunu söylemektedir:

Menba‘-ı esrâr-ı Hak oldu mübârek sadruñuz
Cümle ma‘nâ-yı *Kitabu’llaha* sensin haznedar (R 64/11)

Divanda Kur’an’ın farklı isimlerle anılmasının haricinde, bazı sure isimleri de münferit olarak geçmektedir:

Âkıbet olsañ gerekdir sen de muhtâc-ı du‘â
Bir *fâtiha* bahşeyle (gel) sen de din kardaşına (HA 161/3)

*

“*Sûre-i Fil*”i tefekkür itmeyenler bir takım
Tîşe-i zulm ile Beytu’llahı vîrân itdiler (R 59/2)

*

Çekilsün orduya mevc-â-mevc ‘asker
Yazuñ kılıçlara “Allahu ekber”
Sûre-i feth okur du‘âcı kemter
Şem’î dîdesinde pür nem berâber (R 56/11)

1.1.4. Peygamberler

Peygamberler, insanlar arasından seçilmiş, Yaraticının buyruklarını kullarına ileten elçilerdir. Allah, doğru yolu göstermeleri için her topluluğa kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Doğruluk (sıdk), güvenilirlik (emanet), Allah’tan aldığı vahyi doğrudan ve değiştirmeden insanlara ulaştırma (tebliğ), akıllı ve uyanık olma (fetanet) ve günah işlememe (ismet) özelliklerine sahiptirler.

Divanda peygamberlerden “resul” ve “nebi” olarak bahsedilir. Şairin zikrettiği peygamberler “Adem”, “Nuh”, “İbrahim”, “İsmail”, “Ya‘kub”, “Yusuf”, “Eyyub”, “Musa”, “Süleyman”, “İlyas”, “İsa” ve “Muhammed” (as.)’dir.

1.1.4.1. Hz. Adem

Adem peygamber, yaratılan ilk insan olması, dünyanın ona ve diğer bütün insanlara yar olmayacak olması, atamız kabul edilmesi ve binlerce yıl yaşamış olması sebepleriyle söz konusu edilir.

Cümle nâsî gelse (bir gün) bu sırâtuñ başına
Hazret-i Âdem gibi girse hezârân yaşına (HA 161/1)

Adem mefhumu, ilk insan ve ilk peygamber olarak işlenmesinin yanında; şiirlerde beşer, her şeyin aslını bilen kimse ve insan-ı kamil manalarında da kullanılmaktadır.

1.1.4.2. Hz. Nuh

Nuh peygamber, Allah'tan gelen vahiyle gemisini inşa ettikten sonra oğulları Ham, Sam ve Yafes iman ederken; oğlu Yam iman etmez. İnsanlık gemiye binen Nuh'un üç oğlundan türer. Onun için Hz. Nuh'a "ikinci Adem" denir.²³

Şem'î, Nuh'un gemisine binenlerin kurtulması ve yollarının açılması gibi sadık aşıkların da sevgiliye ulaşılacak yolları bulacağını söyler:

‘Âşık-ı sâdık olan mahbûba yol bulsa gerek
Zevrak-ı Nûh'a binince açılır deryâya yol (L 106/2)

1.1.4.3. Hz. İbrahim (Halil, Halilullah)

İbrahim peygamber, divanda zezem hadisesi, Kâbe'yi inşa etmesi, Nemrud tarafından ateşe atılması ve ateşin onu yakmaması konuları ile anılmaktadır. Bazı beyitlerde oğlu Hz. İsmail ile adı geçerken bazı beyitlerde ise "Halil", "Halilullah" unvanı ile anılır.

Şem'î, Hacca gitmek nasip olana kadar yıllarca mübarek topraklara özlem duymuştur. Örnek olarak vereceğimiz beyitte Halilullah'ın inşa ettiği Kâbe'ye varıncaya kadar gece gündüz kan ağlayacağını söyler:

²³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, 29. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018, s. 361.

Gözlerim kan Ağlasun hiç turmasın leyl ü nehâr
Tâ varınca *Kâ'be-i bünyâd-ı Halilu'llah*'a ben (N 128/4)

1.1.4.4. Hz. İsmail

Allah her peygamberin hayatında insanlara örnek olacak hadiseler meydana getirmiştir. Böylece İsmail peygamber, babası Hz. İbrahim tarafından Allah'a kurban edilmek istenmesi sebebiyle örneklendirilir ve incinmemeyi temsil eder:

Ciğerden köz kebâbıdır bu derdüñ ince dermânı
Seven *İsmâ'il*'i elbet olur 'îdünde kurbânı
Dilündeñ boşlama Bâr'ı viremezsüñ sericânı
Fedâ can eylemekdir bu tarîküñ şöhreti şâni
Kuruldukda cefâ emtâ'ınuñ her yerde pâzârı
Disünler bu gelendir derd-i gam-ı mihnet harîdârı (Y 181/2)

1.1.4.5. Hz. Ya'kub

Ya'kub peygamber, oğlu Hz. Yusuf'a duyduğu hasret ve üzüntüyle gam ve hüznün sembolüdür.²⁴ Edebiyatımızda çokça sabrıyla ilgili benzetmeler yapılır. O, ah ederek uzun süre oğlu Hz. Yusuf'un yokluğuna sabredip Allah'a dua etmiştir. Divanda adının geçtiği bütün şiirlerde oğlu Hz. Yusuf ile beraber anılır.

Vuslat-ı yâri müyesser eyle lûtfî Kird-gâr
İhtiyârım gitdi elden kalmadı sabra karâr
Çok zamandır eylerim *Ya'kûb* misâli âh u zâr
Yûsuf'um var hücre-i zindâna yol vir varayım (M 113/2)

1.1.4.6. Hz. Yusuf

Yusuf peygamber, Mısır'da saraydaki idare ve tasarruf göreviyle, zindana girmesiyle, Hz. Ya'kub'un kendisinin sıhhatini öğrendiğinde duyduğu kutlu haberdeki sevinç gözyaşlarıyla anılmaktadır.

²⁴ M. Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nun Tahlili*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001, s. 26.

Gelince sıhhat-i Beytü'l-hazende ağladı gezdi
Peyâm-ı bûy-ı *Yûsuf* tûtiyâ-yı çeşm-i Ya'kûba (HA 152/2)

Hz. Yusuf güzeldir, şiirde güzeli temsil eder. Başına gelen hadiseler de hep bu sebepten meydana gelir. Bunun yanında şiirlerde Mısır'ın “güzelliğin ülkesi” olarak anılması belki de Hz. Yusuf'un güzelliği sebebiyledir.²⁵

Ömürlerinde uzun süre ayrı düşen ve birbirlerinin hasretini çeken baba ile oğul Hz. Ya'kub ve Hz. Yusuf, şiirlerde çoğunlukla birlikte anılır.

1.1.4.7. Hz. Eyyub

Eyyub peygamber, sabrı zorlu bir şekilde tecrübe eder. Başına gelen hastalık derdinden asla şikayet etmez, Allah'a şükreder. Sabrının sonunda hastalığı geçer tekrar şifa bulur. Bu sebeple bütün dinlerde, edebiyatımızda sabır ve tahammül timsalidir.²⁶ Aşk derdine müptela olmuş aşıklar edebiyatta Hz. Eyyub'a benzetilir.²⁷

Şem'î, ışığın olduğu yeri meydana çıkararak pervaneler gibi halka karşı sırrı ortaya çıkarmamak gerektiğini söyler. Ona göre başkalarının eziyetlerine karşı Hz. Eyyub misali Allah'tan sabır dilenmelidir:

Sırruñı fâş eyleme pervâne-veş halka 'ayân
Sabr-ı Eyyûb iste Hak'dan cevri-ı ağyare tayan
Derd-mend Şem'î gedâ dellenme üslûbuñla yan
Âteş-i 'aşkuñ yakar dünyâyı cinkalanmasun (N 140/5)

1.1.4.8. Hz. Musa

Musa peygamberin, divanda Tur Dağı'na çıkması kast edilerek yolunun mübarek oluşundan bahsedilir:

Fir'avun hamâmını gördükde lâ'net eyle geç
Ara bul Tûr-ı Sînâ'da *makdes-i Mûsâ*'ya yol (L 106/3)

²⁵ Sefercioğlu, *age.*, s. 26-27.

²⁶ Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, 3. Baskı, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2019, s. 171.

²⁷ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Dîvânı*, H Yayınları, İstanbul, 2008, s. 153.

Hız. Musa'nın Allah ile aracısız konuşması, hitabetinin güçlü olması, konuşkan olması ve çok dil biliyor olması sebepleriyle kendisine "Kelimullah" denmektedir.

Edeb şartı ile bas ayağıñ süy-1 edeb olma

Çıkar na'leynin emr oldı *Kelîmu'llâh Musâ*'ya (HA 170/4)

1.1.4.9. Hız. Süleyman

Hız. Süleyman, cinlere hükmedebilen, kuşlarla konuşabilen ve rüzgarı kontrol edebilen bir peygamberdir. Şiirlerde umumî olarak zenginliği ve hükümdarlığı ile bahse konu olur.

Divanda Süleyman peygamberin adı, Belkıs²⁸ ile anılmaktadır:

Ne deñlü bî-edeblik eyledim(se) sen de 'afv eyle

Ki zirâ nâmımız mânende Belkısdan *Süleymâne* (HA 174/2)

1.1.4.10. Hız. İlyas

İlyas peygamber, divanda iki yerde geçmektedir. Bunlardan birini "Hızır" bahsinde inceleyeceğiz. Diğer beyitte ise Şem'î, gönül kayığının keder girdabına düşmesinden üzüntü duymamak gerektiğinden, İlyas ile neşenin geleceğinden bahseder. Allah'ın lütfu geniştir. Buradaki kasıt, üzüntü ve kederin bir gün sonlanacağı ve mutlu günlere muhakkak kavuşulacağıdır:

Düşdi dil fülki deyü gam çekme girdâb-1 gama

Ulaşır *İlyas* ile bâd-1 hevâ Allah kerîm (M 114/4)

1.1.4.11. Hız. İsa

Şem'î, Hız. İsa'dan göğe yükselmesi münasebetiyle bahseder:

Çıkarım gökyüzüne hâlimi 'arz eylemeye

Sürerim yüz öperim *Hazret-i 'İsâ* eteğın (N 136/3)

²⁸ Bk. Neml, 27/17-44.

Süleyman Nahifî ve Abdulvasî Çelebi miracnamelerinde Hz. Muhammed (sav.)’in Hz. İsa’yı göğün ikinci katında gördüğünü söylerler. Kimi divan şairleri de Hz. İsa’nın dördüncü kat gökte olduğuna inanır. Bunlardan biri de Hayalî’dir²⁹:

Lebün aksi düşüp mir’ata ey meh-pâre yasdanmış
Yatur İsa sanasın mihr-i pür-envâra yasdanmış

Hayalî

Şiirde Hz. İsa’nın güneşle birlikte anılması güneşin dördüncü felekte olduğuna inanılmasındandır.

Bütün bunların sonunda, göğün hangi katında olduğu ihtilaf konusu olsa da, Hz. İsa’nın göğe yükselmesi tartışma konusu olmamış ve fikir birliği sağlanmıştır.

İrince şu’le-i âhım semâlardan geçüp ‘arşa
Melekler sandılar kim *mesken-i ‘İsâ*’da yangın var (R 31/3)

Beyitte görüldüğü üzere Şem’î, ah etmesinden doğan alevin Hz. İsa’nın gökte bulunan ikametgahında çıkan yangın olduğu benzetmesinde bulunur.

1.1.4.12. Hz. Muhammed

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber “Allah’ın davetçisi”³⁰ olarak vasıflandırılır. Görevleri “öğüt ver”, “davet et”, “tebliğ et”, “ikaz et” gibi emirlerle ifade edilir. Bütün insanlara müjdecî ve uyarıcı olarak gönderilir.³¹ Dolayısıyla peygamberliği evrensel bir niteliğe sahiptir.³²

Şüphesiz ki Hz. Muhammed (sav.) edebiyatımızda adından en çok bahsedilen peygamberdir. Sireti, sureti, söz ve davranışları ile şairlerin Allah-u Teala’dan sonraki en büyük ilham kaynağıdır. Hemen hemen her divan şairi na’t kaleme

²⁹ Abdulkahim Koçin, *Divan Şiirinde Hz. İsa*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S 19, 2009, s. 24.

³⁰ Ahzâb, 33/46.

³¹ Necm, 53/56; Ayrıca bk. Sa’d, 38/65-70; Fatır, 35/23.

³² İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 8. Baskı, DİB Yayınları, İstanbul, 2002, s. 263.

almıştır. Hz. Resul'ün mübarek ismi, Konyalı Şem'î Divanı'nın büyük bir kısmında yer alır. Divanda hakkında yazılmış na't da mevcuttur.

Beyitlerde Hz. Muhammed, “Resul” “Resulullah”, “Habîb”, “Habîbullah”, “Muhammed”, “Mustafa”, “Mahbub-ı Huda”, “Mahbub-ı Mevla”, “İki Cihan Serveri”, “Fahr-i alem nur-i Ekrem”, “Habîb-i Kirdigar”, “Ahmed-i Muhtar”, “Resul-i Kibriya” isimleriyle zikredilir.

Divanda Hz. Muhammed (sav.)'in Allah'ın sevgili kulu olması, ay yüzlü olması, İslam ordusuna komutan olması, sünneti ve ahirette şefaath göstermesi konuları mevcuttur. Şem'î, Hz. Peygambere tabi olduğunu söyler. Bütün âlemlerin onun yüzü suyu hürmetine yaratılmıştır. Resul'e ve ailesine canının feda olduğunu nida eder. Kutsal topraklara gidip Habîb'i görme arzusuyla yanıp tutuşur:

Hacc idüp açdım gözüm *Hakk'ıñ Habîbin* görmeğe
Varayım yalvarayım ben hâcetim kıl sun revâ (E 1/13)

*

Dest-gîr olsa saña *nûr-ı Muhammed* Şem'î
Merve Hakkı Harem ü Kâ'be vü Bâbil birdir (R 37/5)

Nur-ı Muhammedî, Hz. Peygambere mahsus nur veya nübüvvet nuru demektir. Ruhunun âlemin yaratılışından önce var olduğunu ifade eder. Cenab-ı Hak'tan başka bir şey yok iken nur-ı Muhammedî var olmuş ve bütün mahlukat bu nurdan, onun için yaratılmıştır.³³

Derdlerüñ dermânı sensüñ *yâ Habîb-i Kirdigâr*
Hürmetüñçün yaratıldı cümle eşyâ ki ne var (R 64/1)

O, alemlere rahmet olarak gönderilmiştir. Müslümanlar nezdinde insan, tüm yaratılmışlar içerisinde en saygıdeğer olanı ve Allah'ın Elçisi de insanlar arasında en saygıdeğer ve en kamil olanıdır.³⁴

³³ Murat Ak, *Şair ve Peygamber*, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019, s. 77-78.

³⁴ Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2019, s. 24.

Şem’î, Hz. Peygamberin Hakk’ın katındaki naz makamını bilir, şefaatinde ümidini kesmez:

Ümîdim kesmezem ben “rahmetenli’l ‘âlemîn”süñ sen
Şefâ‘at bahruña olmaz nihâyet yâ *Resûla’llah* (HA 162/4)

Şair, Miraç hadisesini işlerken Hz. Resul’un kılınan namazda diğer peygamberlere imamlık yaptığından bahseder:

Enbiyâlar rûhına olduñ *imâm* anlar saña
İtdiler ta‘zîm-i tekrîm ile bi‘at âşikâr (R 64/6)

Muhammed ümmeti, Resul’ün rızasına uymak niyetinde olmalıdır. Kur’an’la sahih sünnet arasında fark yoktur. Sünnet, hiçbir zaman Kur’an’a aykırı düşmez.³⁵ Kur’an’da şöyle buyurulmuştur: “(Resulüm) De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız, bana tabi olunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayan ve acıyandır.”³⁶

Şem’î de bu gayeyi taşımaktadır:

‘Aceb ‘ömrümde bir kez işledim mi bilmezem Şâhım
Rızâña bir muvâfik *sünnetüñden* yâ *Resûla’llah* (HA 165/4)

İki cihan önderi Hz. Muhammed (sav.) adına birçok na’t kaleme alınmıştır. Şairler, Hz. Resul’e olan sevgilerini dile getirmek istemiş, bunu adeta bir vazife kabul etmişlerdir. Böylece onun şefaatine nail olup, kalıcı olacak bu eserler gibi Hz. Peygamber’e hayatları boyunca bağlı kalma arzusu gütmüşlerdir.

1.1.5. Kaza ve Kader

Divanda geçen “kaza”, “kader”, “levh-i mahfuz”, “levh-i kader”, “levn-i ezel”, “levh-i takdir-i ezel”, “devran”, “felek”, “levh ü kalem” kelimeleri doğrudan kaza ve kaderle alakalı veyahut talih ifadesi içermektedir.

³⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 530.

³⁶ Âli İmran, 3/31.

Gökyüzünden ansızın Allah'ın takdir ettiği şey iniverecektir. Hakk'ın ezelden verdiği emrin değişmesinin çaresi yoktur:

Bir *kazâ-yı âsmân* irdi semâdan nâgihân
Çâre ne *levn-i ezelde* bu imiş emr-i Calâb (B 20/12)

Kederlenmeye lüzum yoktur, kader levhasına yazılmış, hayır veya şer Allah'ın emrettiği ne varsa olacaktır:

Hayr u şer emr-i Hudâ'dır yazılan *levh-i kader*
Olur elbette pîrim her ne ise çekme keder (R 30/1)

İster alim olsun ister tembел, ister dünyadayken yüksekte olsun ister aşağıda, ezelde Allah ne takdir ettiyse ahirette ceza gününde o cereyan edecektir:

Levh-i takdîr-i ezel âlim ü kâhil birdir
Mukbil-i rûz-i cezâda 'âli vü sâfil birdir (R 37/1)

Eğer kaderde yazılıysa, başına talih kuşu konar, bir melek seni altın kafeste gezdirir:

Var ise *levh-i kaderde* başuña lâ-büd konar
Bir melek zerrîn kafesde murg-i devlet gezdirir (R 40/3)

Şem'î, bazen de talihinden şikayet etmektedir:

Felek ne'tdim saña ben elde varım alduñ ağlatduñ
Ne koyduñ kuvvetim ne i'tibârım alduñ ağlatduñ (K 92/1)

1.1.5.1. Bezm-i Elest / Kalû Belâ³⁷

Arapça “Elestü” Ben sizin Rabbiniz değil miyim? , “Kalu Bela” evet dediler anlamına gelir.³⁸ İnsanlar dünyaya gönderilmeden ruhlar aleminde gerçekleşen bu olay, insanın “benim haberim yoktu” deme durumunu ortadan kaldırır. Bu günde Mü'minlerin “evet”, kâfirlerin “hayır” dediği inancı edebiyata da yansımıştır. Bu inanıştan dolayı âşıklar, sevgili yüzünden küfre düştüklerini söylerler.

³⁷ A'râf, 7/172.

³⁸ Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1997, s. 185.

Vâkıf olduñsa eğer “*Kâlû-belâ*” esrârına
Maksûduñ ancak rızâdır Cennet-i a’lâ nedir (R 34/6)

Şem’î, mahşer gününe kadar kınanmaktan endişe etmeyecektir, elest bezminde Allah’a söz vermiştir:

Haşre dek red itmeyiz giydik melâmet hil’atin
Dest-i sâkiden *elest bezminde* itdik bâde nûş (Ş 80/6)

İnsan ne kınanmaktan çekinmeli ne de maddi hesapların derdine düşmelidir. Her meselede Allah’ın rızasını kazanma ve onu hoşnut etme çabası içerisinde olmalıdır.

1.1.6. Ahiret ve Ahiretle İlgili Mefhumlar

1.1.6.1. Ahiret (Dar-ı Beka, Ukba)

Öbür dünya, ukba, dar-ı beka³⁹ anlamlarına gelen ahiret, divanda da bu isimlerle zikredilir.

Ahiret gaybı ifade eder. Hayatta olanlar, ahiret hakkındaki bilgilere Allah’ın bildirdiği bilgilerle ulaşır. Oraya irtihal edildiğinde dünyada işlenen sevap ve günahlar tespit edilir. İnsanın ruhu ölümsüzlüğü tadar ve burada ebedî olarak kalır.

Ben beni bilmem neyim dünyâ nedir ‘*ukbâ* nedir
Söyleyen kim söyleden kim ‘aşk nedir sevdâ nedir (R 34/1)

Başta gelecek olan dünya hayatından ahiret hayatına göç etmektir. Şem’î, günahlarını bağışlaması ve kendisini affetmesi için Rabbine niyaz eder:

‘Afv ider günâhımız lûtfîle Gaffârü’z-zünûb
Âkıbet dâr-ı fenâdan ayrılır ‘*ukbâya* yol (L 106/6)

Hayattayken kıymetinin anlaşılmadığını, ahirete göçtükten sonra “hazreti Şem’î” diyerek ismini anacaklarını söyler:

³⁹ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019, s. 24.

Felâtun-ı zamân bîçâre Şem'î kadrüñ anlamaz
Bekâya rihletüñden soñra dirler hazreti Şem'î (Y 178/5)

Allah Kur'an'ı Kerim'de ahirete imanın çerçevesini ayrıntılı şekilde çizmiş, Hz. Peygamber de insanlığa ahiret inancının ve genel itibarıyla iman esaslarının zorunluluğunu daima vurgulamıştır.

1.1.6.2. Kıyamet (Defter, Haşr, Mahşer, Mizan, Sırat)

Kıyamet, dünya hayatının sonu ve ahiret hayatının başlangıcıdır. Toplanma günüdür, bu anlamda ruz-ı mahşere işaret eder. Mahşer günü, dağıldıktan sonra toplanmak anlamındadır. Beyitlerde genellikle “ruz-ı mahşer”, “arsa-i mahşer”, “ehl-i mahşer” gibi ifadeler içinde yer almaktadır. Bunun dışında bir beyitte “ruz-i ceza” olarak karşımıza çıkar.

İnsanların toplanma yerine sevkini, bunları kapsayacak geniş meydanı, hesabın gerçekleştirilmesini akla hayale sığdırmak zor gibi görünse de; Allah (cc.) için basit bir eylemdir.⁴⁰ Cenab-ı Hak, “O gün yer yarılr, onların üzerinden süratle yarılr açılır. Bu bize göre kolay olan bir haşirdir.”⁴¹ buyurmuştur.

Şem'î, Allah'a seslenerek isyanının hayrına sayılmasını, yoksa mahşer ehlinin kendisini reddedeceğini beyan eder:

Beni *mahşer* yerinde(n) *ehl-i mahşer* reddider yâ Râb
 Eğer itmezsen ‘isyânım hisâbım hayrımaya mahsûb (B 14/3)

Ömrünü azgınlıkla boşa geçirdiğinden dolayı günahlarının, amellerin tartıldığı terazide fazla çıkacağından endişe eder:

Geçirdim nâfile ben nakd-i ‘ömrüm eyledim tuğyân
 Sığar mı *mahşere mîzâna* bilmem cürm-i ‘isyânım (M 124/3)

*

⁴⁰ Bekir Topaloğlu, “Kıyamet”, TDV İslam Ansiklopedisi, Ankara, 2002, C. 25, s. 516-522.

⁴¹ Kaf, 50/44.

Ben günâhım bilürem *defterde* var dîvân açar
Hayr u şerrüñ eksiğin *maşerde* var *mîzân* açar (R 33/1)

“Sırat köprüsü” ise tek bir beyitte geçmektedir:

Cümle nâsî gelse (bir gün) bu *sırâtuñ* başına
Hazret-i Âdem gibi girse hezârân yaşına (HA 161/1)

1.1.6.3. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar

Beyitlerde cennet, “Tuba”, “Firdevs-i Ala”, “Cennet-i Adn” isimleriyle geçmektedir.

1.1.6.3.1. Cennet

Divanda cennet lafzı çok yerde karşımıza çıkar. Cennet, marifetten nasipdar olanların yeridir. Bu ise insanın kendisini bilmesiyle kazanılan bir durumdur. Marifet sahibi istenilen feyzin lezzetlerine sahip olur.⁴² Şiirlerde cennet lafzının yanında cennet nimetlerinden olan “Kevser” ve “huri-gılman”dan söz edilir.

Her mü'min cenneti arzular. Ancak bunun ötesinde Allah'ın rızasını kazanmak ve böylece cemalini görmek arzusu vardır. Allah'a kavuşmak bu sayede mümkün olacaktır. Yaratılmışların başına gelecek en büyük lütuf, Cenab-ı Allah'ın cemaliyle müşerref olmak, akabinde Hz. Resul'un huzurunda bulunmaktır.

Âşık-ı sâdıklarız dîdâr-ı yâre müştâkız
Sûfiler zannitmesün *maşerde Cennet* bekleriz (Z 69/4)

*

Câh-ı dünyâ *mülk-i cennet* zâhidâ olsun senüñ
Derd-mend ‘âşıkların maksûdı ancak bir cemâl (L 105/5)

Dünya işleriyle ve dünya hazlarıyla meşgul olmayana zahid, ehl-i tasavvuftan olan veya öyle görünen kimselere sufi denilmektedir. Her ikisi de münevverler ve

⁴² Bilal Kemikli, *Sunullah Gaybî Dîvânı*, H Yayınları, İstanbul, 2017, s. 124.

rindlerin sevmedikleri kimselerdir.⁴³ Rind-meşrep bir şair olan Şem’î de şiirlerinde çok kez bu kimseleri eleştirir.

Ona göre sufiler, sadece cennete girmek istemektedir:

Ehl-i dil olanlar yolunu tutdı
Dileyen maksûd-ı menzîle yetdi
‘Âşıklar zümresi dîdâra gitdi
Sûfiler *Cennet*de kapandı kaldı (Y 183/3)

Şem’î, cennette bulunan bir ırmak olan Kevser’e kavuşmak ister. Ona kavuştuğunda kocamışlığı ve susuzluğu denecek, vücudu sıhhat bulacaktır:

Bulur sıhhat vücûdum nûş idersem *Kevser-i vasluñ*
‘Acûzem teşneyem müştâk-ı dilem yâ Resûla’llah (HA 164/3)

Cennet kızları olarak bilinen hûrîler ve cennetin erkekleri olan gılmanlar birkaç beyitte yer alır.

Şem’î sevgiliye öyle aşıktır ki, cennet hurileri bile gözüne görünmez:

Cennetüñ *hûrî*lerin göstereleer dönmem yönüm
Cezbe-i ‘aşkum bütün meylim sañadır bilmiş ol (L 103/3)

*

Kesme yapışdı bu dest dâmâna kurbân olduğum
Hoş yaraşmaz mı kuluñ kurbâna kurbân olduğum
Ya meleksüñ ya perî ya Cennetüñ *gılmânısuñ*
Pek güzelsüñ yaradan Yezdâna kurbân olduğum (M 116/1)

Şair zaman zaman beyitlerde Âd’ın oğlu Şeddâd’ın cennete nazîre olarak yaptırdığı meşhur ve güzel bir bahçe olan İrem’i dile getirir. Edebiyatımızda yalancı cennet manasında kullanılır.⁴⁴ Biz de bu kavramı cennet bahsi altında örneklendiriyoruz:

⁴³ Onay, *a.g.e.*, s. 437.

⁴⁴ Onay, *age.*, s. 225.

Kûyuñı her gün tavâf itmek baña hacc itmedir
Milki olsa kendinüñ *Bâğ-ı İrem* basmam kadem (M 110/5)

1.1.6.3.2. Adn

Adn cenneti, parlak incidendir. Bütün cennetlerin ortasında ve âlâsıdır.⁴⁵ Bir beyitte söz konusu edilir:

Hâzihi *Cennet-i 'Adn* olduñ sa'âdet başuña
Nakd-i ömrüñ sarf idince eyle bâbında karar (R 62/4)

1.1.6.3.3. Firdevs-i Â'lâ

Firdevs, cennet bahçelerinden bir bahçedir. Firdevs-i Â'lâ cennetteki altıncı bahçe olarak geçmektedir.⁴⁶ Divanda bir yerde karşımıza çıkar:

İki 'âlem serveri mahbûb-ı Mevlâ e's-selâm
Âsitân-ı 'izzetüñ *Firdevs-i a'lâ* e's-selâm (M 121/1)

1.1.6.3.4. Tuba

Tuba, cennette Sidre'de bulunan ve dalları bütün cenneti gölgeleyen ilahî ağaçtır.⁴⁷

Şiirlerde sevgilinin boyunu ifade etmek için kullanılmasının yanında yükseklik ve rütbe anlamlarını da karşılar. Divanda her ikisini de görmekteyiz:

Çıkmasun ârzû çeken 'âşıklaruñ âhı göğe
Bâb-ı Cennet feth olur darb ile *Tubâ* sallanır (R 29/2)

*

El ulaşmaz kâmetüñ ey dilberâ *Tübâ* mıdır
Da'imâ yüksek uçarsuñ meşrebün ankâ mıdır (R 51/1)

⁴⁵ Onay, *age.*, s. 106.

⁴⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 34. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020, s. 308.

⁴⁷ *Age.*, s. 1294.

1.1.6.4. Cehennem

Cehennem, divanda “nar” ve “od” isimleriyle geçmektedir. Genellikle zebanilerle birlikte anılır.

Şair, dünyalıklara dalıp Hakk’ı unutmaktan dert yanar. Para insanı ateşten kurtaramayacaktır. Meşru olana kanaat göstermemiş, harama helale gerektiği kadar dikkat etmemiştir:

Talduñ mâsivâya Hakk’ı unutduñ
 Seni *od*’dan para kurtarır mı hey
 Harâmı helâli seçmedüñ yutduñ
 Kanâ’at itmedüñ helâl kâra hey (Y 187/1)

Şem’î, cehennem lafzını cennet lafzına göre daha az anmıştır. Azaptan çok lütfu dile getirmiştir. Buna rağmen sık sık günahkar olduğunu ve yaptıklarından dolayı pişmanlık duyduğunu söylemekten geri durmaz. Yaratanın affına taliptir.

1.1.7. Ayetler ve Hadisler

İslamî Türk edebiyatının birinci kaynağı olan Kur’an-ı Kerim, Türk edebiyat tarihinde ilim ve fikir pınarı olarak görülmektedir.⁴⁸ Edebiyatımızda gerek divan şairleri gerekse tekke şairleri, manevî olarak beslendikleri kültürün bir parçası olan ayet ve hadislerden hep istifade etmişlerdir.⁴⁹

Şiirlerde “Fatiha”, “sure-i Fil”, “sure-i Feth” gibi divanda surelerin, isimleriyle yer aldığından daha önce bahsetmiştik. Bunun yanı sıra ayet ve hadisler şiirlerde iktibas ve telmih yoluyla da bulunmaktadır.

Divana konu edilmiş ayet ve hadisler:

1.1.7.1. Ayetler

Kudretiyle *ol didi* var oldu ol demde hemân
 ‘Arş-i rahmâna buyurdı emr ü fermân ibtidâ (E 2/4)

⁴⁸ Nihad Sâmi Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, s. 102.

⁴⁹ Hikmet Atik, *Günahkar Dîvânı*, Asitan Yayınları, Sivas, 2010, s. 38.

“Allah’a göre İsa’nın hali tıpkı Adem’in hali gibi: Toprakta yaratıp sonra “Ol!” diyor, o da oluveriyor.”⁵⁰

Kelâmuñdan bilüp “*lâ taknetûmin rahmeti’llâhi*”

Okurdum hıfzıma aldım yedimde hüccetim mergûb (B 14/4)

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir”⁵¹

Bâ-husûs üstâd-ı Hak “*nûru’n-a’lânûr*” mâyesi

Derd-mend Şem’î bu âteş serde var meydân açar (R 33/5)

“Allah, göklerin ve yerin nurudur. Onun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da batıya da nispet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.”⁵²

Gözlerüñ “*nûn ve’l-kalem*”dir kirpiğüñ tîr-i kazâ

Kalbe kudretle yazılmış kaşlaruñ turâ mıdır (R 51/3)

“Kaleme ve (kalemle) yazdıklarına and olsun.”⁵³

Cümle esrâr-ı Hudâ itdigüñe oldı ‘ayân

“*Kâbe-Kavseyni ev ednâ*” dostuñ(a) oldı civâr (R 64/10)

“(Böylece peygambere olan mesafesi) iki yay arası kadar, yahut daha az oldu.”⁵⁴

⁵⁰ Karaman vd., *age.*, s. 56, Âli İmran, 3/59.

⁵¹ Zümer, 39/53.

⁵² Nur, 24/35.

⁵³ Kalem, 68/1.

⁵⁴ Necm, 53/9.

Eşyâ-yı cihân “*kün*” diyecek oldı müheyyâ
 Destûr virecek mürdeleri eyledi ihyâ
 Esmâda bir ismi var onuñ Şem’î Halîmâ
 Dost yoluna cân virmeye kim eylemez îmâ
 ‘Indinde hemân kendisinüñ çok ola azım (M 119/5)

“Ol der, o da oluverir.”⁵⁵

Bizim sırdâşımız cümle erenler
 Kırklar meclisinde kadeh sürenler
 Vücûdın “*alleme’l-esmâ*” bilenler
 Hıfzında nüsha-i Kübrâyı neyler (R 52/3)

“Allah Adem’e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip:
 Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi.”⁵⁶

Ümîdim kesmezem ben “*rahmetenli’l ‘âlemîn*”süñ sen
 Şefâ‘at bahruña olmaz nihâyet yâ Resûla’llah (HA 162/4)
 “(Resulüm!) Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik.”⁵⁷

Hakkuñ bir ismi Samed “*lâ ilâhe illallâh*”
 Andan gayrı yok ebed “*lâ ilâhe illallâh*”
 Birliğine şübhe yok “*lâ ilâhe illallâh*”
 “*Kul hüvallahü ehad*” “*lâ ilâhe illallâh*” (HA 163/4)

“De ki: O, Allah birdir.”⁵⁸

Sebebsiz kurbetüñ kahrını kimse ihtiyâr itmez
 “*Semi’nâ*” kim dimez bir şâh-ı ‘âdil bezm-i fermâne (HA 174/4)
 “Duyduk ve boyun eğdik.”⁵⁹

‘Aşkla aldı destine “*nasru’n-mina’llah*” seyfini
 Kal‘a-i a‘dâları seyf ile eyler feth-i bâb (B 20/2)

⁵⁵ Bakara, 2/112; Ayrıca bk. Âli İmran, 3/47; En’am, 6/73; Nahl, 16/40; Meryem, 19/35; Yasin, 36/82.

⁵⁶ Bakara, 2/31.

⁵⁷ Enbiya, 21/107.

⁵⁸ İhlas, 112/1.

⁵⁹ Bakara, 2/285; Ayrıca bk. Nisa, 4/46; Maide, 5/7; Nur, 24/51 vd.

“Hoşlanacağınız bir diğer şey de Allah’ın yardımı ve yakın bir fetihtir. İnananları müjdele!”⁶⁰

1.1.7.2. Hadisler

İşidüp bu hâli Cennet ehli giydi karalar
İki cihân serveri açdı derûnda yâreler
Nûr-ı Hakk’a karışup gitdi o dem mâh-pâreler
Haşre dek kan ağlasunlar ‘âşık-ı ‘avâreler
Bu muhabbet Şem’î’dir tâ haşre dek böyle yanar
Lâ fetâ illâ ‘Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr (R 39/4)

Hz. Peygamber’in Zülfikarı Hz. Ali’ye ne zaman hediye ettiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, Uhud Gazvesi’nde verdiği kabul edilmektedir. Bu sırada “Ali’den başka yiğit, Zülfikardan başka kılıç yoktur” diyerek nida ettiği ileri sürülmektedir.⁶¹

Mâsivâyı terk idüp Hakk’a yakîn olmak dile
“Ölmeden evvel fenâ mülkünde ol” ehl-i kubûr (R 66/6)

“Ölmeden önce ölünüz.” sözü meşhur bir sözdür. Hadis diyenlerin yanı sıra sufilerin sözü olduğu da nakledilir. Mutasavvıflar, fenafillah makamına işaret eden bir hadis olduğu görüşündedir.⁶²

Biz Muhammed ümmetiyiz “*fakrile fahreleriz*”
Yeğ bize atlas kabâlardan hemân bir köhne şal (L 105/3)

“Yoksulluk benim övüncümdür, ben onunla övünürüm.”⁶³ sözü her ne kadar hadis olarak bilinse de, hadisin sahih olma ihtimali zayıftır.

⁶⁰ Saff, 61/13.

⁶¹ Bk. Mustafa Öz, “Zülfikar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C. 44., s. 553-554.

⁶² Sarı, *age.*, s. 130.

⁶³ El-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, II, 87.

1.1.8. İbadet ile İlgili Mefhumlar

1.1.8.1. Namaz

Namaz, kul ile Allah arasında bağ kurmaktır. Namazda Yaraticıya karşı yakarıştta bulunma zevki, Allah'a karşı kulluğunu ortaya koyma, bütün işleri Allah'a bırakma, güven, huzur ve kurtuluşu onun nezdinde arama vardır. Namaz kurtuluş ve başarıya ulaşmaya, günahlar ile hataların örtülmesine götüren yoldur.⁶⁴

Divanda namaz kelimesi açıkça geçmemekle beraber ona taalluk eden “kıyam”, “secde”, “kamet”, “hutbe”, “minber” kelimeleri yer almıştır.

Allah-u Teâla şöyle buyurur: “O ki, kıyam ettiğinde seni görüyor.”⁶⁵ Şiirde şöyle geçmektedir:

Vir haber teşrîfiñe kullar *kıyâm* itsün *kıyâm*

Tahtı kâhuñ kurmaya âmâde olsun bir otak (K 87/2)

Secde Allah'a en yakın olunan yerdir. Sadece onun huzurunda baş eğilir. Bütün olmazları olduracak olan odur. Öyle ki ölmüşe bile can dilenir.

Saña evvelce *secde* eyleyüp gösterdiler başın

Nebâtâtlar büküp boynunu mürde cân diler yâ Rab (B 13/7)

Şem'î, Allah'ın lütfuna taliptir. Gizli gizli ağlayıp kibleye dönerek başını secdeden kaldırmaz:

Eğer himmet irişmezse kalkar mı *secdeden* başım

Yönüñ dergâh-ı Hakk'a döndürür Şem'î nihân ağlar (R 44/10)

Divanda iki yerde “secde” ile ilişkili olan “seccâde” kelimesinin kullanıldığını görürüz.

Şem'î, olduğundan farklı görünen zahid, sufi ve vaizleri eleştirir. Ona göre bu kimseler, gösteriş için iki yüzlü davranırlar:

⁶⁴ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. M. Emin Saraç, 2. Baskı, Risale Yayınları, İstanbul, 1992, C. 1, s. 385.

⁶⁵ Şuarâ, 26/218.

Sen riyâ *seccâdesin* serdüñ ise vâ'iz görün
Bâb-ı rahmet mücrime her yerde var Yezdân açar (R 33/2)

*

Saña tesbîh ile *seccâde* gerekse pîrim
Baña da su yerine şîre-i engûr olsun (N 141/3)

Şair hacca gittiğinde yaptığı ibadetleri ve kıldığı namazı şiirinde konu edinmiştir. “Kamet” kavramının tek bir şiirde burada geçtiğini görmekteyiz:

Bir *kâmet* iki farz kılınır öğlen
Mescid İbrâhim’de ikindin öğlen
Gün inince hâcî Vakfe’de eğlen
Biraz muzmer du‘â bul ‘Arafât’a (HA 173/4)

Aynı şekilde namaz bahsiyle alakalı olan “hutbe” ve “minber” kavramları aynı şiir içerisinde karşımıza çıkar:

Melekler sadâyı işidir yirden
Göklerüñ kapısı açılır birden
İmâm *hutbe* okur iner minberden
Bırakır ‘isyânı kul ‘Arafât’a (HA 173/3)

Namaz, Allah’ın kudretinin karşısında boyun eğmektir. Bu teslimiyet insanın ona yaklaşmasının ve onun nezdinde yükselmesinin en kıymetli yoludur. Namazı eda eden mü’min bahtiyar olur.

1.1.8.2. Oruç

Oruç, divanda “savm”, “iftar”, “ramazan”, “fitra (fitre)”, “on bir ayın padişahı”, “mah-ı aziz” ifadeleriyle yer almaktadır.

Şair, dilberlerin aşıklarına verdiği öpücükleri fitre vermeye benzetir. Eğer vermezse tuttuğu oruç gökte asılı kalacak ve ibadeti tamamlanmayacaktır:

Fıtrası her dilberüñ ‘âşıklara bir bûsedir
Virmese *savmı* kalur beyne’s-semâ bayrâmlaşuñ (K 94/4)

Bazı kimseler şekerle, bazı kimseler ise helva ile iftar eder. Kiminin suyu vardır belki ekmeği yoktur. Yağ, pirinç, kahve, tütün, et, bal bunların hepsi parayladır. Şair “Böyle ramazan olmaz” diyerek sitem eder:

Kimisi sükket ü helvâ ile *iftâr* eyler
 Kiminûñ âb olur ammâ olımaz nân olmaz (Z 71/4)
 Yağ pirinç kahve dühân lahim ‘asel mangır hû
 Derd-mend Şem’î gedâ böyle *ramazân* olmaz (Z 71/5)
 Şem’î, bir şiirinde⁶⁶ tamamıyla Ramazanı işlemiştir.

Ramazân ayı en başta, Kur’an-ı Kerim bu ayda nazil olduğu için kıymetlidir. Bu ay, diğer on bir ayın da sultanıdır:

On bir ayuñ pâdişâhı sensüñ ey mâh-ı ‘azîz
 Bâ-husûsa sende nâzil oldu Kur’an elvedâ’ (A 83/6)

1.1.8.3. Hac

Kur’an-ı Kerim’de, gücü yeten herkesin hacca gitmesi gerektiği buyurulmuştur:

“Orada apaçık nişaneler, (ayrıca) İbrahim’in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur. Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkar ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”⁶⁷

Şair, hac farızasını tek başına genel bir kavram olarak ele almamış, ibadetin rükun ve duraklarını tek tek söz konusu etmiştir. Bunlar “hac”, “hacı”, “tavaf”, “lebbeyk”, “sa’y”, “Arafat”, “Safa-Merve”, “Cidde”, “Mine (Mina)”, “vakfe” ve “ihram”dır.

Konyalı Şem’î her zaman mübarek topraklara yüz sürme hayaliyle yanıp tutuşur.

⁶⁶ Sarı, *age.*, s. 140, 83. FB 134 47b; K 11360 16a.

⁶⁷ Âl-i İmran, 3/97.

Hacc idüp açdım gözüm Hakk'ũñ Habîbin görmeğe
Varayım yalvarayım ben hâcetim kıl sun revâ (E 1/13)

Nihayet H 1242 yılında Hacca gitmek nasip olacaktır:

Sene biñ iki yüz kırk ikide Şem'î gedâ
Sebeb-i Hacc ile Cânân iline eyle sefer (R 30/6)

Şem'î'nin Hacca gitmesi için gereken parayı yakın dostu Hemdem Çelebi karşılar. Yolculuğa çıkmadan önce dostunu ziyaret eder ve kendisiyle vedalaşır:

İftirâkuñ vakti himmet eyle şâhım elvedâ'
İşte *cânân iline* toğruldı râhım elvedâ' (A 82/1)

Hacca niyyet eyleyince yandı Kandîl-i Hudâ
Nûra garkoldı bu kalb-i pür-siyâhım elvedâ' (A 82/6)

Şem'î'nin en büyük arzusu gerçek olmuştur:

Kalmadı dünyâ murâdından murâdım almadık
Eyledim beyti *tavâf sa'y eyledim beyne's-Safâ* (E 1/11)

Sa'y edip Arafat dağına çıkmış, ihram yasaklarından hiçbirini işlemeden haccı tamamlamıştır:

Sa'ya sür'at eyledik çıkdık '*Arafât Tağına*
Farz-ı ihrâmı cinâyetsiz şükür itdik tamâm (M 120/7)

Şair, sevgilinin sokağına her gün gider ve bunu haccetmeye benzetir:

Kûyuñı her gün *tavâf itmek* baña *hacc* itmedir
Milki olsa kendinün Bâğ-ı İrem basmam kadem (M 110/5)

Hac farizasını yerine getirirken okunan dualara telbiye denir. Lebbeyk, "Buyurunuz, emir sizindir efendim" manasına gelen bir kelimedir ve bu dualar gibi kullanılır.⁶⁸

⁶⁸ Devellioğlu, *age.*, s. 627.

Şem'î, Allah'ın adıyla başlayarak kalemi eline alır ve Beytullah'ın aynasına lebbeyk yazar:

Göründi destüñe al hâme-i mir'ât-ı Beytu'llah
Yaz evvel şânına “*lebbeyke lebbeyk*” okı “Bismi'llâh (HA 172/1)

1.1.8.4. Dua (Hamd, Şükür, Tevbe, Zikir)

Dua, sınırlı, sonlu ve aciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu köprüdür. Aynı zamanda zikir ve ibadettir.⁶⁹ Beyitlerde “dua”, “muhtac-ı dua”, “zıkr-i Mevla”, “zıkr-i tesbih”, “hamd ü şükür”, “hamdüli'llah” ve “münacat” olarak geçer.

Ayette “(Resulüm!) De ki: Kulluk ve yalvarmanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin?..”⁷⁰ buyurulmuştur.

Şem'î, “Bir kimsenin dilinde Allah adı, kalbinde Allah korkusu yoksa Allah onu sadece yiyip içmek için mi yaratmıştır?” diye sormaktadır:

Dilüñde *zıkr-i Mevlâ* var mıdır kalbüñde havfu'llah
Yiyüp içmek mi'çün halk eyledi şaşkın seni Halık (K 86/4)

Dünya malını önemsemeyen zavallı âşıktâ ne gümüş ne altın bulunur. Elindeki tek sermayesi karşılıksız ve samimi yaptığı dualardır:

Sîm ü zer olmaz kalender 'âşık-ı bîçârede
Mâhazar sermâyesi hasbî *du'â*dır bilmiş ol (L 103/4)

Şem'î, her anında ve daima Allah'ı tesbih eder:

Zıkr-i tesbîhim dilimde evvelâ Allah kerîm
Her umûrumda derim ben dâ'imâ Allah kerîm (M 114/1)

Mü'min kimse, bir isteği olduğu zaman Allah'ın kapısına dayandığı gibi, dileği gerçekleştiğinde de Rabbine teşekkür etmesini bilir.

⁶⁹ Karaman vd., *age.*, s. 114.

⁷⁰ Furkan, 25/77.

Hamd, şükür, teşekkür kelimelerinin hepsi aynı anlama gelmektedir. Şem’î, kıştan çıkıp bahara kavuşturduğu için Allah’a hamd eder:

Hamdüli’llâh halâs olduk şitâdan
Hakk’a *hamd ü şükür* Yezdânımız var
Def’ olunca berd-i şiddet hevâdan
Mürde tecdîd olur fermânımız var (R 57/1)

Tevbe, Hz. Adem ile başlar ve kulluğun bir göstergesidir. Küfürden imana dönmek kafirlerin, kötülüklerden iyiliklere dönmek fasıkların, kötü huylardan iyi ahlaka dönmek iyilerin, masivadan Hakk’a dönmek nebi ve velilerin tevbesidir.⁷¹

Konyalı şair Şem’î, nefsinin kendisine sürekli azgınlık telkin ettiğini ve onun Hakk’ın yoluna gitmesine izin vermediğini söyler. Bütün bu günahları için tevbe eder:

Tevbeler olsun cemî’i itdiğim ‘isyânıma
Râh-ı Hakk’a salmadı iğvâ virüp nefsi hevâ (E 1/6)

Her bir günahı için pişmanlık duymaktadır:

Kabûl it *tevbemi* dergâh-ı ‘izzetde benim yâ Rab
Bakarım itdiğim ‘isyânıma cümle peşimânım (M 124/4)

Divanda bir beyitte “beddua” geçmektedir.

1.1.9. Dinî Şahsiyetler

1.1.9.1. Hızır

Kur’an’da ismi Musa aleyhisselam ile anılan Hz. Hızır’ın⁷² peygamber mi yoksa veli mi olduğu tartışılmalıdır. İki Hızır olduğu şâyidir. Biri Hızır, diğeri İlyas.⁷³ Adları çoğu zaman birlikte anılır:

⁷¹ Karaman vd., *age.*, s. 572-573.

⁷² Kehf 18/60-82.

⁷³ Onay, *age.*, 211.

Şehîdân zümresi oldılar hâzır
 Cümlenüñ ma‘bûd-ı Yaradan nâzır
 Ordu ordu gezer *İlyas’la Hızır*
 Yaralı kullara merhem berâber (R 56/6)

Şiirde Hızır ab-ı hayatı bulması ve ölümsüzlüğü sebebiyle konu edilir:

Dâ’ima ağyar ile işim savaştır
 Yaralıyam kûy-i yâre tolaştır
Hızır baña âb-ı hayat ulaştır
 Kûşe-i vahdetde teşne dilim ben (N 142/3)

1.1.9.2. Lokman Hekim

Kur’an-ı Kerim’de adına bir sure bulunan Lokman Hekim’in peygamber olup olmadığı bilinmemektedir. Buna dair rivayetler varsa da çoğunluğun kabulü onun salih bir kul olduğu yönündedir. Ayette kendisinden “And olsun biz Lokman’a: Allah’a şükret! diyerek hikmet verdik (...)”⁷⁴ şeklinde bahsedilir.

Hikmet ve hekimliğin piri ve sembolüdür. Kur’an’da oğluna öğütler vermesi, onu tevhid ve ahiret konusunda uyarması, ilahî emirlere vasıta olması yönleriyle kendisinden bahsedilir.⁷⁵

Aşık, yarının aşkıdan aşk nehrinin kanlı sularından zehir içse, ciğerleri parçalansa dahi Lokman’a minnet etmez:

Nehr-i aşka kanlı sular dökdüğüñ didem bilür
 Tas ile zehri içer erbâb-ı ‘işret dem bilür
 Pârelense ciğeri *Lokman*’a minnet eylemez
 Anlaruñ cerrâhı her bir yâreye merhem bilür (R 45/1)

⁷⁴ Lokman 31/12.

⁷⁵ Pala, *age.*, s. 290.

1.1.9.3. Sahabe

Hz. Muhammed'i görmüş ve kendilerinin sohbetlerinde bulunmuş mü'min kimseler olan sahabîler⁷⁶, Konyalı Şem'î Divanı'nda anılmıştır. Başta "Dört Halife (Çar-ı Yar)" olmak üzere; "Fatımatüz-Zehra", "Hasan ve Hüseyin", "Hamza" ve "Ebû Eyyub el-Ensârî"⁷⁷ nin mübarek isimleri zikredilmektedir.

1.1.9.3.1. Dört Halife (Çar-ı Yar)

Hz. Peygamberin vefatından sonra dört büyük halife olan Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali ve Hz. Osman'ın 632 - 661 yılları arasında İslam aleminin yönetimini üstlendiği döneme "Hulefa-i Raşidin" dönemi denilmektedir. Raşid, "doğru yolda olan", "hakka sımsıkı sarılan", "kemale ermiş" gibi anlamlara gelir ve bu dört seçkin insanın sıfat ve özelliklerini ihtiva eder.⁷⁷

Mü'minler Hz. Muhammed'e büyük bir muhabbet beslerken, ailesi ve ashabına da aynı hürmeti gösterirler. Çünkü onlar Hz. Peygamber'e yol arkadaşlığı yapmışlardır. Resul'den örnekledikleri hayatlarıyla İslam'ın en güzel temsilcisidirler. Öyle ki, ashab hakkında ayetler inmiştir: "Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o mü'minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş, onlara güven duygusu vermiş ve onları pek yakın bir fetihle ödüllendirmiştir."⁷⁸ Ashabla ilgili birden fazla ayet vardır.⁷⁹

Ömer b. el-Hattab'a göre, "Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz."⁸⁰ ayeti "ümmet idiniz" şeklindedir ve yalnız Hz. Muhammed'in sahabilerine tahsis edilmiştir. O halde kim onların yaptıkları gibi yaparsa insanların hayrına çıkarılmış olanların halkasına girer.⁸¹

Şem'î, dört halifenin isimlerini zikrederek kendisinin günahlarına rağmen kabul edilmesini ister:

⁷⁶ Devellioğlu, *age.*, s. 1064.

⁷⁷ Karaman vd., *age.*, s. 238-239.

⁷⁸ Fetih, 48/18.

⁷⁹ Bk. Fetih, 48/19; Tevbe, 9/100; Tevbe, 9/117-118; Haşr, 59/8-9;

⁸⁰ Âl-i İmran, 3/110.

⁸¹ M. Yusuf Kândehevî, *Hayâtü's Sahâbe*, çev. Sıtkı Gülle, Divan Yayınları, İstanbul, 1991, C. 1, s. 29.

Çâr-ı yârûñ eylesün cürmüm recâ ile kabûl
Hazret Ebâ Bekr 'Ömer 'Osman 'Aliyyü'l-murtezâ (E 1/18)

Peygamber Efendimiz, kendisine ait olan katırı Düldül'ü daha sonra Hz. Ali'ye hediye etmiştir. Hz. Ali halifelîği sırasında bu katıra binmiş ve Haricîlerle savaşmıştır.⁸²

Düldül şiire konu olmuştur:

Gökde melâ'ikler bizimle bile
Hazret 'Ali geldi bindi Düldüle
 Yüz yiğirmi dört biñ peygamberle
 Atamız Hazret-i Âdem berâber (R 56/3)

1.1.9.3.2. Âl-i Âbâ

Hz. Fatıma, yüzü çok beyaz olduğundan “Zehra” lakabıyla anılır. Hz. Peygamberin dört kızından en küçüğüdür. Hz. Ali ile evlidir ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in annesidir. Şem'î, divanda kendisini Hz. Peygamber'in gözünün nuru olarak anar:

Git sefere kulı iseñ Allâhuñ
 Gıtmezseñ ümmeti değılsüñ şâhuñ
 Nûr-ı dîdeleri Resûlu'llah'uñ
Fâtımâtu'z-Zehrâ mahrem berâber (R 56/5)

Hz. Muhammed (sav.)'in torunları olan Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, şiirlerde acı bir hadise olan Kербela⁸³ ile anılmaktadır.

Kербelâ'da irdi zulmet şiddeti 'âşıklara
 Faslı gül feryâd-ı bülbüllerle eyyâm istenür (R 38/2)

Gökte melekler dahi Hasan ile Hüseyin'in şehadetine yas tutmuştur. Şem'î, “Resul'ün evlatları olarak biz de matem edeceğiz” der. Ölüm Allah'ın emridir:

⁸² Pala, *age.*, s. 126.

⁸³ Bk. Mustafa Öz, “Kербela”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 271-272.

Emr-i Hak'la *Şâh Hasan ile Hüseyin* oldu şehîd
 Ağlaşup gökden melekler itdiler mâtem şedîd
 Biz de evlâd-ı Resûlüz eyleriz mâtem cedîd
 Ol Yezîd Mervânı Hak itsün cinânından ba'îd
 İns ü cin gökde melek hakkında eyler inkisâr
 Lâ fetâ illâ 'Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr (R 47/4)

Hz. Peygamberin pek sevgili amcası, cesur bir Müslüman olan Hz. Hamza, şiirde Dört Halife ile beraber anılmaktadır:

Ebâbekir 'Ömer Hazret-i Osmân
 'Amm-i Resûlu'llah Hamza kahramân
 Demir don giyinmiş hezâr pehlivân
 Her biri Zaloğlu Rüstem berâber (R 56/4)

1.1.9.3.3. Ebu Eyyub el-Ensârî

Ebu Eyyub el-Ensârî, hicret sonrasında Hz. Peygamber'i evinde misafir eden ve doksan yaşında İstanbul kuşatmasına katılan sahabîdir. Şem'i İstanbul'a seyahatinde burada medfun bulunan sahabîyi ziyaret eder ve şahsı için şu dizeleri kaleme alır:

Şiddeti art(ır)dı basdı bir tuman
 Turmaz ârâmı yok artmada tufan
 Karda birbirini seçmezken insan
 Gözükdü çeşmime *Eyüb Ensâri* (Y 196/19)

1.1.9.4. Hz. Havva

İlk insan ve ilk peygamber olan Hz. Adem'in eşi olup, cennette uykuda iken sol kaburgasındaki eğe kemiğinden yaratılmış olan⁸⁴ Hz. Havva, "ümmü'l beşer" yani "insanlığın annesi" olarak anılmaktadır.

Şem'i kutsal topraklara gittiğinde, Cidde'de Hz. Havva'nın kabrini ziyaret ettiğini söyler:

⁸⁴ Pala, *age.*, s. 199.

Hâk-i Beytu'llâh'a basduñ Derd-mend Şem'î gedâ
Cidde'de hamd ile buldun *hazret-i Havvâ'*ya yol (L 106/7)

1.1.9.5. Hz. Hacer

Hz. İbrahim'in eşi, Hz. İsmail'in annesi olan Hz. Hacer; şiirde bir yerde anılmaktadır. Hz. Hacer'in su aramak için gidip geldiği iki dağ arası (Safa-Merve) ve fişkiran zemzem de şiirlerde söz konusu edilmiştir.

Hacer İsmâ'il'le *Zemzem* Kâ'be bünyâdı Halîl
Dört İmâmuñ minberin cem' eylemiş 'âlî makâm (M 120/4)

*

Kalmadı dünyâ murâdından murâdım almadık
Eyledim beyti tavâf sa'y eyledim *beyne 's-Safâ* (E 1/11)

1.1.9.6. İmam-ı Şafî

İslam'daki mezheplerden biri olan şafîîliğin kurucusu İmam-ı Şafî, beyitte "mezheb-i pâk-i İmâm-ı Şâfi'î" olarak anılmaktadır. Bir şiirinde Mısır topraklarından bahseden Şem'î, Mısır'da medfun bulunan Şâfi'î'yi anmaktan geri durmaz:

Mezheb-i Pâk-i İmâm-ı Şâfi'î'ye varmadan
Tekke-i Sünnî sikinde hem niyâza durmadan
Câmî-i Ezher behişt bâğında güller dirmeden
Hazret-i Yûsuf makâmı câha yüzler sürmeden
Âsitân-ı Haseneyn eylen ziyâret evvelâ
Bâ-husûs oldur şefâ'at hâzini rûz-i cezâ (E 11/4)

Bir beyitte "dört imam"dan bahsedilmektedir.⁸⁵

⁸⁵ Bk Sarı, *age.*, M 120/5, s. 165.

1.1.9.7. Muafa b. İsmail

Muafa b. İsmail b. Hüseyin el-Mevsilî, tefsir, fıkıh ve hadis alimidir. Şafî mezhebinin önemli fakihleri arasındadır. Fıkıh okutup fetva vermiştir. Musul'da 1233'te vefat eder.⁸⁶

Divan'da Emevî halifelerinin anlatıldığı bir mesnevîde, cenk meydanında ismi geçer:

Kırk biñ 'asker Hâlid ibn-i Mervânı
Yüz biñ İbrâhim-i Musul aslanı
Yüz biñ de İsm'âil Mevsil-i sâni
Silâhşörlük ider hezâr önünde (HA 159/5)

1.1.10. Dinî Mekanlar

1.1.10.1. Kâbe

Beyt-i Mâmur, Hz. Adem tarafından yapılmış, Nuh tufanında göğe kaldırılarak cennetteki yerine konmuştur. Kâbe'yi ise daha sonra Hz. İbrahim bina etmiştir.⁸⁷

Hak cemâli *Kâ'besin* kıldılar 'âşıklar tavâf
Yerde *Kâ'be* gökyüzünde *beyt-i ma'mûr* olmadan (N 147/5)

Kâbe, İslam dininin en önemli mescidi olduğundan divanda birçok defa bahsi geçmektedir.. "Beyt", "Beyt-i evvel", "Harem ü Kâ'be", "Kâ'be-i ulyâ", "Kâ'be-i kûy", "Beytu'llâh", "Beytü'l-harem" isimleriyle zikredilir.

Şem'î, sevgilinin bedenini Kâbe'ye benzetir. İnsanlar ve meleklerin her gün sevgilinin sokağını tavaf etmek istediğini söyler:

Kûyuñı her gün tavâf itmek diler ins ü melek
Ol mübârek cism-i pâküñ *Kâ'be-i ulyâ* mıdır (R 51/6)

⁸⁶ Eyyüp Sabri Fani, "Muâfâ B. İsmâil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 306.

⁸⁷ Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2012, s. 67.

Şair, Kâbe'yi ziyarete gitmeden önce yazdığı şiirinde Allah'ın evine olan aşkını nida edip, görmek için Cenab-ı Hakk'a yakarır:

Cân u dilden 'âşıkım bi'llâhi *Beytullâh*'a ben
Görmeyi dâ'im münâcât eylerim Allâh'a ben (N 128/1)

Kâbe'ye açılan kapılardan biri olan Bab-ı Selam, şiirde yer alır:

Farz-ı Hac itmekliğe eylerseñ ey dil ihtimâm
İşte Beytu'llah budur *Bâb-ı selâma* vir selâm (M 120/1)

Şair, İslam'ın birincil kutsal mabedi olan Kâbe'yi, içinde bulunan unsurlar ile birlikte ele almıştır:

1.1.10.1.1. Hacer-i Esved

“Siyah taş” anlamına gelen Hacer-i Esved, Kâbe'nin doğu köşesinde bulunur ve tavaf bu noktadan başlar. “Bismillah-i Allah-u Ekber” denilerek selamlanır. Beytullah inşa edilirken İbrahim ve İsmail (a.s.) tarafından Ebu Kubeys Dağı'ndan getirilmiştir. İstilam etmek sünnettir.⁸⁸ Hz. Ömer Hacer-i Esved'i öpmüş ve “İyi biliyorum ki sen faydası da zararı da olmayan bir taş parçasısın. Eğer Resulullah'ın öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim.”⁸⁹ buyurmuştur.

Divanda bir beyitte adı geçmektedir:

Hacerü'l-esved'e isti'lâm idüp âdâb ile
Bağladık destimiz itdik sıdk ile Hakk'a kıyam (M 120/3)

1.1.10.1.2. Rükni-i Irak, Rükni-i Şam, Rükni-i Yemen

Kâbe'nin Irak, Şam ve Yemen isimli köşeleridir. Bu köşeler hangi ülkenin tarafına düşüyorsa o ülkeyle isimlendirilmiştir. Divanda bir beyitte üçü birlikte zikredilir:

Şâhidim *rükni-i Yemen rükni-i Irak*'dır Hazrete
Destim alsun 'arsa-i mahşer olunca *rükni-i Şam* (M 120/5)

⁸⁸ Karaman vd., *age.*, s. 188.

⁸⁹ Buhârî, “*Hac*”, 50.

1.1.10.2. Ravza-i Mutahhara

“Tertemiz bahçe” anlamına gelen Ravza-i Mutahhara, bu ismi Hz. Peygamber’in hadisinden alır. Hz. Muhammed (sav.), eviyle bahçe arasının cennet bahçelerinden bir bahçe olduğunu bildirmiştir.⁹⁰ Hz. Resul ayrıca, Mescid-i Nebevî’de kılınan namazın Mescid-i Haram hariç diğer yerlerde kılınan namazlardan bin kat daha faziletli olduğunu haber vermiştir.⁹¹ Bazı âlimler bu hadisi zahiri anlamına göre yorumlarken, bazı alimler burada yapılan ibadetler sebebiyle rahmet inmesi, insana mutluluk vermesi açısından cennete benzetir ve dolayısıyla mecaz anlam ifade eder.⁹²

Şair, Ravza’da çokça dua etmiş, her geçen gün kalbindeki aşkın ateşi artmıştır:

Ravza-i pâk-i sa‘âdetde niyâz itdim hezâr

Gün-be-gün ‘aşk âteşi buldı derûnumda nemâ (E 1/15)

Divanda “Ravza-i pâk”, “Ravza-i pâk-i sa‘âdet”, “Ravza-i pâk-i Habibu’llâh”, “Kubbe-i Hadrâ” isimleriyle anılır.

1.1.10.3. Mescid-i Aksa

Şem’î, Hz. Peygamber’in Mescid-i Aksa’ya götürüldüğü İsrâ hadisesi ile bu kutsal mabedi anmaktadır:

Ümmühânı hânesinden aldı yetmiş biñ melek

Mescid-i Aksâ’ya dek râhuñda oldı pâyidâr (R 64/5)

İslam dininin ilk kıblesi olan ve Miraç hadisesinin yaşandığı Mescid-i Aksa ile beraber divanda üç büyük mescid tamamlanmış olur.

⁹⁰ Buhârî, “Tetavvu’”, 18; Müslim, “Hac”, 500-502.

⁹¹ Buhârî, “Fazlü’s-salât fî Mescidi Mekke ve’l-Medîne”, 1; Müslim, “Hac”, 505-510.

⁹² Nebi Bozkurt, “Ravza-i Mutahhara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 34, s. 475.

1.1.10.3.1. Miraç

Allah, kulu Muhammed’i bir gece Mescid-i Haram’dan Mescid-i Aksa’ya getirmiştir.⁹³ Kendisine namaz, cennete girecek ilk ümmet olma ve şirk haricinde günahların affedileceği müjdeleri verilmiştir.⁹⁴ Allah’ın, sevgili elçisi ve İslam peygamberi Hz. Muhammed (sav.)’i onurlandırmak için hazırladığı ve İsrâ ile aynı anlama gelen bu Miraç mucizesi, haklı olarak, İslam âleminin belli başlı şöhret ve gurur nedenlerinden birini oluşturur. Bu olaydan duyulan coşku yüzyıllar boyunca vaizlerin dillerinden ve yazarların kalemlerinden dökülüp durmuştur.⁹⁵ Miraç gecesi her sene recep ayının 27. gecesi idrak edilir.

Miraç, beyitlerde “Mescid-i Aksa”, “Kudüs” ve Hz. Peygamberin bineği “Burak” ile birlikte anılmaktadır.

Hazret-i Cebrâil’e emr oldı varup Cennete
Ol *Burak*’ı gördi kim çekmekte âh u intizâr (R 64/3)

Ma’den-i lûtf-ı sa’âdet tâcını aldı bile
Çün saña *Mi’râc*’ı virdi Hâlikî leylü Nehâr (R 64/4)

1.1.11. Dinî Günler ve Geceler

Tezimizde incelediğimiz Ramazan ve Kerbela’dan ayrı olarak divanda “recep”, “şaban”, “zilhicce” ayları ve “bayram / îd” kavramları geçmektedir.

1.1.11.1. Bayram, Îd

Beyitlerde bayramdan kasıt bazen Ramazan Bayramı bazen Kurban Bayramıdır.

Îdüñiz olsun mübârek dilberâ *bayrâmlaşuñ*
‘Âşık-ı sâdiklarız biz evvelâ *bayrâmlaşuñ* (K 94/1)

⁹³ İsrâ, 17/1.

⁹⁴ Müslim, İman, 279.

⁹⁵ Hamidullah, *age.*, s. 121.

Kurban bayramında sevgili tekbir getirdiğinde, eğer kendisinden isterse, Şem'î sevgilisi için kurban olacaktır:

Hâcılar bayrâmıdır tekbîr ile gel yanıma
İsteseñ cân virmemek 'îdünde 'isyândır baña (E 4/3)

Oruca devam etmesinin sonunda bayramla müşerref olacaktır:

Savmıyla devâm eyledüñ ey Şem'î o mâhuñ
Îdüyle müşerref olıcak iftâr unutulduñ (K 96/7)

Kurban bayramının ayı olan zilhicce de bir beyitte karşımıza çıkar:

Sekizinci gün mâh *zilhiccenüñ*
Göründi Mekke'den yol 'Arafât'a
Sâ'at bu sâ'atdır gün bu gün gibi
Ki çoklar irmedi bil 'Arafât'a (HA 173/1)

1.1.11.2. Üç Aylar

Üç aylar, müslümanlara dinî hissiyat ve ibadet yoğunluğu eşliğinde gündelik hayatlarını sorgulama, yenileme ve zenginleştirme fırsatı sunmaktadır. Üç ayların faziletine dair Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetlerin yanı sıra dinî kültürde mübarek sayılıp kutlanan Regaib, Miraç, Berat ve Kadir gecelerinin bu aylarda yer alması üç aylara ayrı bir önem verilmesine; ibadet, dua, zikir ve hayırlı işlerle daha fazla meşgul olunarak dinî duyarlılığın daha yoğun yaşanmasına zemin hazırlamıştır.⁹⁶ Coğrafyamızda Miraç gibi, Efendimiz ile ilgili olan her meseleye özel bir önem verilmiştir. Örneğin; mevlide büyük rağbet gösteren İslam topluluğu, onu Hz. Peygamber'in doğum günü ve doğum tarihi olarak ekseriyetle benimsemiş⁹⁷ ve büyük bir coşkuyla kutlamıştır. Günümüzde de bu coşkuyla kutlanmaya devam edilmektedir.

⁹⁶ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Üç Aylar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, C. 42, s. 276.

⁹⁷ Süleyman Çelebi, *Mevlid (Vesiletü'n-Necât)*, haz. Necla Pekolcay, 5. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015, s. 3.

Bunun yanı sıra, Resulullah'ın recep ayı girdiğinde “Allahım! Recep ve şabanı bize mübarek kıl ve bizi ramazana ulaştır.”⁹⁸ dediği hadisi münker hadis olması münasebetiyle zayıf kabul edilmektedir.

Divanda bir yerde recep ve şaban ayları zikredilmektedir:

Mey içmedim *Recebden mâh-ı Şa'ban* içre mest oldum
Hemân toldur baña vir sâkıyâ ben mey-perest oldum
Uyandırdım fitîl-i Şem'î'mi âmâde-dost oldum
Diler pervâne ihzâra niyâz it hâlim 'arz eyle (HA 158/4)

1.1.12. Diğer Dini Mefhumlar

1.1.12.1. Cin, Peri, Şeytan

Doğaüstü varlıklar olan meleklerle ilave olarak, divanda “şeytan”, “cin” ve “peri” söz konusu edilmektedir.

Şem'î, şeytan ile nefsinin bir araya gelerek rahatını elinden aldıklarını, onlara karşı mağlup olduğunu ifade eder:

Hevâ-yı nefs elinden oldı yâ Rab râhatım meslûb
Ma'ıyyet eyledi *şeytân* ile itdi beni mağlûb (B 14/1)

Şeytanın şerrinden Resul'ün şefaatine sığınıp, ömrü tükendiğinde kendisini kurtarmasını diler:

Kuluñ Şem'î gedâ(yı) *şerr-i şeytândan* halâs eyle
Yetiş vaktim tam(am) oldukda va'dem yâ Resûla'llah (HA 169/7)

Cinler, divanda insanlar ve melekler gibi Allah'ı zikretmeleri sebebiyle anılır:

İns ü *cin* gökde melekler ism-i pâküñ zikreder
Sıdk ile kim zikri iderse meskeni dârü'l-karâr (R 64/2)

⁹⁸ Taberânî, “*el-Mu'cemü'l-ıvsa't*”, IV, 189; Ebû Nuaym, VI, 269; Müsned, I, 259.

Peri, gözle görülmemesi, güzelliği, bu dünyaya ait olmaması gibi sebeplerle şiirde söz konusu edilir. Şair, sevgilinin güzelliğini anlatmaya doyamaz:

Kesme yapışdı bu dest dâmâna kurbân olduğum
Hoş yaraşmaz mı kuluñ kurbâna kurbân olduğum
Ya meleksüñ ya *perî* ya Cennetüñ gılmânısuñ
Pek güzelsüñ yaradan Yezdâna kurbân olduğum (M 116/1)

1.1.12.2. Cürm, Günah, Mücrim

Günah ve cürm aynı manaya gelmektedir. Şem'î, günahlarından haberdardır, mahşerde amel defteri açılacak, hayır ve şer olan her şey ölçülecektir:

Ben *günâhım* bilürem defterde var dîvân açar
Hayr (u) şerrüñ eksiğın mahşerde var mîzân açar (R 33/1)

Şair, ömrünü boşa geçirdiğini düşünmekte ve bundan pişmanlık duymaktadır. Mahşerde günah ve isyanının mizana sığmayacak kadar çok olmasından korkar:

Geçirdim nâfile ben nakd-i ömrüm eyledim tuğyân
Sığar mı mahşere mîzâna bilmem *cürm-i 'isyânım* (M 124/3)

Şem'î, şahsını günahkar olarak niteler. Günahlarından dolayı, kendisini yüzü kapkara olan zayıf bir karıncaya benzetir:

Bir ma'âsî *mücrimem* mûrdan za'îf rûy-i siyâh
Birledim Hakk'ı Habîbu'llaha itdim ittibâ (E 1/5)

1.1.12.3. İman, Kafir, Mü'min

İslam'ın yeri kalıpken, imanın yeri kalptir.⁹⁹ İslam hayatın fiili yanını, iman ise kalpteki konumunu ifade eder. İman edenin sonu kurtuluştur. Şair, Allah'tan gayrı her şeyden elini eteğini çekmiştir, son nefesinde imanlı gitmek duasındadır:

⁹⁹ İmâm-ı Âzam, *Fıkhu'l Ekber Aliyyü'l-Kâri Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981, s. 220.

Cemî-i mâ-sivâdan çekdim el şimden gerü asla
İlâhî soñ nefesde kendime yâr eyle *îmânım* (M 124/6)

Ramazan-ı şerifte inananlar diğer zamanlara göre günahlardan sakınma konusunda biraz daha hassas davranır. Şem’î, ramazan ayı bittiğinden ve yine günahlara döneceklerinden dolayı üzüntü içindedir:

Baş başa virelim ağlaşalım ey *mü’minîn*
Yine kaldı bizim ilen cürm ü ‘isyân elvedâ (A 83/4)

Kâfir lafzı, sevgiliye sitem için kullanılır. Sevgili, bakışlarıyla halkı baştan çıkarır, fitne yayar:

Çıkarduñ halkı başdan fitne-i devrân mısuñ *kâfir*
Nigâhuñ câna kasdeyley ‘aceb fettân mısuñ *kâfir* (R 36/1)

Şem’î, Hz. Peygamber’e yazdığı na’tta, ay ve güneşin ışığını ondan aldığını söyler. Öyle ki kafirler yüzünü gördüğünde küfrü terk ederler. Dünya, aşkı hürmetine döner. Yerler ve gökler dahi onu sevmiştir:

Feyz-i nûrı senden aldı ibtidâ şems ü kamer
Görse *kâfir*ler yüzüñ *mu’tâd-ı küfrin* terk ider
Çerh-i gerdûnî felek esrâr-ı ‘aşkuñla döner
‘Arş u Kürs levh u kalem arz u semâ sevdi seni (YA 191/3)

1.1.12.4. Nefis, Ruh

Ruh, alimlerin çoğunun anlayışı çerçevesinde şöyle tarif edilmektedir: “Ana rahminde oluşması sırasında melek tarafından insanın bedenine üflenen ve ölümü halinde insan bedeninden çıkarılan idrak edici ve bilici hakikati.” *Ebü’l Ferec ibnü’l Cevzî* “ruh”un Kur’an’da sekiz manaya işaret ettiğini söyler. Bunlar canlıların hayatini sağlayan ruh, Cebrail (Ruhu’l Kuds, Ruhu’l Emin), büyük bir melek, vahiy, rahmet, emir, üflemeyle meydana gelen bir tür yel ve hayattır.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Ruh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2018, C. 35, s. 187-192.

Ruh, Kalubela’da Cenab-ı Hakk’a söz verilmesi, Hz. Adem’den beri insanın ona sahip olması sebepleriyle divanda konu edilir.

İnsanlar sırası ile eceli tadacaktır:

Devr-i Âdem’den berü *zî-rûh* olan mahlûk-i Hak
Nevbet ile cümlesi câm-ı ecelden datdılar (R 60/6)

İslam’a göre insan yapısında bulunan kötülüklerin kaynağı nefistir. Zira nefis kötülüğü olabildiğince emreden ve kişiyi günaha yöneltmek için sürekli fısıltılar halinde telkinde bulunan bir güçtür.¹⁰¹ Nefs ile mücahede esastır.¹⁰²

Şem’î, insanı inkara sürüklediği için nefisine söylenir. Nefis, Hz. Adem’i dahi rahat bırakmamıştır. Kendisi ne kadar nefisini doyurmaya çalışsa da yine de o asla doymaz:

Her ne deñlü eylesem ikrâm ideñ inkâr *nefis*
Kimseye yâr olmaduñ dünyâda sen ağyâr nefis
Atamız Âdem Safıyyu’llâ’ada dost olmaduñ
Sen değil müñ Hâliküñ inkâr iden murdâr nefis (S 75/1)

1.1.12.5. Tekbir

“Allah en büyüktür” demek olan tekbir, tevhid inancının bir parçası olarak birçok ayette geçer.¹⁰³ Namaz, hac, kurban gibi ibadetlerde tekbire yer verildiği gibi Allah’ın azametinin temaşa edildiği her yerde ve gündelik hayatta çeşitli vesilelerle tekbir getirilmesi tavsiye edilmiştir.¹⁰⁴

Beyitlerde savaş sahnelerinde ve kurban bayramından bahsedildiğinde karşımıza çıkar:

¹⁰¹ Karaman vd., *age.*, s. 182-183.

¹⁰² Abdulkarim Kuşeyrî, *Tasavvufun İlkeleri (Risâle-i Kuşeyrî)*, çev. Tahsin Yazıcı, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978, s. 167.

¹⁰³ Bk. Müddessir, 74/1-3; Bakara 2/185; İsrâ, 17/111; Hac, 22/37.

¹⁰⁴ Saffet Köse, “Tekbir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, C. 40, 341-343.

Çekilsün orduya mevc-â-mevc ‘asker
Yazuñ kılıçlara “*Allâhu ekber*”
Sûre-i feth okur du‘âcı kemter
Şem’î dîdesinde pür nem berâber (R 56/11)

*

Gam mı kurbân olması dil sen gibi sultânıma
Zebhidersüñ sevdiğim seyreyle hoş al kanıma
‘Îd-i ekberdir efendim *tekbîr* al gel yanıma
Çek bıçağıñ vur gerdâna kurbân olduğum (M 116/2)

1.2. TASAVVUF

Tasavvuf, Allah ile kul arasında ihsan durumunun gerçekleşmesi ya da kulun ihsan özelliğini kazanmasının yollarını gösteren ilimdir.¹⁰⁵ Tasavvufta gaye, Allah'ın muhabbetini kazanmaktır. Her sufi tasavvufa kendince bir tanım ve yorum getirmiştir. Kendisi de Mevlevî olan Konyalı Şem'i, divanda tasavvufi kavramlara sıkça yer vermiştir.

1.2.1. Tasavvuf ile İlgili Mefhumlar

1.2.1.1. Anka, Kuh-ı Kaf (Kaf-ı Kanâ'at)

Arapların "anka", İranlıların "sîmurg" adını verdikleri, Türkçe'de her iki şeklinin yanında "zümrüdüanka" olarak kullanılan bu kuş, mitolojik bir varlıktır. Efsaneye göre Kaf Dağı'nın tepesinde yaşar. Kaf Dağı'nı aşabilmek ve göğe yükselebilmek için Anka'ya binmek gerekir. Zülkarneyn (as.) onunla göğe çıkıp yıldızlara ulaşmıştır.¹⁰⁶

Tasavvufta Anka, çeşitli manalarda kullanılmıştır. Bir fikre göre Anka vahdet-kesret zıtlığını taşır. Çokluğu ifade eden kısmı görülmediği için bu bir vehimdir ve gerçekte adı var kendisi yoktur. Bir diğer fikir Anka'nın kuşların padişahı olması sebebiyle birliği ve gerçek varlığı yani Allah'ı temsil etmesidir. Son olarak Anka imajını kullanarak büyük âlem-küçük âlem benzetmeleri yapılarak âlem-insan benzerliği işlenmiştir.¹⁰⁷

Kaf, Kur'an-ı Kerim'de ellinci suredir ve huruf-ı mukataadandır. Allah'ın isimlerinden birinin Kaf olduğu söylenir. Mutasavvıflara göre Kaf, Kur'an'a işaretir. Bu da Allah'ın bütün isimlerinin zuhuru olan ve bunu bilen ve bildiren insan-ı kamildir.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 7. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2020, s. 689.

¹⁰⁶ Sargon Erdem, "Anka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 3, s. 198-200.

¹⁰⁷ Süleyman Uludağ, "Anka", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 3, s. 200-201.

¹⁰⁸ Cebecioğlu, *age.*, s. 261.

‘Anka gibi sen *Kâf-ı kanâ* ‘atde yaturken
Devritmedi şâh kasrını tayyâr unutulduñ (K 96/4)

1.2.1.2. Beka, Fena

Tasavvufî anlamda fena, varlığın Hakk’ın varlığında yok edilmesidir. Fenafillah, kulun kendi fiilini görmemesi, yaratıcının irade ve arzusuna göre hareket etmesidir. Kendi iradesini Allah’ın iradesinde fani kılmasıdır.¹⁰⁹

Beka ise ebedî âlemi, ahireti ifade eder. Fena geçiciliği, beka kalıcı olmayı temsil eder.

Divan’da fena, “dilârâ-yı fenâ”, “dâr-ı fenâ”; bekâ, “bâğ-ı bekâ”, “bâkî”, “bekâbi’llâh” isimleriyle geçmektedir.

Şem’î Allah’tan günahları için af diler. Dünyada hiç kimse kalıcı değildir. Herkesin akıbeti geçicilik yurdundan ahirete göç etmektir:

‘Afv ider günâhımız lûtfîle Gaffârü’z-zünûb
Âkıbet *dâr-ı fenâ*dan ayrılır ‘ukbâya yol (L 106/6)

Asıl amaç dünyanın nimetlerinden el çekip, Allah ile var olmaktır:

Giyüp ihrâmı mahrem olduk el çekdik *fenâ*dan biz
Cihânuñ zînetin terk eyledik olduk *bekâbi’llâh* (HA 172/8)

1.2.1.3. Çar Unsur

Çar unsur, “toprak”, “hava”, “su” ve “ateş”ten ibaret olan varlık âlemini meydana getiren dört ana unsurdur. “Anâsır-ı Erbaa” olarak da anılır. Âlem-i ecsâmın kısımlarından biri olmakla beraber insan ile ilişkilendirilmektedir.¹¹⁰

¹⁰⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 134.

¹¹⁰ Sebahat Deniz, *Tecellî Divanı*, Veli Yayınları, İstanbul 2005, s. 402.

Dört Unsur ile nefsin dört mertebesi temsil edilir:

Nefs-i Emmâre: Ateş.

Nefs-i Levvâme: Hava.

Nefs-i Mülhime: Su.

Nefs-i Mutmaine: Toprak.¹¹¹

Allah Hz. Adem'i yüz yirmi sene içinde yaratmıştır. Dört unsurdan bir can vermiştir:

Yüz yiğirmi sâl içinde âdemi ey Şem'î yâ
Çâr unsurdan yaratdı virdi bir cân ibtidâ (E 2/6)

1.2.1.4. Dil, Kalp

Hz. Peygamber “Allah sizin dış görünüşünüze ve mallarınıza bakmaz. O ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.” buyurur.¹¹² Kalp ve dil (gönül) şiirde aynı anlamı karşılar.

Tasavvufta kalp, insanın mahiyeti, madde ile mananın birleştiği yerdir. Akıl, ruh, Allah'ın tecellî ettiği mahal gibi çok yönlü anlamları ifade eder.¹¹³

Şiirlerde çokça anılan bu terim; Konyalı Şem'î Divanı'nda “ehl-i dil”, “erbâb-ı dil”, “kasr-ı dil”, “murg-ı dil”, “zümre-i murg-ı dil”, “fûlk-i dil”, “dil-i nâşâd”, “dil-gerde”, “gönül”, “kalb”, “surûr-i kalb”, “serencâm-ı dîl-i divâne” terkipleriyle geçer.

Kalbin sevinciyle meclisin temeli atılır, zevk ve safa ile günden güne yükselir:

¹¹¹ Cebecioğlu, *age.*, s. 51.

¹¹² Müslim, *Birr*, 33; İbn Mâce, *Zühd*, 9; Ahmed b. Hanbel, 2/285, 539.

¹¹³ Cebecioğlu, *age.*, s. 264.

Sürûr-i kalb ile bünyâd olundu ibtidâ meclis

Terakkî bulmada günden güne zevk-i safâ meclis (S 74/1)

Şair “Gönül neşeliyken onu ağlatıp üzgün ederler, doğruluk davası güderken çöllere atarlar” diye yakınmaktadır:

Şâd iken nâşâd idüp ey *dil* seni ağlatdılar

Toğruluk da‘vâsı eylerken yabâna atdılar (R 60/1)

Tasavvuf öğretisinde gönül, nazargah-ı ilahîdir. Bir kalbi kırmak Kâbe’yi yıkmakla eş değer görülmüştür. Nitekim Yunus Emre de “Bir gönül yıktın ise bu kıldığın namaz değil” diyerek bu anlayışı düstur edinmiştir.

1.2.1.5. Dünya (Âlem, Cihan)

Dünya, şiirlerde üzerinde en çok durulan unsurlardan biridir. Tasavvufta Allah’tan gayri her şeye âlem denir. Âleme âlem denmesinin sebebi, onunla Allah’ın isimler ve sıfatlar bakımından bilinmesidir. Zira âlem kelimesi bilmek mastarından türemiştir.¹¹⁴

Cihanın mertebeleri vardır.

Cihan-ı halk: Belirmeler şeklindeki tecelli mertebesi.

Cihan-ı emr: İlahî emir âlemi.

Cihan-ı reng-âmizî: Renksizlikten kurtulmuş, renk kazanmış âlem. Etrafımızı kuşatan üç boyutlu maddi dünya.

Cihan-ı sübhanî: Lâhut âlemi, en yüce melekût.

Cihan-ı tahayyül: Hayal âlemi, kevn ü fesad (olma ve bozulma) âlemi, dünya hayatı ile ilgili olan.

Cihan-ı nefis: Nefsanî arzular âlemi.¹¹⁵

¹¹⁴ Cebecioğlu, *age.*, s. 41-42.

¹¹⁵ *Age.*, s. 103.

Şem’î, nefisine ne kadar ikram etse de onu hoş edememiş, nefis dünyaya dalmaya devam etmiştir. Ancak dünya nimetlerini yanında götürebilen kimse olmamıştır veyahut kimse burada kalıcı değildir. Bu durum şair için âdeta bir zindandır. Dünya hayatı bir hayaldir, gaflete kapılıp aldanmamak gerekir.

O, gönül ikliminde kanaat hazinesini bulmuştur. Dünyanın bütün süsleri başkalarının olsun önemsemez:

Kişver-i dilde kanâ‘at kenzini buldum yeter
Zînet-i dünyâ olan dîvâr senüñ olsun senüñ (K 95/6)

Âlem, çok yerde “Hz. Peygamber’in hürmetine yaratılması” sebebiyle konu edilir:

Hürmetiçün on sekiz biñ ‘âlemi var eyledi
Kim diyen Hakk’uñ habîbi Ahmed-i Muhtâr iki (YA 185/4)

Cihanda kimsenin itibarı kalıcı değildir, güz mevsiminde ağaçların yapraklarını dökmesi gibi insanlar da vakti geldiğinde bu dünyadan teker teker göçüp gidecektir:

Cihânuñ ‘izz-i câhın sanma bâki
İrince güz döker evrâkı eşcâr (R 65/4)

Şem’î’nin Kâbe’ye gidip sa’y ettikten sonra artık dünyadan bir beklentisi kalmamıştır. Dünya nedir, ukbâ nedir üzerinde düşünmek istemez. Kimisi dünyaya bağlanmıştır kimisi çoktan bu âlemden geçmiştir. Allah dışındaki her şeyden vazgeçmiş olanlar dünyayı önemsemez.

1.2.1.6. Felek

“Gökyüzü”, “sema” demek olan felek, aynı zamanda talih, baht, kader manalarına da gelmektedir. Dünyayı dokuz felek çevreler. Bunlar iç içe geçmiştir ve Dünya göğünden başlamak üzere yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir. Birinci felekte Ay olmak üzere sırasıyla, Utarid, Zühre, Şems (Güneş), Mirrih (Merih), Müşteri, Zühâl gezegenleri bulunur. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu da en büyük felek olan felek-i atlasır. Bu felekler insanların talihlerini,

refah ve mutluluklarını etkiler.¹¹⁶ Divanda “felek” ve “dokuz felek” kullanımının yanında, burada bahsi geçen “heft-semâ” yani yedi sema da işlenir.

Güneş ve ay yarım bakışla yeryüzüne iner. Dokuz felek dönmeye başlayınca arş-ı ala sallanır:

Nîm nigâh ile iner yeryüzüne şemş ü kamer
Nüh-felek raksa girince ‘arş-ı a‘lâ sallanır (R 29/4)

Şem’î, bahtının karasını akşamın karanlığına benzetir:

Felek baht-ı siyâhım rengini ahşâma uydurmuş
Cefâ kaftânını kisbet gibi a‘zâma uydurmuş (Ş 79/1)

Genellikle şiirde felekten şikayet edilir. Felek elde ne varsa almış, ne kuvvet ne de itibar bırakmamıştır:

Felek ne’tdim saña ben elde varım alduñ ağlatduñ
Ne koyduñ kuvvetim ne i‘tibârım alduñ ağlatduñ (K 92/1)

1.2.1.7. Hak Aşkı

Aşk, divan edebiyatı ve tasavvufî Türk edebiyatının temelini oluşturur. “Ben gizli bir hazine idim, bilinmek istedim”¹¹⁷ kudsî hadisi tasavvufun özüdür. Aşk, Allah’ın zatına ait bir özelliktir ve sır bu aşkıta gizlidir. Allah sevgisi insanda yaratılıştan itibaren vardır. İnsan bu sebeple güzele karşı ilgi duyar ve aşk doğar.¹¹⁸ Beşeri aşk maddeden manaya, cisimden ruha yönelerek ilahî aşka dönüşür. Hakikat yolcuları aşkıtan başka bir şey ile uğraşmazlar. Onların bedeni aşk ile diri kalır.

Allah, elest bezminde aşk şarabından bir yudum lütfedince insan ondan içip gönül şenliğini bulmuştur:

¹¹⁶ Pala, *age.*, s. 149.

¹¹⁷ Acluni, *age.*, II, 132.

¹¹⁸ Pala, *age.*, s. 38.

'Aşk meyinden Hak bize bir cür'a ihsân eyledi
Nûş idüp bezm-i elestden rûhumuz buldı safâ (E 1/2)

Hakk'ın aşkı ile kalem ikiye ayrılır:

'Aşk-ı Mevlâ ile evvel iki şakk oldı kalem
Lezzet-i aşk var ise mâyeñde 'âşık dem bu dem (K 88/3)

Her rüzgar edeple işaret eder, seher vaktinde turnalar aşk ile Allah'ı zikreder:

Gelür her rûzigâr âdâb ile ider îmâ
Seher vaktinde turnalar okur 'aşk ile illâ-hû (V 150/2)

Ayrıca şair, âşıkların çoğulu olan "uşşak"a da beyitlerde yer vermiştir.

1.2.1.8. Himmet

Himmet, kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin bütün ruhanî güçleriyle Cenab-ı Hakk'a yönelmesidir. Tasavvufta himmet genel olarak velinin teveccühü, tasarrufu ve olağanüstü işleri başarma gücü şeklinde anlaşılmıştır.¹¹⁹

Şem'î, Mevlana'ya yakın olduğu ve Allah'a yöneleceği himmet fenerinin altında bulunduğu için Yezdan'a hamd eder:

Himmet-i fânûsun altında bulunduñ Şem'îyâ
Hamd-i Yezdân idelim cîvâr-ı Mevlânâ'dayız (Z 70/5)

1.2.1.9. Masiva

Masiva, "Allah'tan gayrı her şey" demektir. Hakk'a yakın olmak isteyen O'nun dışındaki her şeyi terk etmelidir. Çünkü başka hiçbir şey insanı ateşten kurtaramayacaktır.

¹¹⁹ Mehmet Demirci, "Himmet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 56-57.

Şem'î diğer bütün eşyadan elini çekmiştir, son nefesini verirken imanla ölmek arzusundadır:

Cemî'-i *mâ-sivâdan* çekdim el şimden gerü asla
İlâhî soñ nefesde kendime yâr eyle îmânım (M 124/6)

1.2.1.10. Mir'at

“Ayna” demek olan mir'at, tasavvufta yokluğu temsil eder. Allah'ın varlığı (vahdet), yokluk aynasında yansiyarak çokluk (kesret) ortaya çıkar.¹²⁰

Şair, feleğin aynasının tesiri altına girip, ona hayran olur. Ne hale düştüğünü bilemez:

Felek *mir'âtına* yok iltifâtım infi'âl oldum
Beni kendüye hayrân eyledi bilmem ne hâl oldum (M 123/1)

Mutasavvıf şairlerin şiirlerinde ayna kavramı, tasavvufta kainattaki her şeyin Allah'ın sıfatlarının yansıması kabul edildiğinden, sıklıkla kullanılır. Bunun yanında şair, “feleğin aynası”, “kader levhasının aynası” gibi tamlamalar ile şiirlerinin estetik görüntüsünü ve anlamını zenginleştirir.

1.2.1.11. Pervane

Pervane, geceleyin ışığın çevresinde dönen küçük kelebeğdir. Divan şiirinde aşığı temsil eder. Pervane muma (şem) duyduğu aşkı sebebiyle ışığın çevresinde sürekli döner ve öyle bir an gelir ki kendisini mumun alevine bırakır.¹²¹ Şemin yanarak ışık vermesi, pervanenin de etrafında dönmesi aşık ile maşuka benzetilir. Kur'an'da insanlar uçuşan kelebeklere benzetildiği gibi¹²², hadislerde de teşbih edilmiştir. Bunlar şiirler için önemli bir ilham kaynağı teşkil etmiştir.¹²³

¹²⁰ Cebecioğlu, *age.*, s. 338.

¹²¹ Pala, *age.*, s. 370.

¹²² Kâria, 101/4.

¹²³ Sadık Armutlu, “Şem' u Pervâne”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 38, s. 495-497.

Şem'î, bülbül gibi beyhude söz söylemez, feryat etmez. Pervane gibi yanar:

Şem'î'yem bülbül gibi beyhûdeye lâf eylemem
Yanarım *pervâne-veş* olmaz figânım sorma hiç (C 22/5)

Asıl ismi Ahmed olan Şem'î, kullandığı mahlas “mum” ve ışıkla ilgili anlamına geldiğinden; şiirin mahlas beytinde “şem” kelimesini hem kelime manasıyla hem de ismini temsilen kullanır:

Bilmezem nerden hevâ aldı fitîli *Şem'î'nüñ*
Gayrı yanıma gelmesün *pervâne* nârım aldılar (R 42/7)

1.2.1.12. Seher Vakti

Allah şöyle buyurur: “Onlar gecenin son vakitlerinde (tan yeri ağarmadan önce) istiğfar ederler.”¹²⁴ Seher vaktinin geçtiği başka ayetler de vardır.¹²⁵ Hz. Peygamber başta olmak üzere sufiler, seher vaktine büyük önem vermişler, bu vakti namaz, zikir, kıraat, fikir ve murakebe ile değerlendirmişlerdir. Seher vakti, duaların kabul olduğu özel zaman dilimlerinden biridir. Bu sebeple sufiler, dua ve niyaza ağırlık verirler.¹²⁶

Güller, seher vaktinde bülbüllerin feryadını duyunca, nazlı bir edayla örtüsünün altından çıkar:

İşidir bülbüllerüñ feryâdını *vakt-i seher*
Nâz ile reftâr ile güller hicâbından çıkar (R 48/2)

1.2.1.13. Sufi, Vaiz, Zahid

Zahidler, marifetten çok amele, ilhamdan çok ibadete, keşiften çok ahlaka, kerametten çok istikamete, kısaca nazariyeden çok amele önem verirler.¹²⁷ Eşyaya ve dünyaya mesafe koyar ve bunlara karşı isteksiz davranırlar. Adeta inzivaya çekilirler.

¹²⁴ Zâriyât, 51/18.

¹²⁵ Bk. Âl-i İmran, 3/17; Kamer, 54/34.

¹²⁶ Cebecioğlu, *age.*, s. 423.

¹²⁷ Dilâver Gürer, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 64.

Bu inziva bedenen olmasından ziyade daha çok kalp ilemdir. Örneğin; zahidlerden biri olan Bayezid-i Bestamî, halkla beraber bir zühd hayatı sürdürmüştür ve *Feridüddin Attar*'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ* kitabında Bestamî'nin şöyle dediği yazmaktadır: "İnsanların Hakk'a en yakın olanı, halkın cefalarına katlanan, onların ihtiyaçlarını merhametle yüklenen ve ahlâkı en güzel olandır."

Hz. Muhammed (sav.)'in zahidane yaşayışı tavsiye ettiği görülmektedir:

"Dünyada zahid ol ki Allah seni sevsin, insanların elinde olan şeylere karşı da zahidce davran ki onlar da seni sevsin."¹²⁸

"Dünyaya karşı zahid olan ve zühd konusunda kendisine vaaz verme meziyeti ihsan olunan bir kimse gördünüz mü ona yaklaşınız. Çünkü o hikmet telkin eder."¹²⁹

Şem'î'nin rind-meşrep bir şair olduğundan bahsetmiştik. O dünyalık işlerden uzak, kalender bir gönül eridir. Gösterişten berîdir. Zahid, vaiz ve sufileri ise iki yüzlü olmakla, ibadetlerini dahi gösteriş için yapmakla suçlar.

Aşk şarabından zahidlere vermemek gerekir, onlar lezzetini anlamazlar. Zahid şeklen koynuna kitabı koyup riya gösterir:

Lezzetinden aňlamaz virmeň sakın *zâhid*lere
Olmamış hâlî riyâdan koynuna koymuş kitâb (B 17/2)

Vaiz riya seccadesini sermiştir ancak Allah'ın rahmet kapısı günahkara dahi açıktır. Şair mahşerde günahkar kullar için rahmet bekler:

Sen riyâ seccâdesin serdüň ise *vâ'iz* görün
Bâb-ı rahmet mücrime her yerde var Yezdân açar (R 33/2)

Şem'î Hakk'ın kendisine kavuşmak isterken, zahid cennet hurileri gibi maddi isteklerde bulunur:

Vir baňa mahbûb ile meyden haber ey *zâhidâ*
Sen dileň hûri vü cinân var senüň olsun senüň (K 95/3)

¹²⁸ İbn Mace, Zühd, I.

¹²⁹ İbn Mace, Zühd, I.

Sufî, kendi nefsinde fani Allah ile bakidir. Nefsin alışkanlıklarından kurtulmuş, hakikatlerin hakikatine ulaşmıştır.¹³⁰

Konyalı Şem'î, “kim ne derse desin mey içelim” diyerek sûflerin tesbîh çekmesini riyâ olarak kabul eder:

Sûfî gibi tesbîhe devâm itme riyâdır
Nûş it meyi bîçâre ne dirlerse disünler (R 67/2)

Divanda zikredilen bu kimseler, Hz. Peygamber'in bahsettiği zahidane yaşamı tercih eden veya nefsini dizginleyen insanları ifade etmekten çok; her konuda diğer kimselere vaaz eden ancak kendi yaşantısına bunu yansıtmayan, yaptığı her ibadeti Allah'ın rızasını kazanma gayesiyle değil diğer insanlara üstünlük kurma çabasıyla yapan ve ahiret nimetlerini isterken bile çıkar gözeten kimseler olarak ifade edilmektedir. İşte buradaki zahid, vaiz ve sufilerin ibadet ve günlük yaşamda var olma anlayışı Şem'î'nin benimsediği anlayış ile örtüşmemektedir. Gösterişsiz ve iddiasız bir duruş sergileyen şair, dinî eylemlerini göz önünde gerçekleştirmeyi tercih etmez ve bu eylemleri açıkça sergileyen kimseleri gösteriş yapmakla suçlar. Ona göre bu kişiler riyakardır ve samimi değildir.

1.2.1.14. Tefekkür

Tefekkür düşünmek demektir. Sufî, Allah'ın zatını değil, nimet ve kudretini düşünen kimsedir.¹³¹

Şem'î aşğa seslendiği şiirinde, nefsin isteklerine uyup ölümü aklına getirmediği ve ömrünü boşu boşuna geçirdiği için yazıklanır:

Hevâ-yi nefse uyduñ hiç *tefekür* etmedüñ mevti
Geçirdüñ ‘ömrüñi beyhûde yazık âh saña yazık (K 86/2)

¹³⁰ Cebecioğlu, *age.*, s. 444.

¹³¹ *Age.*, s. 483.

1.2.1.15. Tevekkül

Allah'ın yüceliğini ve büyüklüğünü kalbinde hisseden kişi vekil olarak bırakılacak ve teslim olunacak ondan başka bir varlığın olamayacağına inanır. Kendini ona teslim eder, onun yoluna girer ve yürür. Tevekkül bir anlamda tevhididir. Çünkü ondan başkasına dayanmak şirktir. Gerçek sufi hiçbir şeye sahip olmadığı halde her şeye sahiptir.¹³²

Şem'î, “Tevekkül kapısına kanaat etmezsen, meydanda at sürerken yenilmek gibi yenilirsin” demektedir:

Turmaduñ *bâb-ı tevekkülde* kanâ'at itmeyüp
At sürüp meydân yirinde mât olup kalduñ mı sen (N 134/3)

1.2.1.16. Tevhid, Vahdet

Tek, yekta, münferid¹³³ demek olan vahdet, Allah'ın birliğini ifade etmek için kullanılır. Bunun yanında “yalnızlık” anlamı da taşır. Divanda “vahdet” ve “kûşe-i vahdet” terkiplerinde geçmektedir.

Şem'î, kederli olmaması için yalnız, dertli gönlüne seslenir, çünkü Allah merhametlidir:

Dime hâlim mükedder oldı ne itsem ne eylesem
Hudâ “Ehram”dır ey dil *kûşe-i vahdette* menkûba (HA 152/3)

Müslüman olmanın şartı Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmektir. Hz. Muhammed (sav.), meşhur bir hadisinde¹³⁴ üç farklı boyutta tevhidi açıklar:

İman (inanç), İslam (teslim olma ve ilahî buyrukları yerine getirme), İhsan (maddî, manevî ve ruhsal anlamda güzellik).¹³⁵

¹³² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 16. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019, s. 43.

¹³³ Sami, *age.*, s. 1481.

¹³⁴ İbn Hanbel, 374.

¹³⁵ Hamidullah, *age.*, s. 594.

Konyalı Şem’î Divanı’nda kelime-i tevhid ile alakalı müstakil bir şiir bulunmaktadır.¹³⁶

Şair, Hakk’a ve Hakk’ın birliğine çağırır:

Gelün Hakk’a gidelüm “*lâ ilâhe illallâh*”

Bile *tevhîd* idelüm “*lâ ilâhe illallâh*”

Dost iklimin görüsen “*lâ ilâhe illallâh*”

Bu cihânı nidelüm “*lâ ilâhe illallâh*” (HA 163/1)

1.2.2. Tarikat ile İlgili Mefhumlar

1.2.2.1. Mevlevî, Gülbank, Sema

Mevlevî, Mevlana’ya mensup, bu tarikattan olan kimse anlamlarına gelmektedir. Tarikat ismini “Mevlana”, yani “Efendimiz” kelimesinden alır.¹³⁷ Şem’î, Mevlevî olduğunu daha önce de bahsettiğimiz şu beytinde ilan eder:

Mevlevîyem Mevlevîyem Pîrimiz Monlâ-i Rûm

Şâh-ı kutbü’l-‘ârifindir ser-firâz-ı evliyâ (E 1/9)

Mevlevîler müzik ve raksı tarikatın vazgeçilmez unsurları olarak görmüşlerdir. Sema sırasında dönmeye özel bir anlam ve önem verirler. Onlara göre bütün gök katları Allah aşkıyla döner, bundan dolayı bu dönüşü insanın da uygulaması gerekir.¹³⁸ Nitekim halk arasında sema denilince akla ilk gelen ve mukabele adı da verilen Mevlevî ayinleridir.¹³⁹

Şem’î, ney ve kudüm eşliğinde dervişlerin her gün sema döndüğünü, her seher vaktinde Mevlana’nın divanının okunduğunu söyler:

Çalınsun ney kudüm dervîşleri *devr-i semâ* eyler

Okunsun her seherde savt ile Dîvân-ı Mevlânâ (A 3/3)

¹³⁶ Bk Sarı, *age.*, 163. FB 13436b, s. 195-196.

¹³⁷ Kara, *a.g.e.*, s. 188-189.

¹³⁸ Nilgün Açıık, *Divan Edebiyatında Mevlevîlik ve Mevlevî Şâirler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2002.

¹³⁹ Semih Ceyhan, “Semâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, C. 36, 455-457.

Bektâşîlik'te ve bazı Halvetiyye kollarında olduğu gibi, Mevlevîlikte de “gülbank” adı verilen yüksek sesle okunan dualar vardır. Ayin-i cem adlı ayin, meydan odası adlı yerde icra edilir. Bu ayin ney taksimi ile başlar ve kollar açılmadan sema edilir. Ardından Kur'an okunur ve yüksek sesle gülbank çekilir.¹⁴⁰

Divanda seher vakti çekilen gülbank konu edilir:

Her seher vaktinde *gülbang* çekilür yâ Hakk deyü

Âsitân-ı Pîre dirler Kâ'betü'l-'uşşâk deyü

Ez-kadîm darb-ı meseldir Konya'ya var bak deyü

Söylenür dillerde dâ'im dâsitânı Konya'nuñ (K 99/3)

1.2.2.2. Ahmediyye

Halvetiyye tarikatında “orta kol” diye bilinen Ahmediyye, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin tarafından kurulur. Kendisi, Halvetiyye tarikatında “usûl-i esma” denilen Allah'ın yedi ismiyle (La ilahe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm, Kahhar) zikretmeyi esas alan zikir usulüne (Vehhab, Fettah, Vâhid, Ahad, Samed) isimlerini ekleyerek on ikiye çıkarır. Halvetiyye'den doğan bu kol, sonraları Sinaniyye, Ramazaniyye, Uşşakiyye ve Mısriyye adında dört ayrı kola ayrılacaktır.¹⁴¹

Bursa'da yayılma imkanı bulan bu tarikat, divanda Bursa bahsi geçen bir şiirde konu edilir:

Şurda bir dilber sevdim n'ola bari sâz

Ahmediyye sarınurlar başına sarı beyâz (K 100/5)

1.2.2.3. Çilekeş, Hücrenişîn, Tekkenişîn

Çile, Farsça'da kırk anlamına gelen “çihil”den türemiş bir terimdir. Derviş bir şeyh nezaretinde, karanlık bir hücrede yalnız başına kırk gün süre ile az uyur, az yer ve içer, mümkün mertebe sürekli ibadetle meşgul olur. Bu nefsi eğitmek içindir.

¹⁴⁰ Ahmet Çalışır, *Mevlevî Âyinleri*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, XVIII-XIX.

¹⁴¹ Süleyman Uludağ, “Ahmediyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, C. 2, s. 171.

Çileye Arapça’da yine kırk anlamına gelen “erbain” denilir. Mevlevîlerin çilesi ise mutfakta 1001 günlük hizmet iledir. İşte bu çileleri çekenlere “çilekeş” denir.¹⁴²

Tekke-i kandîline ‘âşıklar eyler bahş-ı cân
Çilekeş dervîşleriz dîdâr-ı Mevlânâ’dayız (Z 70/3)

Tekke ehlinen olmak “tekkenişîn” olarak ifade edilir. Şaire göre, kanaat tekkesinde tekkenişîn olup, zenginlik ve fakirlikten geçerek dünyaya çıkmamak gerekir:

Kanâ‘at tekkesin *tekkenişîn* ol çıkma dünyâya
Ümîd-i ülfet-i ünsiyet-i bâý u gedâdan geç (C 21/4)

Hücrenişîn terimini tek bir beyitte görmekteyiz:

Bir *hücre-nişîn* olmaduñız tekke-i ‘aşkda
Virdüñse de sen evveli ikrâr unutulduñ (K 96/6)

Çilekeş, tekkenişîn ve hücrenişîn kelimeleri, birbirlerinin anlamını karşılamaktadır.

1.2.2.4. Dergâh, Tekke

Tasavvufî bir terim olarak tekke, dervîşlerin ve tarikat ehlinin bir araya gelip barındıkları, şeyh gözetiminde zikir, ayin, ibadet, seyr ve sülukla meşgul oldukları yer anlamına gelmektedir.¹⁴³ Dergâh ile aynı anlamı taşır.

Divanda “tekye”, “tekke-i Sünnî”, “tekke-i aşk”, “tekke-i kandîl”, “tekke-i hüsn”, “kanaat tekkesi” olarak yer almaktadır.

Virdim ikrâr *tekke-i hüsnüñde* hizmet virmedüñ
Sır deyü âteş peleng başıma kisbet virmedüñ (K 93/1)

Dergâh divanda, “dergâh”, “dergâh-ı Hak”, “dergâh-ı gurbet” olarak yer alır.

¹⁴² Cebecioğlu, *age.*, s. 115-116.

¹⁴³ Uludağ, *age.*, s. 345.

Şair, aciz kullar olarak Allah'tan ihsan diler. Dergâhına yüz sürüp ondan rızık ister:

Kerem kıl 'abd-i 'âciz kullaruñ ihsân diler yâ Rab
Sürer *dergâhına* yüzler rızıkların diler yâ Rab (B 13/1)

Yön dergâha döndürülmeli, yedi gökten geçip arşın altında secde edilmelidir:

Yönüñ *dergâha* döndür 'arşuñ altında sücûd eyle
Yüri ey devr-i âhım pertev it heft-i semâdan geç (C 21/3)

1.2.2.5. Derviş, Veli / Evliya

Veli, ermiş, eren, keramet sahibi kişi demektir. Evliya kelimesi “veli”nin çoğulu olduğu halde tekil anlamına da kullanılır.¹⁴⁴ Cibril hadisine göre, “Allah’ı görüyormuş gibi O’na ibadet eden”¹⁴⁵ manasındaki ihsan, evliyanın hali olarak kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Şem’î, bittabi Mevlana’dan ulu bir evliyâ olarak bahsetmektedir:

Geldi kudretu’llah uyandı dünyâ
Bu gazâyâ cümle olduk müheyyâ
Ser-firâz evliyâ HazretMevlânâ
Yanınca İbrâhim Edhem Berâber (R 56/7)

“Dervişlik”, hırka ile mürid ile tac ile olmaz; onların hepsini bırakmalı, melamet oklarına hedef olmayı göze alarak ar ve namusu kaldırmalı ki hakiki aşk sabit olsun; işte, ancak o vakit aşkın feyizleriyle ikilikten geçilebilir ve vahdet sırrı ancak o zaman çözümlür yoksa bu ilim okumakla olmaz.¹⁴⁷

Şem’î, ariflerin başı olan Mevlana’nın dervişleri olduklarını söyler. Ney ve kudüm canda yaralar açmıştır. Ona göre Konya’nın evliyası Hak katında makbuldür:

¹⁴⁴ Pala, *age.*, s. 143.

¹⁴⁵ Buhârî, İman, 37.

¹⁴⁶ Süleyman Uludağ, “Velî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C. 43, 25-28.

¹⁴⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB Yayınları, Ankara, 1976, s. 302.

Açdı cândan yâreyi gûş eyledik neyle kudüm
 Biz anuñ *dervîşiyiz* inkârımız yok bil-umûm
 Şâh-ı Kutbü'l-ârifindir Hazret-i Monlâ-i Rûm
 Şüphesiz makbûl-i Hak'dır evliyâsı Konya'nun (K 98/3)

1.2.2.6. Erenler

Üçler, yediler, kırklar, üç yüzler denilen Allah dostlarının topluluğu erenlerdir. Sufilere göre dünyada Allah'ın tecellisine mazhar olan ve Hz. Muhammed'in gerçek varisi bulunan "kutub" veya "sahib-i zaman" denilen zatın yanında iki kişi bulunur. İşte bu üçüne "üçler" denmektedir. Sonra yedi, kırk, üç yüz erler gelir.¹⁴⁸

Bizim sırdâşımız cümle *erenler*
 Kırklar meclisinde¹⁴⁹ kadeh sürenler
 Vücûdın "alleme'l-esmâ" bilenler
 Hıfzında nüsha-i Kübrâyı neyler (R 52/3)

1.2.2.7. Hırka, Hil'at

Hırkayı dervişler genellikle zikir sırasında giyerler. Şem'î, hırkayı giymiştir artık atlası istemez:

Hırka-pûş oldum cihânda neylerim atlası ben
 Feth olur bir yüzden elbet bir gîdâ Allah kerîm (M 114/2)

Hil'at hediye olarak verilen elbisedir. Kaftan anlamına gelir. Tasavvufta, ilahî lütuf veya Allah'ın sâlike olan bağışını ifade eder.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Deniz, *age.*, s. 408.

¹⁴⁹ *Kırklar Meclisi*: Alevilik ve Bektaşilik'te inanılan, Hz. Muhammed'in Miraç'a çıktığında yaptığı söylenen ibadettir. İnanışa göre, Hz. Muhammed bir dergaha rastlar. İçeride 17 kadın, 22 erkek tam 39 kişi vardır. Hz. Ali de meclistedir. Hz. Muhammed "Ben burada 39 kişi saydım" deyince, "Selman-ı Pak can parstadır." yanıtını verirler. Hz. Muhammed pirlarını sorar. "Pirimiz Ali'dir." derler. Daha sonra semah ederler. Bk. "*Kırklar Cemi*", https://tr.wikipedia.org/wiki/Kırklar_Cemi (06.05.2021).

¹⁵⁰ Cebecioğlu, *age.*, s. 217.

Divanda “melamet” yani kınanma ile beraber kullanılmasının yanında “hil’at-i sūfi”, “sa’âdet hil’ati” kullanımları da mevcuttur.

Şairin arzusu, kimsenin kınamasına aldırmadan gönlü süsleyen fena yurduna gitmektir. Cennetten geçmiştir, tek istediği Allah’ın rızasını kazanmaktır:

Melâmet hil’atin giy ey dilârâ-ı fenâdan geç
Rızâu’llâha meylit cennet-i bâğ-ı bekâdan geç (C 21/1)

1.2.2.8. Mürid, Mürşid, Şeyh

Mürşid, irşad eden, doğru yolu gösteren kılavuzdur. Tarikat piridir. Gafletten uyandırandır.¹⁵¹ Şair de mürşidin yol gösterici olmasını konu edinmiştir:

Kend’özümüz bilelim “lâ ilâhe illallâh”
Hep bir kardaş olalım “lâ ilâhe illallâh”
Yaluñız yol bulunmaz “lâ ilâhe illallâh”
Mürşidimiz bulalım “lâ ilâhe illallâh” (HA 163/5)

Şeyh, bir tekke veya zaviyede reislik eden¹⁵², mürid ise şeyhe bağlı olan kimsedir. Şeyh, bir beyitte bulunur:

Şeyh-i kâmil tâlibiz tekkeñde hizmet bekleriz
Çilekeş dervîşleriz kesretde vahdet bekleriz (Z 69/1)

*

Her makâma âşinâdır okumuş ‘ilm-ı usûl
Ben *mürîd* oldum aña istemez ol şâhım kabûl (R 46/4)

Şem’î, şeyh ile aynı anlamı karşılayan “pir” kelimesini divanda daha fazla kullanmıştır.

¹⁵¹ Devellioğlu, *age.*, s. 860.

¹⁵² *Age.*, s. 1161.

1.2.3. Mutasavvıflar

1.2.3.1. Mevlana Celaleddin-i Rumî

Mevleviyye tarikatının kurucusu, mutasavvıf, âlim ve şair Mevlana Celaleddin-i Rumî'nin asıl adı Muhammed, lakabı Celaleddin olup, "Mevlana" ismi efendimiz manasına gelir ve onu yüceltmek için söylenir. Anadolu'ya nispetle Rumî denir. Belh doğumludur, daha sonra ailesi ile birlikte Konya'ya göç eder. Müderris olan babası vefat ettikten sonra yerine yirmi dört yaşındaki Mevlana geçer. Zahir ilimlerde ilerlemek için Şam'a gider. Şam'da iken Muhyiddin ibnü'l-Arabî, Evhadüddîn-i Kirmanî, Sadreddin Konevî gibi isimlerle sohbet imkanı bulur. Konya'ya gelen Şems-i Tebrizî ile tanışır, birlikte derin ilahî sohbetlere dalarlar. Her anını Şems ile geçirdiğinden dolayı halka irşadı azalır, bu durum müşidlerde tepkiye neden olur. Çıkan dedikodular artınca, Şems ortadan kaybolduktan sonra inzivaya çekilir. Aşk dolu şiirler söyleyip sürekli sema eder. Celaleddîn-i Rumî, 17 Aralık 1273'te rahatsızlanarak vefat eder. Öldüğü günü "kavuşma anı" kabul eder, bu sebeple bugüne "şeb-i arus" (düğün gecesi) denir.¹⁵³

Mesnevî, Divan-ı Kebîr, Fîhi-Mâ-Fîh, Mecalis-i Seb'a ve Mektubât adlı eserleriyle yüreklerde taht kurmuş, herkesi kucaklayan tavrıyla dünyada birçok kişi tarafından kabul görüp benimsenmiştir. Özellikle Mesnevî'yi, tahminen 26.000 beyitten fazla olmasıyla kemiyet bakımından muazzam bir eser sayabiliriz. Yalnız Mevlana'nın değil, belki bütün tasavvufî edebiyatın en ünlü mahsülüdür.¹⁵⁴

Ankaralı İsmail Efendi "Hz. Mevlana'nın ism-i şerifleri Muhammed ve lakapları Celaleddin'dir. Babalarının ismi dahi Muhammed ve Bahaeddîn'dir." demiştir.¹⁵⁵ Dedesi Hüseyin'in lakabı da Celaleddîn'dir.¹⁵⁶ Çoklukla Mevlana olarak anılır, hürmet göstermek için kullanılan bu ifade böylece zamanla özel isme dönüşür.

¹⁵³ Geniş bilgi için bk. Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, C. 29, s. 441-449., Şefik Can, "Mevlâna-Hayati, Şahsiyeti Fikirleri", Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995., Sadeddin Nüzhet Ergun, *Mevlâna*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1932., Emine Yeniterzi, "Mevlâna Celâleddin Rûmî", TDV Yayınları, Ankara, 1995.

¹⁵⁴ Köprülü, *age.*, s. 227.

¹⁵⁵ İsmâil-i Ankaravî, *Mesnevî Şerif Şerhi*, I-VI, İstanbul, 1289/1841, II-12.

¹⁵⁶ Eflâki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çv. Tahsin Yazıcı, 2. Baskı, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul, 2020, s. 63.

Kadı Necmeddîn-i Taştî'den “Bütün dünyada üç şey geneldi. Hz. Mevlana'ya mensup olunca özelleşti ve önde gelen kişiler bunu güzel karşıladılar. Birincisi Mesnevî kitabıdır. Her iki mısraya mesnevi denilirdi. Şimdi mesnevi adı söylenince akıl, düşünmeksizin Mevlana'nın Mesnevîsi olduğuna karar veriyor. İkincisi, bütün alimlere Mevlana denilir. Şimdi Mevlana adı söylenince Hz. Mevlana anlaşılıyor. Üçüncüsü, her kabre türbe denilirdi. Artık türbe denilince türbe olan Mevlana'nın istirahatgahı anlaşılıyor.” sözleri nakledilir.¹⁵⁷

Mevlana ilmin, irfanın ve şairce duyuşun buluştuğu bilge bir kişi olarak, toplumun gündelik hayatıyla yakından ilgilenir ve insan ruhunun problemlerine ikna edici çözümler sunar. Taşdığı aşk ve istiğrak hali, onu çevresinden ve gündelik hayattan uzaklaştırmaz.¹⁵⁸

Divanda Rumî, “Pir”, “Âsitân-ı Pir”, “Monlâ-i Rûm”, “Hazret-i Monlâ-i Rûm”, “Hazret-i Mevlâ-yı Rûmî”, “bağçe-yi Monlâ-i Rûmî”, “Şâh-ı kutbü'l-ârifin”, “Evliyâ” lakaplarıyla anılmasının yanında; Mevlânâ ismini “seyrân-ı Mevlânâ”, “devrân-ı Mevlânâ”, “dergâh-ı Mevlânâ”, “ihsân-ı Mevlânâ”, “dîvân-ı Mevlânâ”, “didâr-ı Mevlânâ”, “evlâd-ı Mevlânâ”, “hünkâr-ı Mevlânâ”, “cîvâr-ı Mevlânâ”, “rûhân-ı Mevlânâ”, “irfân-ı Mevlânâ”, “ikrâr-ı Mevlânâ”, “esrâr-ı Mevlânâ”, “meydân-ı Mevlânâ”, “Hazret Mevlânâ”, “makarr-ı evliyâ-ı şâr-ı Mevlânâ” terkipleriyle görmekteyiz.

Şair, Mevlana'ya büyük bir muhabbetle bağlıdır. Daha anne karnındayken tıpkı bir ney gibi göğsünde delikler açıldığını, Mevlana'nın sırlarını seslendiğini söyler:

Rahm-i mâderden açılmıştır delikler sînede
Ney gibi eyler âvâz *esrâr-ı Mevlânâ*'dayız (Z 70/2)

Kendisinin Mevlana'nın bol meyve veren ağaçlı bahçesinden adeta bir fidan gibi yetiştiğini addeder ve bu ağacın asla zeval bulmaması için temennîde bulunur:

¹⁵⁷ *Eflâkî, age.*, s. 446.

¹⁵⁸ Mevlânâ Celâleddin Rûmî, *Mesnevî*, hz. Adnan Karaismailoğlu, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2010, C 1, s. 31.

Bâğçe-i Monlâ-i Rûmî’den yetişdi bir nihâl
Mîvedâr olsun dirahtı bulmasun asla zevâl (L 104/1)

1.2.3.2. İbrahim Edhem

Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelen İbrahim Edhem, ya çok zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğudur ya da Belh hükümdarı, oğlu ya da torunudur. Sahip bulunduğu dünya nimetlerinden vazgeçip züht yolunu seçer. Irak, Hicaz, Kûfe, Kudüs gibi beldeleri dolaşır bostan bekçiliği, ırgatlık, değirmencilik gibi işler yapar. Kara ve deniz seferlerine katıldığı, Bizans seferlerinden birinde ismi bilinmeyen bir adada M 778’de vefat ettiği kaydedilir. Gecelerini sürekli tefekkürle geçirir, gündüzleri ise oruç tutar. Zaman zaman dağa inzivaya çekilse de onun zühd anlayışında sosyal hayattan uzak kalmak yoktur. Halkla iç içedir.¹⁵⁹

Şem’î, aşağıda vereceğimiz beytinde İbrahim Edhem’in adını Hz. Mevlana ile birlikte anar:

Geldi kudretü’llah uyandı dünyâ
Bu gazâyâ cümle olduk müheyyâ
Ser-firâz evliyâ HazretMevlânâ
Yanınca *İbrahim Edhem* berâber (R 56/7)

1.2.3.3. Hallac-ı Mansur

Asıl adı Hüseyin olduğu halde babasının mesleğinden dolayı Hallac olarak tanınır. Davasının zafere ulaşması sebebiyle de Mansur ismiyle anılır. Vasıt, Tüster, Basra ve Bağdat gibi birçok beldeye gidip sufilerin sohbetlerine katılır, hırka giyer. İlk haccını yapmak için Hicaz’a gider daha sonra döndüğünde Cüneyd’in sohbetlerine katılır. Ancak ona sorduğu sorulara cevap alamaz, Cüneyd rahatsız olup onu uzaklaştırınca o da Tüster’e döner. Burada halk onu hiçbir mezhebe bağlı olmayan ama her mezhebin en zor hükümlerini uygulamaya çalışan bir zat olarak

¹⁵⁹ Reşat Öngören, “İbrâhim b. Edhem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 293-295; Bk. Nurettin Albayrak, *agm.*, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 295-296.

bilir. Horasan, Maveraünnehir bölgelerini yıllarca dolaşır. İkinci kez haccını yaptıktan sonra küfrü engellemek için Hindistan topraklarına gider. Üçüncü kez hacca gittikten sonra ise Hallac'da bir değişiklik fark edilir. Sokaklara çıkıp Allah için kurban edilmek istediğini haykırır. Bazıları onun delirdiğini söyleyerek aleyhinde çalışmalara başlar ve sekiz yıl hapsedilir. Ardından Vezir Hamid b. Abbas'ın ısrarıyla hakkında ölüm kararı çıkar. Kırbaçlanıp burnu, kolları ve ayakları kesildikten sonra M 922'de idam edilir. Baş kesilerek Dicle üzerindeki köprüye dikilir, vücudu yakılarak külleri savrulur. Kesik başı Horasan bölgelerinde dolaştırılır.

“Ene'l-Hak” sözü sebebiyle idam edildiği düşünülse de, asıl sebep siyasîdir.

Tasavvuf düşüncesi bakımından birinci derecede önemli büyük bir mutasavvıftır. Temel görüşlerinden biri nur-ı Muhammedî fikridir. Ona göre Hz. Muhammed (sav.)'in, biri ezeli bir nur oluşu, ikincisi dünyada yaşadığı beşeri hayatı olmak üzere iki türlü yaratılışı vardır. Hallac'a göre bütün dinler esas itibarıyla birdir. Sadece hepsi aynı hakikati farklı yorumlar. Bir başka düşüncesi de, İblis'in Allah'ın vahdetine karşı büyük aşkı sebebiyle Hz. Adem'in önünde eğilmemiş olmasıdır. İslam alimleri Hallac hakkında ihtilafa düşer. Allah sevgisini farklı bir şekilde yaşayan nadir şahsiyetlerden biri olarak akıllarda yer edinir.¹⁶⁰

Divanda “Mansur”, “Hallâc-ı Mansûr”, “Ene'l-Hak” ifadeleriyle anılır. Aşğın üzerinden Hallac'ın dara çekilmesi örneklendirilir:

Derdliler subhadek olur uyanık
 Tabîb arar gezer zahmına hâzık
Mansûr gibi dâra çekilse ‘âşık
 Yârin de ağyâre şikâyet etmez (Z 72/4)

Ene'l-Hak sırrına vâkıf olanlar can verir, Hallac bu yüzden can vermiştir:

Dimezler mübtelâ-yı derd olanlar dağ-ı hicrânın
Ene'l-Hak sırrına vâkıf olanlar virdiler cânın (N 133/1)

¹⁶⁰ Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, C. 15, s. 377-381.

1.2.3.4. Şems-i Tebrizî

Eflâki, Âriflerin Menkıbeleri kitabında Şems-i Tebrizî'yi anlattığı bölümün başında kendisini “Fakirlerin sultanı, Tanrı'nın sırrı, olgun halli, olgun sözlü, Hakk'ın ve dinin güneşi” olarak anar.¹⁶¹

Tebriz doğumlu olan Şems'in asıl adı Muhammed'dir. Yüksek manevî kabiliyetlere sahiptir. Çokça riyazette bulunduğu bilinen Şems'in kerametlere meyli yoktur. Kara keçe giyip halktan gizlenerek yaşar. Seyahatlerinde tekke ve medreseler yerine kervansaraylarda konaklar. Diyar diyar gezer, en sonunda Konya'da gerçek dostluğu ve şeyhliği Mevlana'da bulur. Onu bazı sorularla imtihan ederek cevaplarındaki yüksek irfanı fark edince yoldaş olur, üç ay boyunca halvete girerler. Mevlana ile yakın olması ve onun ilgisini üstünde toplaması sebebiyle müridler tarafından tepki görünce Dimeşk'e döner. Yaklaşık bir yıl sonra Konya'ya döner ve Mevlana'nın evlatlığı Kimya Hatun ile evlenir. Eşinin ölümünden sonra ikinci defa ortadan kaybolur. Bu sefer Mevlana oğlu Sultan Veled'i yanında bir heyetle onu bulmak için gönderir. Onu bulan Sultan Veled ile birlikte Konya'ya dönerler. Şimdiye kadar Şems'te Hakk'ın cemal tecellisini gören Mevlana, bu gidişlerle celal tecellisini de görmüş olur. Dedikodular tekrar baş gösterince Şems gider ve bir daha asla bulunamaz. Mevlana defalarca onu bulmak için seyahat eder ancak çabası sonuçsuz kalır. Şems-i Tebrizî'nin Konya, Niğde, İran ve Pakistan'da kabrinin makamları vardır.¹⁶²

Şems, aşağıda vereceğimiz beyitte hem şahıs olarak geçer hem de güneşin ışıklarına benzetilir:

Bulunur civâr-ı Mevlânâ'da erbâb-ı kemâl
Her şebihrûz eylemiş Şems'ün ziyâsı Konya'nuñ (K 98/6)

¹⁶¹ Eflâkî, *age.*, s. 459.

¹⁶² Semih Ceyhan, “Şems-i Tebrizî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 38, s. 511-516.

1.2.3.5. Hacı Bektaş-ı Velî

Hacı Bektaş-ı Velî, Bektaşî tarikatının kurucusu, inanç adamı ve manevi önderdir. Horasan'dan Anadolu'ya gelerek Hacıbektaş'taki zaviyesinde tarikatını yaymaya başlar ve Babai halifesi olur. M 1271'de vefat eder.¹⁶³

Bektaşîlik, batını bir tarikattır. İlk Bektaşîlerin Alevîlere ve ahilere yakın olduğu ileri sürülür. En çok köylüler, yörükler ve göçebeler arasında taraftar bulmuştur. Çünkü Bektaşî babaları genellikle yoksul halktan yetişmiş kimselerdir. Yeniçeriler de bu tarikata katılır. Bektaşîler, Hz Ali'ye ve Hz. Peygamber'in soyuna aşırı bir ilgi göstermişlerdir. İnançları ve ayinleri gizlidir. Yeniçeriler ayaklandığında II. Mahmud Bektaşî tekkelerini de kapatır, onlar da nakşî tekkesi adı altında varlıklarını sürdürür. Bu tekkelerde halk edebiyatı gelişir, ünlü ozanlar yetişir.¹⁶⁴

Şem'î, Mevlevîliği kadar olmasa da Bektâşîlik'ten de etkilenmiştir.

Hâcî Bektâş-ı Velî'nin bindiği cânsız dîvar

Mazhar-ı nûr-ı 'Ali'dendir aña ol yâdigâr (R 47/1)

Divanda Bektaşîler adına müstakil bir şiiri vardır.

Bir güzel hâlet gelir tâcî urunca re'sine

Şems gibi eyler tulû' nûr-i muhabbet kalbine

Her kaçan bassa ayak sıdk ile 'irfân bezmine

Gâh olur cân gâhi de canân olur *Bektâşîler* (R 53/3)

1.2.3.6. Sadreddin-i Konevî

Malatya doğumlu olan Sadreddin-i Konevî, Anadolu'da vahdet-i vücud düşüncesinin tutunması noktasında pek çok hizmet vermiştir. Eserleri adeta Muhyiddin Arabî'nin fikir ve itikatlarının şerhidir. Hz. Mevlana ile aralarında

¹⁶³ Niyazi Akşit, *A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Yayınevi, Ankara, 2004, C. 1, s. 307.

¹⁶⁴ *Age.*, s. 76-77.

karşılıklı samimi bir muhabbet vardır. Büyük bir mutasavvıf kabul edilmiştir. 1274'te Konya'da vefat eder ve buraya defnedilir.¹⁶⁵

Divanda ismi Şems-i Tebrizî ve Sahib Ata ile birlikte, evliyalar yurdu olarak anılan Konya'nın bahsinin geçtiği şiirde “Şeyh-i Sadr” olarak yer alır:

Okudur ‘âlimleri mantık ma‘ânî Konya’nuñ
Remz ile söyler tasavvuf şâ‘irânı Konya’nuñ
Evhadeddin Şems-i Tebrîz Şeyh-i Sadr Sâhib ‘Atâ
Bârigâh-ı evliyâdır çevre yanı Konya’nuñ (K 99/1)

1.2.3.7. Sultan Veled

Sultan Veled, yakîn sırların mazharı, hakikatleri arayanların sultanı, Mevlana'nın oğlu, Hak ve dinin güzelliğidir.¹⁶⁶ Mevlana ona “Sen yaratılış ve ahlak itibarıyla bana herkesten çok benzersin” der. Onu çok sever, bu sevgisi sebebiyle ona babasının adını ve lakabını verir. Sultan Veled, babasından sonra on bir yıl boyunca Çelebi Hüsameddin'i pir kabul eder ve ona hürmet gösterir. M. 1312'de vefat eder. Ömrü boyunca babasının sözlerini akıcı bir dil ve güzel bir ifadeyle açıklar.¹⁶⁷

Divanda bir beyitte ismi geçer:

Ka‘betü’l-‘uşşâk bilâdım Konya’dan sultânıma
Şem’î Tebrîz himmeti *Sultân Veled* var armağan (N 146/20)

Sultan Veled, babasına olan derin sevgisi münasebetiyle onun muhabbet duyduğu kimselere de hürmet göstermiştir. Çoğu mürid Şems-i Tebrizî'yi kabullenemezken, Sultan Veled onu bulmak ve babasıyla tekrar kavuşturmak için uzun ve meşakkatli seyahatler yapmıştır.

¹⁶⁵ Köprülü, *age.*, s. 202-203.

¹⁶⁶ Eflâkî, *age.*, s. 573.

¹⁶⁷ *Age.*, s. 575-576.

1.2.3.8. Emir Sultan

Asıl adı Şemseddin Muhammed olan Emir Sultan Buhara doğumludur. Çocukluk yıllarına dair çok bilgi bulunmamakla beraber iyi bir tahsil gördüğü söylenebilir. On yedi on sekiz yaşlarındayken babası vefat edince bir süre onun mesleği olan çömlekçiliği sürdürür daha sonra hacca gider. Şehir şehir gezdikten sonra Bursa'da ikamet etmeye karar verir. Burada şehrin en çok saygı gören kimselerinden biri haline gelir. Molla Fenarî gibi alimler onu imtihana çekmek istese de, manevî gücü karşısında hayrete kapılırlar. Yıldırım Bayezid'in kızı Hundi Hatun ile evlenir. Molla Fenarî ve bazı büyüklerin yardımıyla Bayezid'in Timur tarafından öldürülmesine engel olur. II. Murad tarafından 1422'de yapılan İstanbul seferine beş yüz dervişle Emir Sultan da katılır. M 1429'da vefat eder. Bursa'da çıkan bir salgında öldüğü düşünülmektedir. Cenaze namazını o sırada orada bulunmakta olan Hacı Bayram-ı Velî kıldırır.¹⁶⁸

Divanda Bursa adına yazılmış şiirde Emir Sultan anılmaktadır:

Misk-i 'anberle binâ olmuş dîvârı Bursanuñ

'Âşîka gâyetde çokdur i'tibârı Bursanuñ

Çık *Emir Sultân* ile beş pâdişâh anda bile

Tûtîyâdır çeşm-i 'uşşâka gubârı Bursanuñ

(K 100/1)

¹⁶⁸ Hüseyin Algül, Nihat Azamat, "Emîr Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 146-148.

2. BÖLÜM

KONYALI ŞEM'Î DİVANI'NDA CEMİYET

Divan edebiyatı şairleri, yazıldığı dönemin sosyal hayatına dair pek çok ipuçlarıyla doludur. Şair yaşadığı toplumun bir parçasıdır ve hayatın içinden bir bakışla toplumun yaşam biçimini, ahlakî ve kültürel anlayışını, tarihî olayları ve gelişmeleri okuruna sunar.

Konyalı Şem'î, helvacılık yapmış, aşık sohbetlerinde bulunmuş halktan bir şairdir. Bu sebeple içinde yaşadığı toplumda şahit olduğu her meseleyi şiirlerine dahil etmiştir. Amacımız, hem Konyalı Şem'î Divanı'ndaki sosyal yaşama ait unsurları tespit etmek hem de şairin bu unsurları nasıl bir bakış açısıyla yorumladığına dikkat çekmektir.

2.1. Şahıslar

2.1.1. Hükümdarlar ve Devlet Adamları

2.1.1.1. Sitti Zeyneb Sultan

Leyla Sitti Zeyneb Sultan, bir Sasani Devleti kraliçesidir. Eşi Doğan Bey'in ölümünden sonra ordunun başına geçerek Claudio korsanlarıyla on iki yıl savaşır. Mısır'ı, Ankara'yı ve Alanya'yı geri alır. Kendi adına ayrı para bastırır ve Roma'ya vergi vermez. Antik Palmira eyaletinde (bugünkü Suriye, Mısır, Filistin, Lübnan, Ürdün, Harran, Tartus, Alanya, Antakya, Ankara, Silifke, Ereğli ve Sinop toprakları) adeta onun sözü geçer. Baba tarafından Oğuz'un Ferhat boyundandır. 275'te Romalılar tarafından esir tutulduğu Roma'da öldürülür. Adına yazılmış opera ve müzikaller vardır. Ayrıca Alanya, Malatya, Mardin, Antakya ve Şam'da Sitti Zeynep'in türbeleri vardır. Ereğli Halkapınar'da ise Zanapa Kalesi mevcuttur. Uluslararası kaynaklarda "Zenobia" adıyla bilinir.¹⁶⁹

¹⁶⁹ Mahiye Morgül, *Antik Anadolu - Palmira Kraliçesi Sitti Zeynep Sultan*, <https://mahiye.com/wp-content/uploads/2018/01/4-Palmira-Kraliçesi-Leyla-Zeynep.pdf>, (10.05.2021).

Sitti Zeynep Sultan divanda Mısır bahsinde zikredilir:

Sitti Zeyneb himmeti sitti Nisâb hazerâtı
 Bu iki sultân velî Mısır'a virenler rif'ati
 Varacak bâğ-ı cinânında bulurlar zîneti
 Pendimi gûş eyleyüñ sizler Muhammed ümmeti
 Âsitân-ı Haseneyn eylen ziyâret evvelâ
 Bâ-husûs oldur şefâ'at hâzini rûz-i cezâ (E 11/3)

2.1.1.2. Emevî Halifeleri

2.1.1.2.1. Yezid

Halifeliği kabile asabiyetine dayanan bir mücadele sonunda elde eden Muaviye, oğlu Yezid'i kendisinden sonra başa geçmesi için hazırlar. Muaviye'nin böyle bir hakkı yoktur, kendisine halifeliği şuaraya bırakması tavsiye edilir.¹⁷⁰ Ancak o, oğlunu İstanbul kuşatmasında komutan, daha sonra da hac emiri tayin eder. Hicaz halkına bol miktarda bağışta bulunarak gönüllerini kazansa da, Medine'de Hz. Hüseyin, Abdullah b. Zübeyr ve Abdullah b. Ömer gibi sahabîler hilafetin saltanata dönüştüğü gerekçesiyle karşısında yer alır. Hz. Hüseyin'in başa geçmesini isteyen Kûfelilerin faaliyetleri duyan Yezid, faaliyetleri organize eden Müslim b. Akîl'i öldürtür. Kerbela'da etrafı kuşatılarak biat etmesi istenen Hz. Hüseyin ve yanında bulunan yetmiş iki kişi şehit edilir. Mübarek başı Yezid'e getirilir. Üç yıl altı ay halifelik yapar. Zevk ve eğlence ortamına düşkündür, içki içen ilk İslam halifesi olması sebebiyle "el-humûr" (sarhoş) lakabıyla anılır. Kerbela vakası gibi icraatları yüzünden adı kötü hatırlanır. 683'te Dımeşk'e bağlı Huvvârîn'de ölür.¹⁷¹

Divanda ismi Mervan ile birlikte yer almaktadır:

¹⁷⁰ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi-2 Hulefâ-i Râşidîn Dönemi*, 12. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 349.

¹⁷¹ Ünal Kılıç, "Yezîd I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C. 43, s. 513-514.

2.1.1.2.2. Mervan

Babası el-Hakem, Resul-i Ekrem'e karşı düşmanca bir tavır takınarak ona eziyet edenlerle birlikte hareket eder. Mekke fethinin ardından Müslüman olduğunu söylese de bu tavrını devam ettirir. Hz. Peygamber'i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve Müslümanların sırlarını ifşa etmesi sebebiyle Taif'e sürülür. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer zamanında bu ailenin dönmesine izin verilmez. Hz. Osman döneminde dönmesine izin çıkınca, o zamanlarda yirmili yaşlarda olan Mervan'a devlet katipliği görevi verilir fakat bu durum ashabın hoşuna gitmez. Sahabîden bazılarıyla tartışması ve halife adına kararlar alması tepkiyi artırır. Hz. Osman'ın evi kuşatıldığında onu savunur ve ağır yaralanır. Hz. Ali'nin halifeliğine biat etmez, Mekke'ye giderek Hz. Osman'ı şehit edenlerin peşine düşenlerin arasına katılır. Hz. Aişe'nin yanında Cemel Vakasında yer alır. Muaviye iktidarında ilk olarak Bahreyn, sonrasında Hicaz valiliğine getirilir. Yezid döneminde de Yezid'i destekler. Harre Savaşı'nda büyük yardımları olur. Sonrasında Dahhak'ta çıkan isyanı bastırmasıyla halife olacağı süreye kadar büyük mücadele verir. En sonunda halife olur ve halifelik kendisinden sonra mervanî kolundan devam eder. Oğullarını yerine veliaht bırakır. 685'te bir rivayete göre tahtı bırakması için zorladığı Halid b. Yezid ve annesi tarafından boğularak öldürülür, bir rivayete göre de vebadan ölür. On ay kadar kısa bir süre halifelik yapar.¹⁷²

Divanda Yezid ve Mervan, Kerbela hadisesi bahsinde birlikte anılır. Şem'î, Allah'ın onları cennetinden uzak etmesini ister. İnsanların, cinlerin ve gökteki meleklerin kendilerine lanet ettiğini söyler:

Emr-i Hak'la Şâh Hasan ile Hüseyin oldu şehîd
Ağlaşup gökden melekler itdiler mâtem şedîd
Biz de evlâd-ı Resûlüz eyleriz mâtem cedîd
Ol *Yezîd Mervâm* Hak itsün cinânından ba'îd
İns ü cin gökde melek hakkında eyler inkisâr
Lâ fetâ illâ 'Ali lâ Seyfe illâ Zülfikâr

(R 47/3)

¹⁷² İrfan Aycan, "Mervân I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, C. 29, s. 225-227.

2.1.1.3. Sultan Selim Han (III. Selim)

Şiirde zikredilen Sultan Selim'in, Yavuz Sultan Selim, II. Selim ve III. Selim'den hangisi olduğu bilinmemektedir. Divan şiirinde genellikle Sultan Selim Han olarak anılan, adı çokça geçen Yavuz olmakla beraber, aşağıda vereceğimiz beyitte Şem'î padişahın "kendisinin sözlerini dinlediği" yönüyle bahseder. Ayrıca aynı şiirde yaşının artık elliye bulduğunu belirtir. Şem'î bin yedi yüzlü yılların sonu, bin sekiz yüzlü yılların başında yaşadığına göre; bu tarihlerde tahtta bulunan ve şiire çok düşkün olan III. Selim'den bahsetmekte olduğunu düşünüyoruz.

Diñlenilmez oldu şimdi dürr-i meknûn söyleseñ
Şâb iken elfâzuñı *Sultân Selim Han* diñledi (Y 182/5)

2.1.1.4. Sultan II. Mahmud

Saltanatı Şem'î'nin yaşadığı döneme denk gelen II. Mahmud, 1839 senesinde dünyaya gelir. Osmanlı'nın otuzuncu padişahıdır ve 1808 – 1839 yılları arasında otuz bir sene tahtta kalır. Kuvvetli bir tahsil görmesinin yanında ayrıca hattat, bestekar ve şairdir. "Adlî" mahlasıyla şiirler yazar. Döneminin en önemli olaylarından biri Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıdır (Vaka-i Hayriye). 1839'da veremden vefat eder.¹⁷³

Şem'î, İstanbul'a gittiği vakitlerde II. Mahmud'a şiirlerini okuma fırsatı bulur.¹⁷⁴ İnce ruhlu ve şiire düşkün olan padişah kendisine oldukça ilgi gösterir. Şem'î, padişah adına müstakil bir şiir yazmanın yanında, birkaç yerde daha adını anar.

Şair, Sultan Mahmud'un ömrünün uzun olması için dua eder:

Şem'î *Sultân Mahmud*'uñ 'ömrin Hudâ itsün mezîd
Müjde fermân ile geldi Konya'yı ihyâya fes (S 76/9)

¹⁷³ Abdülkadir Dedeoğlu, *Osmanlılar Albümü*, Osmanlı Yayınevi, Eskişehir, s. 77.

¹⁷⁴ Bk. Sarı, *age.*, s. 20-21.

Şem'î, Yeniçerilerin padişaha karşı ayaklanmasına oldukça öfkelenir. Ona göre dinin ve devletin kurallarına uymayanlar idamı hak eder. Emrine karşı gelenler öldürülür. Ocağın dağılması önemli değildir, padişahın canının sağ olması önemlidir. Dur denilince durmamışlar, Allah'tan utanmamışlardır. Kendisi ise adeta vav gibi hünkara boyun eğmiştir. Onlar ise padişah sayesinde refah içindeyken nankörlük edip ayaklanmışlardır:

Sâyesinde pîr iken nân-ı 'azîzi bilmeyüp
Urdular *Hünkâra* karşı bir alay misli külâb (B 20/9)

2.1.1.5. Sultan I. Abdülmecid

1823'te doğan Abdülmecid, zeki, terbiyeli, merhametli ve şefkatlidir. Tahta çıktığında on altı yaşındadır. Otuz birinci padişaktır ve yirmi bir sene tahtta kalır. Yeniliklere açık olan padişahın döneminde telgraf ve demiryolu hatları yapılır. Dolmabahçe Sarayı da bu dönemde inşa edilir. Babası II. Mahmud gibi 1861'de vereme tutularak vefat eder.¹⁷⁵ Şem'î'nin ömrünün sonlarına doğru saltanatı başlamıştır.

Divanda "Sultan Mecid" olarak anılır. Şair, Sultan II. Mahmud'a dua ettiği gibi, Sultan Abdülmecid'e de ömrünün ziyade olması için dua eder:

Hudâ şevketlü *Sultân Mecid*'ün 'ömrün mezîd itsün
İder nutkı hümâyûn kadrüne bir şân-ı vâlâya (HA 166/4)

2.1.1.6. Ebu Müslim el-Horasanî

Abbasî ihtilali denildiğinde akla ilk önce şüphesiz Ebu Müslim gelir. 750 yılından itibaren o, Abbasîler adına büyük başarılar elde edip, ihtilalin gerçekleşmesinde büyük pay sahibi olur. Ebu Müslim'in devletin kuruluşunda kilit rol oynaması, aynı zamanda onun sonunu da hazırlar. Çünkü devletin kurulmasından hemen sonra Abbasî halifeleriyle arasında rekabet oluşur, güven ortamı olmaz ve

¹⁷⁵ Dedeoğlu, *age.*, s. 78.

iktidar çekişmesi meydana gelir. Hanedan ondan kurtulmaya karar verir. Özellikle Horasan bölgesinde güçlü olan Ebu Müslim, başında olduğu birliği oraya götürür. Halifeye isyan demek olan bu davranış sebebiyle Halife Mansur tarafından yargılanır. Çoğunluk kararını vermiş olan halife, mahkeme esnasında bir işaret verir ve Ebu Müslim özür dilemiş olsa da onu o esnada öldürtür. 755'te Ebu Müslim'in vefat etmesiyle, ihtilal en büyük evladını yemiştir.¹⁷⁶

Divanda "Destân-ı Ebâ Müslîm" adıyla bir şiir bulunmaktadır. Bu şiirde Ebû Müslim ile beraber siyaset tarihinden "Mirza Bey", "Mecid", "Alî ibn-i Mervân", "Hâlid ibn-i Mervân", "Kızıl aslan Âdilân", "Şâh Muhammed", "Şâh-ı Mercân", "Abdu'r-rahmân", "Şâh Zahir", Yezîd" ve "Mervân" isimleri yer alır.¹⁷⁷ Destanda bu isimlerin yanı sıra Ahmed-i Zemci (divanda zenci olarak geçer) adı yer alır. Ahmed-i Zemci savaşta Ebu Müslim'in yanında yer alan, geceleri ortadan kaybolan, yaklaşık üç yüz yaşında ancak genç görünümlü ermiş bir zattır.

Ebu Müslim Destanı, içerisinde farklı isimler ve olayların yer aldığı bir halk hikayesidir. Tahmin edilir ki bu hikaye İranlılardan Türklere geçmiştir. Bir fetih ve İslamî kahramanlık destanı özelliği taşır.¹⁷⁸

Budur *Ebâ-Müslîm* sergüzeştesi
Gelür Şâm'ın ider karar önünde
Yedi yüz kubbedür serâ-perdesi
Emri der cinnîler kurar önünde (HA 159/1)

*

On iki biñ 'asker *Ahmed-i Zenci*
Cümleniñ rehberi sultân kırıcı
Anuñ bil tûfengi küffâra kamçı
Keser Yezîd atar satır önünde (HA 159/13)

¹⁷⁶ Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi Abbâsiler Dönemi*, 7. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015, s. 67-74.

¹⁷⁷ Bk. Sarı, *age.*, 159., (Destân-ı Ebâ Müslîm), s. 189.

¹⁷⁸ Geniş bilgi için bk. Nurettin Albayrak, "Ebû Müslim Destanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 10, s. 195-196.

2.1.1.7. Sahib Ata

Asıl adı Fahreddin Ali b. Hüseyin er-Rumî'dir. Elli yıla yakın bir süre Selçuklu devletinde türlü görevlerde bulunup, topladığı servetin çoğunu başta Konya olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerinde medreseler, kervansaraylar, tekkeler ve çeşmeler yaptırmaya harcar. Meslek hayatında her zaman dürüstlüğü, vazifesine düşkünlüğü ve dindarlığıyla bilinir. Sultan İzzeddin Keykavus döneminde adalet bakanı iken sonradan saltanat naibliğine getirilir. Görevlerindeki başarılarından dolayı bir süre sonra vezirliğe getirilir. Rükneddin Kılıçarslan döneminde bir nevi başbakanlık anlamına gelen sahib-i azamlıkla görevlendirilir. Rükneddin'in öldürülmesinden sonra III. Gıyaseddin Keyhüsrev döneminde aynı görevi sürdürür. Karamanoğullarının isyanlarını bastırır. En sonunda Konya'da Moğol hükümdarı Argun görevinin yenilendiğini söyler. Görevine devam ederken 1288'de yakalandığı bir hastalık sonucunda hayatını kaybeder. Kabri Konya'dadır. Oğulları babalarından kalan hazine ile Afyon Karahisar'da Sahib-Ata Oğulları beyliğini kurar. Mevlana kendisinden dindar, iyi huylu, Allah'tan korkan, mazlumları koruyan bir kimse olarak söz eder. Ayrıca Sultan Veled Sahib Ata adına bir methiye kaleme alır.¹⁷⁹

Şiirde Şems-i Tebrizî ve Sadreddin-i Konevî ile birlikte Konya'nın yüce evliyalari arasında anılır:

Okudur 'âlimleri mantık ma'ânî Konya'nuñ
 Remz ile söyler tasavvuf şâ'irânı Konya'nuñ
 Evhadeddin Şems-i Tebrîz Şeyh-i Sadr *Sâhib 'Atâ*
 Bârigâh-ı evliyâdır çevre yanı Konya'nuñ (K 99/1)

2.1.1.8. Pargalı İbrahim Paşa

Osmanlı vezir-i azamı olan Pargalı İbrahim Paşa'nın, Manisa'da Şehzade Süleyman'ın hizmetinde bulunduğu bilinmektedir. Bu sırada onun en yakın adamı olur ve kendisiyle birlikte İstanbul'a gelir. Kanuni Sultan Süleyman'ın çıktığı Belgrad seferi sırasında kapı ağalığı yapar. Bu dönemde padişahla yakınlaşır,

¹⁷⁹ Eflâkî, *age.*, s. 734-735.

böylece nüfusu ve gücü artar. Has odabaşı ve iç şahinciler ağası olur, Rodos seferine katılır. Rumeli beylerbeyliğinde vezir-i azam olur ve padişahın kız kardeşiyle evlenir. Karışıklık çıkması sebebiyle görevlendirildiği Mısır'da başarılı olunca, Macaristan seferinin serdarlığını üstlenir. Mohaç Meydan Muharebesi'nin kazanılmasında rol oynar. Saray efradı tarafından pek sevilmez ancak padişahın yakın ilgisi sebebiyle herkes kendisiyle iyi geçinir. Heykellere olan özel ilgisi İslam'ın sanatta surete bakışı anlayışına ters düştüğü için tepkiyle karşılaşır. İkinci Macaristan seferine çıkılacağı sırada kendisine serasker ünvanı verilir. Gücü doruk noktasına ulaştığı zamanda Irakeyn seferi olur. Başarıyla yürüttüğü bu seferde anlaşmazlığa düştüğü Defterdar İskender Çelebi'yi katlettirince padişahın üzerinde olumsuz bir etkiye yol açar. İstanbul'a dönünce iftar için çağrıldığı sarayda 1536'da boğdurularak idam edilir.¹⁸⁰

Mürenüñ miftâhın *İbrâhim Paşa* aldı ele
Su yerine dökdi kan virdi nizâmın kahramân (N 146/16)

2.1.1.9. Kadı Abdurrahman Paşa

Kadı Abdurrahman Paşa, III. Selim tarafından Karaman (Konya) vilayetine vali olarak atanır. Yine III. Selim'in kurduğu Nizam-ı Cedid ordusunu Karaman'da örgütler. IV. Murat'ın ardından II. Mahmud'un tahta geçmesiyle yeni padişaha bağlılık yeminini imzalayan paşa, kurulan Sekban-ı Cedid'in başına getirilir. Tahttan indirilen IV. Murat'ın adamları tarafından 1808'de kaçtığı İbradı'da boğdurulur.¹⁸¹

Şem'î, paşanın kaçması gibi kendisinin de Konya'dan firar ettiğini söyler:

İbtidâ Konya'dan itdik firârı
Biz de devir itdik terk-i diyârı
Karamanı geçdik Kıbrız'a vardık
Olmuş idik *Kadı Paşa* firârı (Y 196/1)

¹⁸⁰ Feridun Emecen, "İbrâhim Paşa, Makbul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 333-335.

¹⁸¹ Bk. *Kadı Abdurrahman Paşa*, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadı_Abdurrahman_Paşa, (10.05.2021).

2.1.1.10. Çarhacı Ali Paşa

Konyalı olan Ali Paşa, Kaptan-ı deryalık, orduda çarhacılık¹⁸², birçok şehirde valilik, kaymakamlık görevlerinde bulunmasının yanında, II. Mahmud saltanatında vezirlik de yapar. Rus seferinde büyük başarı elde eder ancak daha sonra iç karışıklıklar sebebiyle görevinden azledilir. Birkaç kez affedilip tekrar azledilir ve belirli dönemlerde sürgüne gönderilir. Son sürgünü olan Tokat'ta iken 1823'te vefat eder.¹⁸³

Sezâdır bu mahalde 'âli eyleye âba-yı ecdâduñ (?)

Bu da bir *Çarhacı 'Ali Paşa'*dan yâdigâr olsun (N 145/6)

2.1.1.11. Sami Paşa

Şem'i'nin yaşadığı zamanın Konya valisi Vezir Sami Paşa¹⁸⁴ divanda “Vezîr-i Âlişân” olarak anılmaktadır.

Öyle bir âteş tabî'atlı *Vezîr-i Âlişân*

Girdiği mansıbdı koymaz gussa gam asla hicâb (B 17/4)

2.1.2. Şairler

2.1.2.1. Hatim et-Taî

Tay kabilesinin reisi, Cahiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairidir. Cömertliği, bu sebeple kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden gelir. Hatim'in bu özelliği darb-ı mesel haline gelir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken “Hatim'den daha cömert” (ecved min Hatim) denir. Hatim et-Taî, karakteri erdemlerle dolu biridir. Tay kabilesinde yaygın olmasına rağmen Hristiyanlığı kabul etmez ve atalarının dinine sadık kalır. Hz. Peygamber, esir edilen evladı ile konuştuğunda ondan babasını dinler. Ardından “Senin baban İslam'ın faziletleriyle süslü bir adamdı.” der. Hatim'in oğlu da İslamiyet'i kabul eder ve Sıffin

¹⁸² *Çarhacılık*: Osmanlı Devleti'nde ordunun öncü kuvvetini oluşturan süvari birliklerinden biridir.

¹⁸³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayar, İstanbul, 1996, C. 3, s. 558-559.

¹⁸⁴ Sarı, *age.*, s. 96.

savaşında Hz. Ali'nin sancağını taşır. Hatim, çoğu bencillikten sakınmaya çağıran ve cömertliği öven şiirlerinde Allah'a inancını dile getirir.¹⁸⁵

Şem'î, Hatim'in adını en meşhur özelliği olan cömertliğiyle şiirine konu eder:

Cânına cömerdlik eylerse eğer *Hâtem* gibi
Rif'at ise Şem'î yansun yakmasun pervânesin (N 129/5)

2.1.2.2. Hoca Mesud / Kul Mesud

XIV. yüzyılda yaşamış Mesud adında iki şair bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Kul Mesud, Aydın Emîri Uluğ beyin isteği üzerine Kelile ve Dimne'yi Farsça'dan Türkçe'ye çevirmesiyle, diğer Hoca Mesud ise Farsça'dan yaptığı Süheyl ü Nevbahâr ve Ferhengnâme-i Sâdî tercümeleriyle bilinir. İki Mesud'un aynı kimse olduğu da kabul gören fikirlerden biridir.¹⁸⁶

Şiirde Şem'î şair Mesud'a sözlerini kendisine lütfetmesi için seslenir. O da Mesud gibi meşhur bir şair olmayı arzu eder:

Keremit elfâz-ı şî'ârı Şem'î'ye *Mes'ûd*
O da bir sencileyin şâ'ir-i meşhûr olsun (N 141/6)

2.1.2.3. Nesimî

Anadolu'da büyük bir şöhret kazanan Nesimî ile birlikte sufiyane klasik şiir yüksek bir dereceye varır. Sufiyane aşkı onun kadar samimi, canlı ifade eden şair nadirdir. Onun divanında klasik Türk şiirine mahsus olan ve İran edebiyatında tesadüf edilmeyen tuyuğlar da vardır. Esterabâd, Irak, Azerbaycan, Anadolu sahalarında yayılan ve XV. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğu sahasında büyük bir nüfus kazanarak, sonraları Bektaşîlik ile karışan Hurufîlik; İran'da çabucak kaybolur ve yalnız Türkler arasında yaşar. İşte Nesimî de bu kolu kuran Fazlullah-ı

¹⁸⁵ Süleyman Tülücü, "Hâtim et-Tâî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, C. 16, s. 472-473.

¹⁸⁶ Bk. Mustafa Erkan, Mustafa Özkan, "Hoca Mesud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 189-191; Nurettin Albayrak, "Kul Mesud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 26, s. 352-353.

Hurufî'nin başlıca halifelerindendir. Anadolu'da Hurufilik hareketinin yayılmasında büyük rol oynar. Anadolu'da yetişen Hurufî şairlerin hepsi onu taklit eder.¹⁸⁷ “Tanrı'nın insan yüzünde tecellî etmesi” ve “vücudun bütün organlarını harflerle izah” gibi düşüncelerinden dolayı Sünnî çevrelerde tepkiyle karşılaşılır. Halep uleması fikirlerini İslam'a uygun bulmayarak, hakkında ölüm fetvası verir. *Köprülü*'ye göre H 807'de¹⁸⁸, boynu vurulup derisi yüzülerek öldürülür. “Divan” (Türkçe ve Farsça), “Mukaddimetü'l-Hakâik” adlı eserleri bulunur.¹⁸⁹

Divanda Nesimî, Mansur, Hz. İsmail, Hz. Yusuf ve Kerbela şehitlerinin isimlerinin geçtiği bir müseddes vardır:

Değilsün çünkü bülbül eyleme gülşende sen zârı
 ‘Aceb hiç var mı bu ‘âlemde bir âsân bulan yâri
Nesîmi virdi postu Mansûr'a mi‘râc oldu dârı
 Eğer varise sende zerre ol ‘aşkuñ esrârı
 Kuruldukda cefâ emtâ‘ınuñ her yerde pâzârı
 Disünler bu gelendir derd-i gam mihnet harîdârı (Y 181/1)

2.1.2.4. Fuzulî

Fasih Ahmed Dede Mecmuası'nda Fuzulî'nin Akkoyunlu Türkmenlerinden olduğu yazar.¹⁹⁰ Fuzulî, şiirlerini Azerî Türkçesi ile yazmakla beraber Türk edebiyatının en büyük şairi kabul edilebilir. Üç dilde şiirler ve eserler yazar. Özellikle Divan'ı ve Leyla ile Mecnun Mesnevîsi ile edebî konumunu kazanır. Felsefî ve sufîyane düşünceler onun ilhamında bellidir. O, cismanî ihtirasları değil, sevgilisini kendi vicdanında bulan sakin, fedakar, ilahî bir aşkı yani aşk-ı Mutlak'ı terennüm eder. Eserleri asırlardan beri Türk dünyasının çeşitli sahalarına yayılır, lezzetle okunur ve taklit edilir. Payitaht muhitinin dışında kaldığından kendini pek gösteremese de buna rağmen devrin en büyük şairlerinden biri olur. “Melikü’ş-Şuarâ”, “Sultanü’ş-Şuarâ” lakaplarıyla hürmet görür. Adı dünyaya yayılır. Bütün

¹⁸⁷ Köprülü, *age.*, s. 348.

¹⁸⁸ Bk. *age.*, s. 348.

¹⁸⁹ A. Azmi Bilgin, “Nesîmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 33, s. 3-5.

¹⁹⁰ Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018, s. 175.

şairler onu “üstad” sıfatıyla över. Leyla ile Mecnun hikayesinin Bursalı Celilî, Niğdeli Muhibbî, Kara Amildi Halife gibi şairler tarafından da yazıldığını biliyoruz ancak Fuzulî’nin ölümsüz eseri bunların hepsini gölgede bırakır.¹⁹¹ Fuzulî, 1556’da Bağdat ve çevresini kasıp kavuran vebada vefat eder. Geriye “Dîvan” (Türkçe, Arapça ve Farsça), “Leylâ vü Mecnûn”, “Beng ü Bâde”, “Hadîs-i Erbaîn Tercümesi”, “Sohbetü’l-Esmâr”, “Hadîkatü’s-Suadâ”, “Mektuplar”, “Heft-câm/Sâkinâme”, “Enîsü’l-Kalb”, “Risâle-i Mu‘ammeyât”, “Rind ü Zâhid”, “Hüsün ü ‘Aşk”, “Matlau’l-Î‘tikâd” adlı eserleri kalır.¹⁹²

2.1.2.5. Ruhi-yi Bağdadî

Asıl adı Osman olmakla birlikte Bağdadî lakabı, bu mahlasla şiir yazan on kadar şair olduğu için kendisine sonradan verilir. Bir dönem sipahilik yapar ve kendisine bir kasabanın dirliği verilir ancak daha sonra görevi bırakır. Diyar diyar dolaşır fakat bir yerde barınmaz. Bu yıllarda şiirlerine sosyal hayat ve eleştiri hakim olur, tasavvuf alanında da ilerler. Kaynaklarda Rûhi’nin Mevlevî olduğu, İstanbul’a giderek bir süre Galata Mevlevîhanesi’nde kaldığı, Konya’da Hz. Mevlana’nın türbesini ziyaret ettiği sonra Hicaz’a ve Şam’a gittiği yazılır. Buna rağmen bir kola bağlı olduğu bilinmez. Devlet ve sanat büyükleriyle tanıştığında da umduğunu bulamaz. Kalenderâne tabiatlı olan Ruhi, 1605/1606’da Şam’da zorluklar içinde vefat eder. Kelimelerin gücüne büyük önem verir. Ona göre kelimeler cansız birer varlık, şiir bir sihir, şair ise bunlara can veren sihirbazdır. Günümüze ulaşan eseri eksikleri bulunan Divan’ıdır. Sonraları ona ait başka şiirler de ortaya çıkar. Ruhi’yi eşsiz kılan, ömrünün sonlarına doğru yazdığı “terkîbibend”idir.¹⁹³

Nabî, Fuzulî ve Ruhi-yi Bağdadî, divanda birlikte zikredilir:

Rûhî Bağdâdî Fuzûlî Hazret-i Nâbî Baba

Umduğı maksûd-ı menzîle erince datdılar (R 60/5)

¹⁹¹ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 385-387.

¹⁹² Abdülkadir Karahan, “Fuzulî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 13, s. 240-246.

¹⁹³ Coşkun Ak, “Rûhî-yi Bağdâdî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, C. 35, s. 205-206.

2.1.2.6. Nabî

1642’de Urfa’da doğan Nabî’nin yaşadığı dönem, on yedinci yüzyılın son otuz yılı Osmanlı Devleti’nin yönetim sisteminde yeniden yapılanmanın öne çıktığı yıllara tekabül eder. Nabî, Osmanlı’nın çöküşünün başladığı bu dönemde kırk yaşlarında meşhur bir şairdir. Tespit ettiği sorunların üzerinde kafa yorar, bu açıdan bakıldığında mütefekkir bir şairdir. Nabî, insanın dünyaya geliş sebebindeki hikmeti idrak eder ve muhatabını da bu noktaya getirmek ister. Hikemî ekolün en büyük temsilcisidir. Yaradana yaratılandan hareketle anlatmaya çalışıp, bunun sonucunda tevekkül, teslimiyet ve aczi ifade eder.¹⁹⁴ Zaman zaman etrafındaki olaylardan etkilenerek pasif bir yaşamı yeğlediğini oğluna söylese de bu tercihi dönemin olumsuzlukları içerisinde geçici bir tavidir. Öyle ki o, bir buğday tanesinden gök cisimlerine kadar her şeyi inceler. Bu geçici tavır onun hayat felsefesi ve yaşam tarzı değildir.¹⁹⁵

Musikîye ilgisi olan şair, kendi gazellerinden birini rehavî makamında besteler. “Divan”, “Divançe”, “Hayriye”, “Tercüme-i Hadîs-i Erbaîn”, “Hayrâbad”, “Surnâme” adlı manzum eserleri ve “Tuhfetü’l-Haremeyn”, “Münşeât”, “Fetihnâme-i Kamanîçe”, “Zeyl-i Siyer-i Veysî” adlı mensur eserleri vardır. 1712’de ağır şekilde hastalanarak vefat eder ve Üsküdar Karacaahmet Mezarlığı’nda Miskinler Tekkesi sofasına defnedilir.¹⁹⁶

2.1.2.7. Vâsîf Bey

Asıl adı Osman olan Vâsîf Bey, Türk kültür ve edebiyat tarihine birçok şair, hattat, musikişinas ve edip kazandırmış olan Enderun’dan yetişir. Bu sebepten Enderunlu veya Enderunî lakaplarıyla da anılır. Galatasaray’da yetiştikten sonra Silahdar Süleyman Paşa’nın kaftancısı olur. Daha sonra Topkapı’da Enderunî Hassa Koğuşu’na kabul edilir. III. Selim’e yedi kaside sunar ve kendisinden takdir görür.

¹⁹⁴ Semra Tunç, *Nabî Divanında Sosyal Hayata Hikmetli Bakış*, Palet Yayınları, Konya, 2015, s. 19-23.

¹⁹⁵ Emine Yeniterzi, “*Nabî’nin Şiirlerinde Kırgınlık Psikolojisi*”, ed. Ali Bakkal, Şâir Nâbî Sempozyumu (13-14 Kasım 2009 Şanlıurfa) Bildiriler Kitabı, Şanlıurfa, 2009, s. 365-374.

¹⁹⁶ Abdulkadir Karahan, “Nâbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, C. 32, s. 258-260.

IV. Mustafa'nın tahta geçmesiyle padişaha hizmet eden Has Oda erkânına alınır, ardından Hünkar Başlalası olur. Peşkir ve anahtar ağalığı, kiler kethüdalığı yapar.

II. Mahmud kendisine hil'at giydiren, o da padişaha dört kaside ve altmış kadar tarih manzumesi yazar. Sarayda otuz yıldan fazla hizmet gördükten sonra kendi arzusuyla çırağ edilir ve haccanlık da verilerek Bolayır'daki Şehzade Süleyman Vakfı'nın mütevelliliğine tayin edilir. Hayatının son yıllarını İstanbul'da geçirir, orada 1824'te vefat eder. Divan edebiyatının bütün nazım şekillerinde örnekler verir, özellikle şarkı nazım şekliyle en çok şiir yazan şairdir. Nedim'den çok etkilenmiştir. Tek eseri mürettep Divan'ıdır.¹⁹⁷

Konyalı Şem'î Divanı'nda tek bir yerde karşımıza çıkar:

Leylâ idemez hâlini Mecnûn'a ifâde
Vâsıf Bey'e remze (vü) işâret budur işte (HA 168/6)

2.1.2.8. Leyla Hanım

Lirik aşk şiirleriyle tanınan divan şairidir. Divanında şiirde kendisine yol göstermiş olan dayısı Keçecizade İzzet Molla'yı örnek aldığını belirtir. Genç yaşta evlenmişse de bir rivayete göre bir hafta sonra, bir rivayete göre de nikah gecesi eşinden ayrılır. İnce yaratılışlı ve hür düşünceli bir kadındır. Saray çevresiyle ilgisi bulunur. Hayatının sonlarına doğru geçim sıkıntısı çekince padişaktan yardım ister. II. Mahmud tarafından kendisine 150 kuruş maaş bağlanır. Manzumalarında gördüğü bu yardıma teşekkür eder. Ömrünün son yıllarında Mısır'da Divan'ı basılır. 1847'de İstanbul'da vefat eder ve Mevlevîliğe bağlılığı dolayısıyla Galata Mevlevîhanesi'nin bahçesindeki kabristana gömülür. Mevlana Celaleddîn-i Rumî için çeşitli methiyeler kaleme alır. Şiirlerinde çağının en büyük Mevlevî şairi olan Şeyh Galib'in etkisi görülür. Ancak tasavvufî ifadeleri azdır, o daha çok beşerî aşkı işler. Rind bir şair olan Leyla Hanım, serbest içki ve eğlence anlatımlarından dolayı hafiflikle suçlanır

¹⁹⁷ Abdülkadir Karahan, "Enderunlu Vâsıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 189-190.

fakat o bunu başta önemsemese de sonradan kalbinin temizliğini ve ona bunu söyleyenlerin ahirette utanacaklarını yazar.¹⁹⁸

Şem’î, erkeklerin hüküm sürdüğü şiir meclisinde bir kadın olarak bulunan Leyla Hanım’ı kabahatli bulur:

‘Avret er ile meclis-i rindâna girer mi
Leylâ Hanım’a külli kabâhat budur işte (HA 168/3)

2.1.3. Tarihî ve Efsanevî Şahsiyetler

2.1.3.1. Ayvaz

Köroğlu Destanı’nda Köroğlu’nun sağ kolu olan Ayvaz, “Avaz”, “Ivaz”, “Eyvaz” isimleriyle de anılır. Özbeklerde ve Türkmenlerde Ayvaz ile ilgili müstakil destanlar mevcuttur. Bir rivayete göre Ayvaz, Köroğlu tarafından babasından kaçırlır, bir rivayette ise onu evlat edinir. Çamlıbel’de ikamet ederler. Hemen hemen bütün varyantlarda Ayvaz’ın yakışıklılığından bahsedilir. Ayrıca atılgan ve cesurdur. Bazı rivayetlerde Köroğlu ölür, yerine Ayvaz’ı bırakır. Bazı rivayetlerde ise Ayvaz öldürülür. Ayvaz genel olarak Köroğlu’nun yanında ikinci konumdadır. Onun büyüklüğüne ve şanına hizmet eder. Bu destanda Köroğlu ve Ayvaz’ın asıl temsil ettikleri şey yoldaşlıklarıdır.¹⁹⁹

Divanda Şem’î, Ayvaz adına müstakil bir şiir kaleme almıştır.²⁰⁰ Sanki şiir Köroğlu’nun ağzından Ayvaz’a seslenmektedir. Düşmanlarla savaşır, atlara gem vururlar. Çamlıbel onların dağıdır.

Hakkımızda oldu fermân
Arkamızdan göründü düşmân
Korkma benim cân Ayvazım
Yine bizde kalır meydân (R 61/1)

¹⁹⁸ İsmail Ünver, “Leylâ Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27, s. 157.

¹⁹⁹ Halide G. İnce Yakar, Ayşe Yücel Çetin, *Can Yoldaşlığı: Köroğlu-Ayvaz ve Akhilleus-Patroklos*, ed. Azize Aktaş Yasa, Faruk Öztürk, VI. Uluslararası Köroğlu Sempozyumu (10-12 Ekim 2016), Bildiri Kitabı, İstanbul 2016, s. 329-334.

²⁰⁰ Bk. Sarı, *age.*, 61. FB 134 41a s. 125.

2.1.3.2. Belkıs

Belkıs Seba mülkünün melikesi iken bir gün Hz. Süleyman'ın yolu buraya uğrar ve Hüdhüd'ü su bulmak için gönderir. Hüdhüd dönüşünde Belkıs'a ve memleketine dair Hz. Süleyman'a haber getirir. Belkıs çok güzeldir. Fakat puta tapmaktadır. Süleyman peygamber onu imana davet eder. Belkıs ise bunun karşılığında ona hediyeler verir fakat Hz. Süleyman kabul etmeyerek kendisinin gelmesini ister. Hz. Süleyman'ın veziri Asaf ism-i azam kuvvetiyle tahtıyla beraber Belkıs'ı Hz. Süleyman'ın yanına getirir ve ilk defa burada görüşürler. Belkıs hem iman eder hem de Hz. Süleyman'ın zevceliğini kabul eder.²⁰¹

Şair, bulunduğu bütün edep dışı haller için Allah'tan af dilerken, namının Belkıs ve Süleyman'ın namına benzediğini söyler:

Ne deñlü bî-edeblik eyledim(se) sen de 'afv eyle
Ki zirâ nâmımız mânende *Belkıs*dan Süleymân'e (HA 174/2)

2.1.3.3. Firavun

Firavun, şirde Hz. Musa bahsinde söz konusu edilir. Şem'î, "Firavun'un hamamı" ifadesiyle Mısır'da Firavun'un sulara gömüldüğü Kızıldeniz'e atıf yapar:

Fir'avun hammâmını gördükde lâ'net eyle geç
Ara bul Tûr-ı Sînâ'da makdes-i Mûsâ'ya yol (L 106/3)

2.1.3.4. İskender

İki İskender vardır, bunlardan biri İskender-i Zülkarneyn, ikincisi de İskender-i Yunanî'dir. Hayatları, yaşadıkları yerler ve başarıları birbirine çok benzer. Kur'an-ı Kerim'de hakkında bilgi verilen kişi ile diğer kişi aynı kimseler olamaz. Büyük İskender MÖ III. asırda yaşamış olup, içki içen, adam öldürmekten zevk alan, adaletsiz, ırkçı, çok tanrılı Grek dinine uyan ve hatta encinsel biridir. Oysa bir peygamber veya salih kul olan Zülkarneyn, bu gibi özellikleri elbette taşımaz. Ona Zülkarneyn (iki karn sahibi) denmesi hakkında farklı görüşler vardır. "Karn" lugatta

²⁰¹ Onay, *age.*, s. 90.

boynuz, asır, bir zamanda yaşamış cemaat, insanın tepesi, başın iki yanı, erkeklerin perçemi, güneş kursunun kenarı, bir kavmin efendisi vs. gibi anlamlara gelir. Edebiyatta İskendernameler vardır. Hakkında efsane ve rivayetler çok geniş olduğundan, adı sıkça şiirlere konu olmuştur.²⁰²

Divanda İskender, “ayine-i İskender” ve “sedd-i İskender” terkipleriyle geçer. Ayine-i İskender hakkında çeşitli rivayetler mevcuttur. Bir rivayete göre, İskender’in İskenderiye şehrini kurduğu sırada orada bulunan hakimler bir ayna yaptırarak yüksek bir yere koydurur. İskenderiye’ye gelen gemiler bu ayna sayesinde önceden tespit edilebilir ve güneş ışığı aynadan yansıtılarak gemi yakılır. Bir rivayete göre ise İskender’in hocası Aristo’nun planına göre yaptırılır ancak gece bekçilerin haberi olmadan çalınır ve denize atılır. Bazı kaynaklarda bu aynanın Hint hükümdarı Kayd tarafından İskender’e verilen dört kıymetli hediyeden biri olduğu geçer. Efsaneye göre ayna yalancıları göstermez, böylece İskender kim yalan söylüyor anlar. Aynanın İskenderiye feneri üzerinde de olabileceği düşünülüp, Mısır’da İskenderiye limanında anıtı vardır. Bu fener dünyanın yedi harikasından biridir. Ayine-i İskender, tasavvufî bir terim olarak Allah’tan başka her şeyden arınmış olmayı ve yalnız hakikatlerin aksettiği “insan-ı kamil”in gönlünü temsil eder.²⁰³

Şems’e göre Konya’da Eflatun’a denk kimseler vardır. Onların güzellikleri, iyilikleri Ayine-i İskender’den görünür:

Konya’da mânend-i Eflâtun misâli var ricâl
Gösterir *Âyine-i İskenderî*’den hûb cemâl (K 98/6)

Divanda İskender’in Ye’cüc ve Me’cüc kavmi üzerine sed yapması da “sedd-i İskender” bahsiyle geçer.

2.1.3.5. Karun

Karun, önceleri çok fakirken Hz. Musa sayesinde kimya ilmini öğrenerek sonsuz servete sahip olur. Ancak daha sonraları zekat vermekten kaçınıp, Musa

²⁰² Pala, *age.*, s. 236-237.

²⁰³ İskender Pala, “Âyine-i İskender”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 4, s. 252.

peygamberi de büyücülükle suçlar. Allah'ın gazabına uğrayarak yerin dibine geçer.²⁰⁴

Şiirde Karun'un definesinin kıymetinin bile sevgilinin güzelliğini karşılamadığı anlatılır:

Gulâm olmadan özge bilmezem gurbete bir yol
Senüñ hüsnüñe yetmez kıymet olsa *defne-i Kârûn* (N 138/5)

2.1.3.6. Nemrud

Şiirde Hz. İbrahim'i ateşe atması sebebiyle ismi anılır. Nemrud'un ateşi Hz. İbrahim'i yakmamış, adeta ateş cennet bahçesine dönüşmüştür:

Halîl'in yakmadı hikmet n'ola ol *od-ı Nemrûd'a*
O dem belki Cinân itdi Halîl İbrâhim'e nârı (YA 188/3)

2.1.3.7. Eflatun (Platon)

İslamî camiada Eflatun olarak tanınan Platon, Atina doğumludur. Sokrates onun hocasıdır ve onun öğrencisi olmak hayatının dönüm noktasıdır. Kendisini onun devamı niteliğinde görür. Ruhun ölümsüzlüğüne inanır. Bir dönem siyasetle ilgilenmiş de kral onu ıslahatçı bulur ve Syrakusa sınırlarından uzaklaştırır. Atina'ya dönerken esir düşer, onu bir filozof satın alıp kurtarır. Daha sonra bu filozofa parasını ödemek istese de o parayı almaz. Platon, o parayla ileride "Akademi"sini kuracaktır. İlk sistemli eğitim ve öğretim burada gerçekleşir. Burada felsefe, diyalektik, musiki ve matematik dersleri verilir. "Sokrates'in Savunması", "Kanunlar", "Cesaret", "İtidal ve İffet", "Devlet" gibi onlarca eser kaleme alır. Eserleri "gençlik", "geçiş", "olgunluk" ve "yaşlılık" dönemlerine ayrılır. Eflatun, kendi görüşlerini eserlerinde Sokrates'in ağzından ifade eder. Bilgi, onun için esastır. Ona göre iki alem vardır. Bunlar kevn ve fesattır, ezeli ve ebedi idelerdir. Tanrı nesnelere dünyasının sebebi ve yaratıcısıdır. İnsan bu dünyada gölge âlemde yaşar, hakikî bir alemin varlığına inanır. İnsan ruhu ezeli ve ebedi olan ideler alemi ile fani eşya alemi arasında yer

²⁰⁴ Agâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, 2. Baskı, İstanbul, 1943, s. 164-165.

alır. Ruh; akıl, irade ve ilcadan (sürükleyiş) oluşur. Devlet anlayışı ise, devletin büyük bir insan, insanın küçük bir devlet olduğudur. Ona göre ahlak, “en yüksek iyi”, “erdem” ve “devlet”ten oluşur. Sanat ise, ahlaka hizmet etmelidir.²⁰⁵ Eflatun’un İslam felsefesi üzerinde oldukça fazla etkisi olmuştur. Edebiyatta adı sıkça anılmıştır.

Şem’î, beyitte gönlüne seslenir, ona haddini bilmesini söyler. Zamanının Eflatun’u bile olsa onun kıymeti ancak bir akçedir:

Vaktüñ *Eflâtunı* olsañ da behâñ bir akçedir
Ey deli dîvâne göñlüm haddüñi bildüñ mi sen (N 134/2)

Konyalı Şem’î Divanı’nda “Eflâtun”, “mânend-i Eflâtun”, “asr-ı Eflâtun”, “Felâtun-ı asır”, “Felâtun-ı zamân” şeklinde isminin sıkça zikredildiğini görmekteyiz.

2.1.3.8. Sam ve Zaloğlu Rüstem

İran edebiyatında Sam, dünya pehlivanıdır. Zal “kocakarı” manasına gelmektedir. Ona bu isim saç, kaş ve kirpikleri beyaz olarak doğduğu için verilir. Böyle doğunca babası Sam “Bu benim oğlum değil” diyerek onu Elburz Dağı’na bırakır. Zal, Sam’ın oğlu ve Rüstem’in babasıdır, Rüstem bu sebeple Zaloğlu diye anılır. Rüstem’in çeşitli macera ve kahramanlıkları vardır.²⁰⁶

Sam divanda bir yerde bulunur:

Daşısın kargı kılıç *mânend-i Sâm* şeşhâneli
Gâhî de esbe süvâr olsun direm meşreb bu ya (E 6/5)

Şem’î bir şiirine “”Dastân-ı Cenk”²⁰⁷ adını vermiştir. Bu şiir okura önemli isimlerin bulunduğu bir savaşı adeta görür gibi okuma imkanı sunar. Bu şiirde Zaloğlu Rüstem’in adı Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Hamza ile birlikte zikredilir:

²⁰⁵ Hüsameddin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 8. Baskı, Hü-Er Yayınları, Konya 2016, s. 184-217.

²⁰⁶ Kurnaz, *age.*, s. 93.

²⁰⁷ Bk. Sarı, *age.*, 56. s. 119.

Ebâbekir ‘Ömer Hazret-i Osmân
‘Amm-i Resûlu’llah Hamza kahramân
Demir don giyinmiş hezâr pehlivân
Her biri *Zaloğlu Rüstem* berâber (R 56/4)

2.1.3.9. Şahmeran

Şahmeran, inanışa göre insan başlı ve yılan gövdelidir, yılanların padişahıdır. Bir mağaranın zemini altında bahçelik yerde oturur. Benî âdemin şerrinden kaçıp buraya gelir. Zebercedden bir taht üzerinde oturur ve insan gibi konuşur.²⁰⁸

Şiirde şair, mecliste ayağını yalın ayak basma, belki şah belki yılan belki şahmeran çıkar diye uyarıda bulunur:

Geldiğün bezme tehî-dest basma ayağün çıkar
Yâ şahân yâhud yılan ya *şâhmerân* ahşam sabah (HA 24/2)

2.1.4. Masal Kahramanları

2.1.4.1. Ferhad ile Şirin

Ferhad’ın beyitlerde zikredilişinin en önemli sebebi, Şirin’e kavuşmak için dağı (Bîsütûn) delmesidir.²⁰⁹ Leyla ile Mecnun gibi aşka ve aşıkliğa konu olmuş kahramanlardır.

Divanda isimleri birlikte anıldığı gibi, bazı beyitlerde ise tek olarak karşımıza çıkar. Ferhad, Mecnun gibi daha çok aşığı, Şirin, Leyla gibi daha çok maşuğu temsil eder.

Cihân bir kimseye bâki değil aldanmayıñ asla
Kanı Leylâ ile Mecnûn kanı *Şîrîn ile Ferhâd* (D 26/5)

²⁰⁸ Onay, *age.*, s. 379.

²⁰⁹ Sefercioğlu, *age.*, s. 68.

Şair, “Şirin bile Ferhad’a böyle zulmetmemiştir, artık yeter nazın” diyerek sevgiliye yakarır:

İtmemiştir böyle bir zulmi *Şîrîn Ferhâd*’ına
Yetişir itdiklerüñ nâz u edâ cevritme gel (L 101/2)

Şem’î, kendisinin sevgiliye olan aşkını Mecnun’un ve Ferhad’ın aşkıdan üstün tutar. Ona göre onun sevgili için çektiği aşkı Mecnun bile çekmemiştir. “Ferhad Şirin’in aşkına dağları deldi sanarlar, oysa ona ben baltayı verdim, onu mezun ettim” der:

Elim irmez ne çâre serv-kaddüñ kâmeti mevzûn
Senüñçün çekdiğim sevdâ-yı ‘aşkı çekmedi *Mecnûn*
Sanurlar deldi *Ferhâd* tağları *Şîrîn*’in ‘aşkına
Anuñ da destine ben tîşe virdim eyledim me‘zûn (N 138/1-2)

2.1.4.2. Kerem ile Aslı

Bu aşk hikayesinin farklı farklı birçok varyantı vardır. Bir bölümünde Kerem Aslı’nın annesinin dışı olduğunu öğrenir ve dışını yaptırmak bahanesiyle evlerine girer. Onu tanıyamazlar, annesi dışını çekmek için Kerem’in başını Aslı’nın dizine yatırır. Buradan kalkmamak için Kerem bütün dişlerini çektirir.²¹⁰ Şem’î, şiirde bu hadiseden bahseder:

‘Aşk-ı Mevlâ ile evvel iki şak oldı kalem
Lezzet-i ‘aşk var ise mâyende ‘âşık dem bu dem
Tâcu tahtı yâ niçün terkitdi İbrâhim Etem
Dişlerin bir bir çıkarttı *Aslı*’na yandı *Kerem*
Bir kuru feryâdile âşnâsı olmuşdur gülüñ
İş midir çalışma tırnağı kalınca bülbülüñ (K 88/3)

²¹⁰ Fikret Türkmen, “Kerem İle Aslı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 283-284.

2.1.4.3. Leyla ile Mecnun

Bir aşk hikayesinin kahramanları olan Leyla ile Mecnun, divan edebiyatında başlı başına aşkı temsil etmiş ve birçok şiire konu olmuştur. Hemen hemen bütün beyitlerde isimleri yan yanadır.

Mey nedir sâkî nedir *Mecnûn* nedir *Leylâ* nedir
Kimse idrâk eylemez bu ‘âlem-i eşyâ nedir (R 34/2)

Nadiren bazı beyitlerde Mecnun tek başına anılır. Şair kendi aşkının Mecnun’un aşkını geçeceği iddiasındadır:

Bilme mi dostum benim başımda olan sevdâsın
İmtihâna varsa ‘aşkım ‘aşk-ı *Mecnûn*’u geçer (R 32/3)

Aşk şarabından içip Leyla’ya Mecnun olanlar uryan gezer. Onlar tacı, kabanı önemsemez:

‘Aşk meyinden nûş iden tâcı kabâyı neylesün
Leylâ’ya *Mecnûn* olanlar soyunur ‘uryân gezer (R 35/5)

Mecnun’un Leyla’ya olan aşkı, beşerî aşktan Allah aşkına yani ilahi aşka dönüşür. Artık tek maksudu Mevla’dır, Leyla’dan geçmiştir:

Eğer oldu ise dü çeşm-i pür-hûn
‘Âlemde söylenir ol tab‘-ı mevzûn
Yazıldıysa ‘arş-ı a‘lâyâ *Mecnûn*
Maksûdı Mevlâdır *Leylâ*’yı neyler (R 52/2)

Bu beyitte görüldüğü gibi, divan edebiyatında birçok şiirde şairler beşerî aşktan ilahî aşka ulaşmayı Leyla ile Mecnun hikayesi üzerinden anlatmayı tercih etmişlerdir.

2.1.4.4. Mihr ü Müşterî

Mihr ü Müşterî, İran ve Türk edebiyatlarında yazılan aşk mesnevîsidir. Hikayede geçen “Mihr” Güneş, “Mah” Ay, “Müşterî” ise Jüpiter gezegenidir. Eski zamanlardan beri yıldızlar ve gök cisimlerinin isimleri kahramanlara verilir.

Hikayeye göre Meşrik ülkesinin hükümdarının oğlu olur. Çok iyi yetiştirilen şehzade, bir gün ava çıktığında Müşterî adında bilge bir tüccara rastlar. Müşterî ona Mağrib hükümdarının güzel kızı Mah'tan bahseder ve ona resmini gösterir. Mihr aşık olur ve babasından habersiz dostu Nikahter ile onu aramaya çıkar. Uzun maceralardan sonra sevdiğine kavuşur ve mutlu olurlar. İran edebiyatında bu destana çok benzer başka bir mesnevî şair Assar-ı Tebrizî tarafından kaleme alınır. Diğer mesnevîlerin aksine iki erkeğin dostluğunu ele alır. Bu hikayede İstahr hükümdarı Şapur ile vezirinin çocukları olmaz. Avda rastladıkları bir pir sayesinde hükümdarın Mihr, vezirin Müşterî adında oğulları olur. İkisi çok iyi dost olurlar. Hacib'in kötü kalpli oğlu Behram bu durumu hükümdara haber verir, onları ayırırlar. Hükümdarın Bedr adlı kölesi gizlice mektuplaşmalarına yardım eder. Fakat Behram bunu da öğrenir, haber vermesiyle haklarında idam kararı çıkar. İdamlarına hükümdarın iyi kalpli yeğeni Behzad engel olur. Müşterî'yi Irak'a gönderir. Müşterî Behram ve adamlarından kaçmak için diyar diyar dolaşır. Mihr ise arkasından gidip onu arar. Mihr Harizm'deyken, buranın hükümdarının kızı Nahid Mihr'e âşık olur. Müşterî Harizm'e gelir, Behram da ardına düşer. Burada Şah Keyvan tarafından Behram yakalanır. Müşterî canını bağışlasa da on gün sonra korkusundan ölür. Nahid ile evlenen Mihr, babasının ülkesine dönerek hükümdar olur. Müşterî ise vezirlik görevine gelir. Beş yıl sonra Mihr ölünce Müşterî de aynı anda ölür. Nahid ise cenazelerin kaldırıldığı akşam ölür.²¹¹

Divanda daha önce bahsettiğimiz Şem'i'nin savaş sahnesi olarak kaleme aldığı "Destân-ı Ebâ Müslîm" şiirinde Müşteri ve Behram'ın ismi zikredilir:

On iki biñ 'asker *Müşteri Behrâm*

On iki biñ dahı maiyet tamâm

Salât-ı selâma ider ihtimâm

Rehber-i Ahmed-i Muhtar önünde (HA 159/11)

²¹¹ A. Azmi Bilgin, "Mihr ü Müşterî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 28-29.

2.2. Kavimler, Ülkeler ve Şehirler

2.2.1. Kavimler

Divanda Türk, Rum, Tatar, Arap, Boşnak, Arnavut, Gürcü, Abaza, Kürt, Çingene, Latin, Yahudi, Ermeni, Hindu, Habeş, Leh, Rus soyları geçmektedir.

Şair, bu soyların isimlerini anarak; belirtilen kavimlere mensup kadınlar hakkındaki fikirlerini bir şiirinde bir araya getirir..²¹² Onları karakterleri ve fiziki özellikleri bakımından karşılaştırır. En sonunda da bunu yaptığı için mazur görülmek dileğinde bulunur, diline geldiği gibi yazdığını beyan eder. Hiçbir milletle ünsiyeti yoktur. O ahbablarını sever, muhalefet etmez:

Ma'zûr olsun ahbâb bu geldi dile
Ünsiyetim yokdur gayrı milletle
Şem'î mahbûb sever ahbâblar ile
Muhâliflik itmez aslâ yârâna (HA 160/15)

Bunun dışında rindane meclisinde bulunan şair, burada eline bıçak almış bir kimseden bahsederken bu kişinin Arnavut veya Boşnak olabileceğini tahmininde bulunur:

Hışmile etrâfına kıldım nazar havf eyledim
'*Arnabud* disem değil *Boşnak* uşağı bir kesim (M 112/5)

Şair, Sille'yi anlattığı bir şiirinde Sille'de bulunan kilisenin etrafında Rum dilberini seyredeceğini söyler:

Kilisâ bâbına var seyreyle *Rûmî* dilberi
Muğpeçe mahbûbları onbeş yaşında duhteri
Cengi ider 'uşşâk ile bir ordı Moskof leşkери
Varanı eyler şehîd tîr-i kazâsı Sille'nün (K 97/2)

²¹² Bk. Sarı, *age.*, 160. FB 134 50b, s. 191-193.

Hindu ve Habeşliler Hicaz’da askerî olarak toplanmaları sebebiyle anılır:

Hicâz’dan bir takım *Hindû Habeş* cem‘eylemiş gördüm

Varılmaz toğrusı dîvân-ı şâha şimdi leşkerden (N 139/2)

Şimdiki Polonyalılar olan Leh soyu, bir yerde karşımıza çıkar. Şair, İlinka adında bir Leh güzelini sevmektedir:

Sevdim yine bir *Leh* güzelin ism-i İlinka

Aldım nâzile bûse-i elmasın Ecinka (HA 153/1)

Rus soyunu ifade eden Moskof lafzı ise “Moskof askerleri” ve “Moskof kralı” olarak şiirde yer alır.

Bu seferüñ halk olundı ricâli

Buldı kemâlini yakın zevâli

Mey yerine hâ’in *Moskof kralı*

Gezdirsüñ yanınca olsam berâber (R 56/8)

Arap olmayan, Arabın gayrı²¹³ olana verilen ad olan Acem, divanda “seyf-i ‘Acem”, “tağlı ‘Acem”, “şâh-ı Âcem” terkiplerinde geçer.

Şair, Acem şahını serseri gezmemesi için uyarır. Çünkü İslam askeri ordusuyla üzerine gelmektedir:

Gezme sen ey *şâh-ı ‘Acem* bunda böyle serseri

Ordu çekdi üstüne varmakda İslâm ‘askeri (YA 195/1)

Şimdiye kadar ismi zikredilen kavimlerden farklı olarak, Kur’an-ı Kerim’de anılan Hud kavmini ayrı başlık altında inceleyeceğiz:

2.2.1.1. Ehl-i Hud

Âd kavmi, Kur’an-ı Kerim’de zikredilen ve Hz. Nuh devrinden sonra yaşayan, eski bir Arap kavmidir. Kibir ve gurura kapıldıkları ve Hud peygamberin uyarılarına aldırmadıkları için şiddetli bir rüzgârla helak edilmişlerdir.²¹⁴

²¹³ Sami, *age.*, s. 928.

²¹⁴ Sefercioğlu, *age.*, s. 72.

Kitâbullah'ta “Onlar bu dünyada da kıyamet gününde de lanete uğradılar. Haberinizi olsun ki, Âd kavmi Rablerini tanımayıp inkar yolunu tuttu. Neticede Hud'un kavmi Âd, böyle yok olup gitti.” buyrulur.²¹⁵

Divanda Âd kavmi “ehl-i Hud” olarak geçer. Onlar fesad rüzgârının estiği kaynaktır:

Menba‘-ı bâd-i fesâd *ehl-i Hûd* oldukları
Buldı şöhret bilinir her yılda râyigânları (YA 195/6)

2.2.2. Ülkeler

Şiirlerde Mısır, Yemen, Irak, Şam, İran, Kırım ve Kıbrıs'ın adı geçmektedir.

Divanda Mısır adına yazılmış bir şiir mevcuttur.²¹⁶ Mısır, içerisinde birçok evliya barındırması, şairin Mısır üzerinden hacca gitmesi gibi sebeplerle anılır. Ayrıca Ezher Cami ve sevgilinin kokusunun Mekke ve Ezher'den güzel olması konuları da şiirde yer alır.

Al ele ey dil *Mısır*'dan Kâ'be-i 'ulyâya yol
İt 'amel ârzûsu cümlemin budur Mevlâ'ya yol (L 106/1)

*

Tavaf eylerken bu şeb Kâ'be-i kûyun meşâm aldım
Anuñ mûyundaki bûlar güzeldir Mekke-*Ezherden* (N 139/4)

Yemen, Irak ve Şam, ülke olarak anıldıkları gibi, Kâbe'nin Yemen'e, Irak'a ve Şam'a bakan kapıları rükn-i Yemen, rükn-i Irak ve rükn-i Şam bahislerinde de geçer.

Şem'î, Sultan II. Mahmud'u methederken onun hükmettiği yerlerden biri olan İran'ı da söz konusu eder:

²¹⁵ Hûd, 11/60. Ayrıca bk. A'raf, 7/74; Hûd, 11/50-59; Furkan, 25/38-39; Ankebût, 29/38; Fussilet, 41/13-15; Zâriyât, 51/41-42; Kamer, 54/18-21; Fecr, 89/6.

²¹⁶ Sarı, *age.*, 11. s. 91.

Vücûd ıklîminde o bir sultândır
 Anuñ nîm-nigâhı emr-i fermândır
 Pâdişâh-ı ‘âlem şâh-ı hûbândır
 Hükmi der *Îrân*’a mirana gözler (R 54/2)

Kırım ise Moskof (Rus) kralının bulunduğu yer olarak şiirde geçmektedir.

2.2.3. Şehirler

Divanda Bağdat, Bursa, Ezher, İsfahan, İstanbul, İzmir, Karaman, Konya, Kudüs ve Şam şehirleri anılmaktadır.

Bağdat, Şem’î tarafından “Herkesin kendi vatani kendine Bağdat” denilerek dile getirilir. Onun meskeni, payına şarap küpünün düştüğü meyhanedir:

Hum-i mey pâyımız meyhânedir meskânımız şimdi
 Meseldir herkesüñ kendi vatani kendüye *Bağdâd* (D 26/6)

Şair İsfahan’a seyahat ettiğini söyler. Mürşidi bu yolculuğa destur verir. Hangi diyara uğradıysa hüzün kervanına bir öncü alır:

Seyyihâtım evvelâ *diyâr-ı İsfahân*
 Bu yola destûr virüp mürşidimiz itdi revân
 Kârbân-ı gam deyü oldum cihânda râyegân
 Almışam her bir diyâre uğradıkca bir peşeng (K 91/3)

Kudüs şehri şiirde Miraç bahsinde işaret edilmekle beraber, şehirde bulunan kilise ile de söz konusu edilir.

“Konya”, “Karaman”, “İzmir”, “İstanbul” şehirleri Şem’î’nin seyahat ettiği yerlerdir. Hepsi tek bir şiirin içinde geçer.²¹⁷ Buralara hangi vakitlerde, ne şekilde, hangi mevsimde gittiğini anlatır ve bazı şehirlerin sakinlerinin özelliklerini paylaşır:

İzmir’üñ âdemi gâyet çelebi
 Hâlet çarşusu değer şâh-ı Halebi
 Orda da olmadı kârûñ tolalı
 Bir gicede buldım ben Akhisar’ı (YA 196/5)

²¹⁷ Sarı, *age.*, 196. s. 216-219.

İstanbul, şiirde “İslambul” ve “İslambol” olarak geçer. Şem’î, yaptığı İstanbul seyahatini uzun uzun anlatır. Buradan şirin bir belde olarak bahseder. Yeni Cami içinde kurulan pazardan, bir iki gün bu pazarda balık sattığından ancak muvafık olamadığından, Üsküdar’da iskeleye inip kayığa bindiğinden ve bu sırada rüzgar çıktığından, Ebu Eyyub el-Ensari’yi ziyaret ettiğinden söz açar:

Gördüm *İslambul*’ı bir şirîn belde
Bilâdım mehdini itmeye dilde (YA 196/8)

Bütün bu yerleri adeta bir martı gibi gezer ve bundan şikayet etmez:

Martı kuşu gibi gezdik yürüdük
Bundan halâsımız yokdur dir idik
Yönümüzi dergâha tutdık tururdık
Yetişdi keremi perverdigârı (YA 196/20)

Konyalı Şem’î Divanı’nda, Bursa, Konya şehirleri ve Sille beldesi adına yazılmış ayrı ayrı şiirler mevcuttur.²¹⁸

Bursa’nın duvarları sanki misk-i anberle inşa edilmiştir. Bu şehrin aşıklara itibarı çoktur. Emir Sultan ve beş padişah buradadır. Pınarbaşı buradadır. Şeftalisi ve narı meşhurdur. Buranın kadınları yeşil renkli örtüler sarınır. Bursa’nın etrafı da bu örtüler gibi yeşildir. Sanki her zaman bahardır.

Destine almış gider bir tıflî mushafı yeşil
Sarınır dilberleri destârını sâfi yeşil
Hâsılı Cennet misâli her bir etrâfi yeşil
Gül biter bülbül öter gitmez bahârı *Bursanuñ* (K 100/3)

Şem’î Konyalı olduğu ve piri Hz. Mevlana burada bulunduğu için şiirlerinde Konya’ya ayrı bir ilgiyle yaklaşmıştır. Konya şehri aşk ve şevkle kurulmuştur. Havası sanki Cennet havası gibidir. Buranın sakinleri veli ve arif kimselerdir. Alimleri umman gibi derindir. Onların ilminden bir katre bile yudumlayan aslan kesilir. Ariflerin şahı Monla-i Rûm ve Konya’nın diğer evliyaları Hak katında

²¹⁸ Sarı, *age.*, Bursa, 100. FB 134 40a s. 151-152; Konya, 98. s. 149-150/99. K 11360 31a s. 151; Sille, 97. s. 149.

makbuldür. Evliyalarını saymaya kalksa bin cilt kitap yazması gerekir. Konya'nın aşk merdiveni arşa doğru uzanır. Kendisinin bu şehri methetmesine gerek dahi yoktur, Konya zaten evliyaların merkezidir. Bazı kimseler bu şehirde peygamberler bulunduğu iddiasındadır.

Seher vaktinde bülbüller Mevlana zikrine mani olmamak için ötmezler. Binlerce aşık “ya hu” çeker:

Bülbül Elhân eylemez bu beldede vakt-i seher
Zikr-i Mevlânâ'ya mâni' olmuş aña murg meğer
Heft-kışverde hezâr 'âşıkları yâ hû çeker
Zümre-i nâdân değildir mübtelâsı *Konya*'nuñ (K 98/4)

Meram bağları şiirlere ve şarkılara konu olmuştur. Şem'î de yaz gelince Meram'ın sefasının sürüleceğini söyler:

Kış olunca tonanır ahbâbla vahdet-hâneler
Kurılır bâzâr-ı 'aşk ma'mûr olur kâşâneler
Şem'î 'aşka per yakar pervâz virir pervâneler
Yaz olunca var *Merâm* üzre safâsı *Konya*'nuñ (K 98/7)

Konya'nın beldesi olan Sille, suyunun ve havasının güzelliğiyle, aşıklarının çok olmasıyla, meclisinde çalınan ney, santur, kemanıyla ve kilisesi ile söz konusu edilir:

Medhe şâyeste güzel âb u hevâsı *Sille*'nüñ
Zümre-i uşşâka çokdur merhabâsı *Sille*'nüñ
Meclisinde neyle mey santûr kemân tâze civân
Vasfolunmaz dil ile zevk-ı safâsı *Sille*'nüñ (K 97/1)

Elmalı ve Mihaliç şehirlerin yanında ismi zikredilen diğer ilçelerdir.

2.3. Nehirler, Denizler ve Dağlar

2.3.1. Nehirler

Divanda “Şad”, “Ceyhun”, “Murat”, “Tuna”, “Nil” ve “Fırat” olmak üzere altı nehirden bahsedilir. Vereceğimiz örnekte hepsi “sitt-i nehr” (altı nehir) adıyla yer almaktadır:

Kış bahar yaz güz değil her dâ'imâ coşkun akar
Sitt-i nehrim bir olur çok sedd-i İskender yıkar
Şâd Murâd Ceyhûn Tuna Nûl ü Fırat benden çıkar
 Eşk-i çeşmim var iken deryâda deryâlanmasun (N 140/4)

Şair, aşığa aşkının tufanından çekinmesi için uyarıda bulunur. Çünkü eğer gözünün yaşları akmaya başlarsa Şad ve Ceyhun nehirlerini geçer:

Söyleyüñ itsin hazer tûfân-ı 'aşkımdan benim
 Eşk-i çeşmim cûş ederse *Şâd*'ı *Ceyhûn*'u geçer (R 32/4)

2.3.2. Denizler

Şiirlerde deniz, özel isim olarak geçmemekle birlikte “bahr”, “derya”, “katre” ve “umman” olarak karşılık bulur.

Şem'î, bir divane-meşrep olduğunu söyler. O öyle bir denizdir ki hududu yoktur. Dostun yüzünü gördüğünden beri gönlü akarsular gibidir. Aşkın denizine düşmüştür, gece ya da gündüz onun için fark etmez:

Bir dîvâne-meşrebim nâmûs u âr olmaz baña
 Öyle bir *bahrim* ki hiç hadd ü kenâr olmaz baña
 Dost dîdârın görelî göñlüm akarsular gibi
 Düşmüşem 'aşk bahrine leyl ü Nehâr olmaz baña (E 9/1)

Derya kelimesi, çokluğu ifade etmek için de kullanılır. İnsanın deryalar kadar günahı da olsa, affedecek bir Huda'sı vardır:

Olsa *deryâca* günâhuñ 'afv ider Bâri Hudâ
 Rü'yet eyleñ 'an-karîb mahbûb-i Hakkı âşikâr (R 62/5)

Mevlevî şair, aşkın madeninin Mevlana'nın izzetinin eşiğinde bulunacağı inancındadır. Onun irfanı, bir damlayı koskoca bir okyanusa çevirir:

Ara bul âstân-ı izzetinde ma'den-i 'aşkı
İderse *katreyi 'ummân* ider 'irfân-ı Mevlânâ (E 3/5)

2.3.3. Dağlar

Daha önce Hz. Musa bahsinde “Tur-ı Sîna”, hac bahsinde “Arafat Dağı”, Anka ile “Kaf Dağı” ve Şirin ile Ferhad hikayesinde “Bîsütûn” Dağı'nı işlemiştik. Bunların dışında Bursa'daki “Keşiş Dağı” ve Köroğlu ile Ayvaz'ın hikayesinde geçen “Çamlıbel” şiire konu edilmiştir.

Lâleler kurmuş *Keşiş Tağda* otağı kırmızı
Kılıca (?) mahbûblar yakmış yañağı kırmızı
Gâlibâ irmiş gibi sükker dudağı kırmızı
Suludur şeftalisi pek tatlı narı Bursanuñ (K 100/2)

*

*Çamlıbel*dir bizim tağ'mız
Sulu suvatlıdır bâğ'mız
Laf diñlemez kulağımız
Ayvazım toldur mey toldur (R 61/5)

2.4. İctimaî Hayat

2.4.1. Padişah ve Çevresi

Padişah, ictimaî tabakanın en üstünde bulunur. Beyitlerde “padişah”, “sultan”, “şah”, “hünkar” ifadeleriyle yer alır.

Şair, bir şiirinde vezire seslenir. Vezirin aklında ve fikrinde gece gündüz padişahın rızasını kazanmak ve devlete sadık olup hizmet etmek vardır:

Rûz u şeb fikr-i hayâlüñdür *rızâ-yı pâdişâh*
Devlete sıdkile hizmet eylemek günden 'ıyân (N 146/3)

“Cülûs etmek” ve “taht” kelimeleri de sultan kelimesi ile beraber kullanılır:

Cülûs itdi bi-hamdi’llâh ‘adâlet tahtına *sultân*

‘Înayet kenzin açdı kullara bir bir ider ihsân (N 132/1)

Divanda padişahın en yakın adamı olan vezirin / sadrazamın şaha sadakati işlenir:

Sâdik-ı şâh-ı cihânsuñ (sen) *vezîr-i ‘âl-i şân*

Gün-be-gün konsun terakki ‘izzet-i iclâlûñe (HA 171/3)

2.4.2. Rezm

Rezm kavga, savaş, cenk²¹⁹ demektir. Eski hayatın bir parçasıdır. Rezm divanda “gaza”, “cenk”, “savaş” gibi kelimelerle ifade edilir.

Şair, daima diğer herkesle savaşadır. Sevgilinin sokağında yaralı bir şekilde dolaşır. Hızır’dan kendisini ab-ı hayata ulaştırmasını ister. Gönlü vahdet köşesinde susamış, istekli bir haldedir:

Dâ’ima ağyâr ile işim *savaştır*

Yaralıyam kûy-i yâre tolaştır

Hızır baña âb-ı hayat ulaştır

Kûşe-i vahdetde teşne dilim ben (N 142/3)

Gaza/gazve, Hz. Peygamber’in bizzat sevk ve idare ettiği savaşlardır.²²⁰ Şiirde Hz. Muhammed (sav.)’in yönettiği savaş anı anlatılır:

Geldi kudretu’llah uyandı dünyâ

Bu *gazâyâ* cümle olduk müheyyâ (R 56/7)

²¹⁹ Devellioğlu, *age.*, s. 1041.

²²⁰ Karaman vd., *age.*, s. 180.

2.4.2.1. Asker / Leşker, Ordu, Tabur

Ordu, şiirde silahlı kuvvetler olarak anılmaktadır. Savaşta şehitler verilir, yaralılar bulunur. Hz. İlyas ile Hızır yaralılara merhem olmak, onları iyileştirmek için ordu ordu gezer:

Şehîdân zümresi oldılar hâzır
 Cümleñüñ ma'bûd-ı Yaradan nâzır
Ordu ordu gezer İlyas'la Hızır
 Yaralı kullara merhem berâber (R 56/6)

Askerî birlik demek olan tabur, bir yerde dile getirilir:

Düzülüp *tabur* tüfenkler parlayup od yanmadan
 Eylar izhâr-ı şecâ'at ibtidâ kavgaya fes (S 76/6)

Asker, divanda “ser-asker”, “asâkir”, “asker-i Mansûre”, “İslâm ‘askeri” terkipleriyle geçer. Asker ile aynı manaya gelir. Şiirde en çok “leşker-i Hindu” şekliyle kullanılır.

Destine almış abûnîden üzengi ecderi
 Medh ider âvâzile meydânda nâmı Hayderi
 Saf-be-saf çizmiş beyâz gerdâna *Hindû leşkeri*
Leşkere ser- ‘asker olmuş şâh-ı teslîm taşıdır (R 46/3)

Şiirdeki İslam askeri bahsi önemlidir. Osmanlı Devleti, Akkoyunlular’a, Memluk Devleti’ne, Safevîler’e karşı kazandığı zaferlerde askerî üstünlüğü sayesinde muzaffer olmuştur. Garp devletlerinden askerî teknik bakımından oldukça ileridedir.²²¹

2.4.2.2. Fetih, Sancak, Sefer, Tuğ

Divanda sancak, “liva” olarak da kullanılır. Bunun yanında bir şiirde “tuğ” ile birlikte yer aldığı görülür. Askerler sağ ve solu kuşatmıştır. Bellerinde kılıçlar, önlerinde tuğ ve sancak vardır. Hakk’ın izniyle sadrazam da onlarla beraberdir:

²²¹ W. Barthold, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, haz. Fuad Köprülü, 4. Baskı, DİB Yayınları, Ankara, 1977, s. 224.

Kuşatdı ‘asâkir solile sağı
 Bellerinde âhen gayret kuşağı
 Yürüttdi öñünce *tuğı sancağı*
 İzn-i Hak’la sadr-ı a‘zâm berâber (R 56/2)

Sancak terimi ayrıca Resul’ün sancağı olarak karşımıza çıkar.

Fetih ve sefer birbirini destekleyen ifadelerdir. İkisi de cihat etme anlamı taşır. İslam’da büyük önem arz etmektedir. Fetih, müslümanların, ülke ve şehirleri Allah’ın kelamını yüceltmek amacıyla İslamiyet’e açmalarıdır, asla bir istila ve sömürü savaşı değildir.²²²

Git *sefere* kulı iseñ Allâhuñ
 Gitmezseñ ümmeti değılsün şâhuñ (R 56/5)

2.4.2.3. Savaş Aletleri ve Eşyaları

2.4.2.3.1. Bıçak (Sikkin), Hançer, Kargı, Kılıç (Seyf, Tig-i Teber)

Kargı mızrak demektir.²²³ Divanda bir yerde kılıç ile birlikte kullanıldığı görülür.

Daşısın *kargı kılıç* mânend-i Sâm şeşhâneli
 Gâhî de esbe süvâr olsun direm meşreb bu ya (E 6/5)

Kılıç, şiirlerde farklı suretlerde karşımıza çıkar. Şair, Arapça “seyf” ve Farsça “tig” kelimelerini de kullanarak çeşitlilik sağlamıştır.

Sultan II. Mahmud kılıcını alır ve Allah’ın yardımıyla düşman kalelerini fetheder:

‘Aşkla aldı destine “nasru’n-mina’llah” *seyf*ini
 Kal’a-i a‘dâları *seyf* ile eyler feth-i bâb (B 20/2)

²²² Karaman vd., *age.*, s. 162.

²²³ Devellioğlu, *age.*, s. 747.

Hançer, Köroğlu ile Ayvaz bahsinde zikredilmektedir:

Bugün idelim savaşı
 Yoluña koymuşam başı
 Parlasun *hançerüñ* taşı
 Ayvazım toldur mey toldur (R 61/8)

Bıçağın kullanımlarından biri, kurban bayramında tekbir getirilerek kurbanın kesildiği zamandır. Vereceğimiz örnek, Kerbela meydanında Hz. Hüseyin'in şehit edildiği anı anlatır. Hiç kıymadan gerdanına bıçağı vurmuşlardır:

Koydular başın o Şâhuñ Kerbelâ Meydânına
 Basdılar barmakların Şâhım Hüseynüñ kanına
 Urdu *sikkîni* pelitler kıymadan gerdânına
 Bu hakâretler yakışmazdı o Şâhuñ şânına
 Düşmedi kanı yere ol demde çağırdı gubâr
 Lâ fetâ illâ 'Ali lâ seyfe illâ Zülfikâr (R 47/2)

2.4.2.3.2. Ok (Tir), Yay (Keman)

Şiirlerde ok ve yay çoğunlukla birlikte kullanılır. Ok sevgilinin gamzesini, yay kaşlarını temsil eder.

Nev-heves bir nâzenîn âfet-cihân oynar güler
 Uğrın uğrın *ok* atar kaşı *kemân* oynar güler (R 55/1)

*

Kemân ebrûların *ok yay* gibi çatmış çatışdırmış
 Perîşân eylemiş gîsûların atmış atışdırmış (Ş 79/3)

Ok ve yay, ekseriyetle sevgili ve aşkla ilgili unsurları anlatmak için kullanılmasının yanında, bazı yerlerde ok doğruluğu, yay ise eğriliği ifade için tenasüp içinde kullanılmıştır.

2.4.3. Bezm

Bezm, içki ve eğlence meclisidir. Orada yenilir, içilir, sohbet edilir, musiki dinlenir, raks seyredilir.²²⁴ Bezmin belli başlı unsurları “mey”, “şarab”, “saki”, “bade”, “kadeh” ve “meyhane”dir.

2.4.3.1. Bade, Mey, Şarap

Mey, divan edebiyatında en çok kullanılan terimlerden biridir. Bezm meclisinin vazgeçilmez unsurudur. Allah’a ulaşma yollarından biri olarak görülüp, bu uğurda insana coşkunluk vermesi sebebiyle kullanılır.

Hak Teala, aşk meyinden şaire de nasip eder. Onu içince bezm-i elestten sefa bulur. Mey içerken sevgiliyi seyretmek onun eğlencesidir:

Hamdola peydâ olur her yerde cân eğlencemiz
Mey-i mahbûb seyr-i dildâr her zamân eğlencemiz (Z 73/1)

Şiirde şarap, “ab-ı engur” (üzüm suyu) olarak da kullanılmıştır:

Mest olan mestâne gelmiş tâ ezelden tâ ebed
 İçdiler ‘aşkuñ şarâbın âb-ı engûr olmadan (N 147/3)

Saki, mecliste cömertçe aşığa gül rengi şarap sunar:

Meclisde sahâvetle sunar ‘âşika bâde
 Kim içmeye bir kâse şarâb-ı gül-rengi (Y 186/2)

2.4.3.2. Cam, Hum (Küp), Kadeh, Kase, Sürahi, Tabak, Tas

Bütün bu terimler şiirde “içkinin sunulduğu kap” manasında kullanılmıştır.

Şair, hatıra olsun diye aşk pazarından cam kadeh alır. Kim ki dolu dolu bu kadehten içerse mest olur:

Pey diyüp bâzâr-ı ‘aşkdan aldığım câm-ı kadeh
 Mestolur her kim içerse bir tolu peymânesin (N 129/2)

²²⁴ Kurnaz, *age.*, s. 110.

Şair bu beyitte meyhaneleri kapatmaması için vaize seslenir. Cihan meyhanesiz kalamaz. Sürâhi kırılrsa bile sakiler şarapsız kalmaz:

Kapatma ‘âlemi vâ‘iz cihân mey-hânesiz kalmaz
Şikest olsa *surâhî* sâkîler peymânesiz kalmaz (Z 68/1)

2.4.3.3. Meyhane, Meykede

İçki içilen yer olarak meyhane, tasavvufî anlamda tekke ve dergâhtır.²²⁵ Şaire düşen meyhane olmaktır. Onun gönlündeki meyhane derinlerinde mert sakiler vardır. Kimileri buranın müdavimi olmuştur, hiç ayrılmaz.

Şem’î, meyhane yerine bazı yerlerde “meclis-i rindane” terkiibini kullanır:

Lâübâli *meclisi rindâne* mey virmeye
Girme dal (fes) sıkup o şak
Pâyê beklerler bilüñ dîvâneler *meyhâne*
Sen de kesme zümre-i erbâb-ı dillerden ayak (G 87/4-5)

2.4.3.4. Pir-i Mugan, Saki

Mecliste içki sunan saki, şiirlerde güzelliğiyle ve şarabın sarhoşluk vermesi gibi kendisiyle sarhoş etmesi yönüyle bilinir. O, badeyi her zaman cömertçe sunar:

Sehâ-meşreb olursa *sâkî-i devrân* safâ ya hû
Bî-hayat olmağa meclisde gül rengi şarâb ister (R 39/3)

Şair, meyhaneye gittiğinde meyi sakinin elinden içerse nur olacağını söyler:

Gidelim meykedeye hele bir destûr olsun
Meyi *sâkînüñ* elinden içelüm nûr olsun (N 141/1)

Pir-i mugan, tasavvuf edebiyatında “ilahî aşk şarabını sunan kamil mürşid” anlamına gelir.²²⁶ Mecliste sözü geçen kimsedir:

²²⁵ Sefercioğlu, *age.*, s. 82.

²²⁶ Hayrettin Yıldırım, Bâkî, *Fuzûlî, Hayâlî ve Yahyâ Bey Divanlarında Mey ve Meyle İlgili Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Alalım yalvaralım *pîr-i mugandan* ruhsat

Bize ayağı sunarlar ise fağfûr olsun (N 141/2)

2.4.4. Av (Sayd, Sayyad, Şikar)

“Sayd” ve “şikar” av, “sayyad” ise avcı demektir. Genellikle aşık ile sevgili arasında kovalamaca anlamı içerir. Konyalı Şem’î Divanı’nda örneğine az rastlanmaktadır.

Şair, bir güvercin avlar ancak birtakım avcılara rastlar ve onun avını alırlar:

Bir kebûter *sayd*ına çekmiş idim hayli emek

Bir takım *sayyâda* rastgeldim *şikârım* aldılar (R 42/4)

2.4.5. Musikî

2.4.5.1. Güfteler ve Makamlar

Güfte, bir söz eserinin bestelenmiş bulunan manzum sözleridir.²²⁷

Şair, ay yüzlü sevgiliye tutkundur. Ah eder, feryat eder. Aciz lisanı güfte söylemelidir:

Çünkü meftûnusuñ ol yüzi mâhuñ

Tuyulsun kendüye feryâd u âhuñ

Biraz *güfte* söyle hakkında şâhuñ

Gelindi ey ‘âciz lisânım sen gel (L 102/4)

Şem’î, bir şiirinde²²⁸ “yegâh”, “arabanî”, “kürdî yegâh”, “ırak”, “segâh”, “hüseynî” makamlarını sıralamıştır. Bu makamlarla kalbinin halini anlatmaya çalışır:

²²⁷ Devellioğlu, *age.*, s. 341.

²²⁸ Sarı, *age.*, 155. s. 186-187.

Bir düzen virdüñ mi kalbim sâzına evvel *yegâh*
 Añladuñ mı perde-i âhımdan oldu çâr-gâh
 Bir ‘*arabânî makâmla* istedim *kürdî yegâh*
 Baña *hüzzâm* gösterir *evc-i ‘trak re’s-i segâh*
 Bir takım leşker Hicaz’dan yürüdi vech-i siyâh
 Takdı bir tağlı ‘Acem başıma âteşden külâh (HA 155/1)

2.4.5.2. Müzik Aletleri

Musikî eğlence hayatının önemli bir parçasıdır. Divanda çalgılardan “ney”, “kudüm”, “tanbur”, “keman”, “santur”, “rebab”, “nakkar”, “erganun (org)” ve “saz”ın isimleri geçer. Özellikle ney ve kudüm aklımıza ilk olarak Mevlevîliği getirmektedir. Mevlevîler, bu hususta kendilerine ait bir üslup oluşturmuşlardır. Mevlevî musikisinde, düşündüren ve hareketten ziyade derunî bir vecde davet eden özellik karşımıza çıkar.²²⁹ Genel olarak mutasavvıflar müziğe büyük önem vermişlerdir. Tarikat ayinlerinin müzik ve şiirle yapılması bu sanatların yayılmasına yardımcı olmuştur. Özellikle Mevlevîler arasında saz ve söz eserleri besteleyen birçok musikîşinas yetişmiştir.²³⁰

Ney ve kudüm çalınır, dervişler sema döner. Her seher vakti Mevlana Divanı okunur:

Çalınsun *ney kudüm* dervîşleri devr-i semâ eyler
 Okunsun her seherde savtile dîvân-ı Mevlânâ (E 3/3)

Şiirlerde ney üzerinden birçok benzetme yapılır. Göğüste açılmış yaralar neydeki deliklere benzetilir. Bu yaralar daha anne karnında iken açılmıştır. Sineden çıkan avaz ney gibi inler:

Rahm-i mâderden açılmışdır delikler sînede
 Ney gibi eyler âvâz esrâr-ı Mevlânâ’dayız (Z 70/2)

²²⁹ Ahmet Şahin Ak, *Türk Din Müsikîsi Câmi ve Tekke Müsikîsi*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 113.

²³⁰ *Age.*, s. 63.

Meclis-i rindaneler kurulur, bütün saz çalgıları bu ortamı adeta inletir:

Debretir *santûr keman ney ergânun* sâzendeler
Meclis-i rindâneler kurmuş otağı bir kesim (M 112/2)

2.4.6. Süslenme

2.4.6.1. Güzel Koku

Divanda anılan güzel kokulu madde “anber”dir. Şiirlerde “anber-i sârâ”, “anber-feşân”, “misk-i ‘anber” olarak geçer.

Sevgilinin hoş kokusu bütün kainatın halkını mest eder. Şair “Sendeki bu hoş koku, yoksa safiyane anber midir?” diye sormaktadır:

Kâ’inâtuñ halkını mest eyledi hoş-bûlaruñ
Sendeki hoş-bûlar eyâ ‘*anber-i sârâ* mıdır (R 51/5)

2.4.6.2. Kıymetli Taşlar ve Madenler

Takı, kişinin kültür seviyesi, sosyal statüsü ve servetine göre değer açısından farklılık gösterir. Özellikle kadınlar kullanır. Osmanlı’da Türk kadınlarının hemen hepsi altın veya gümüşten küpe, bilezik, gerdanlık ve kemer gibi takılar takar. Yüksek mevkidekiler ise halis incilerden ve çeşitli değerli taşlardan takılar kullanır. Orta halli hanımlar dahi boyunlarına zincir takar.²³¹

Divanda “sim ü zer”, “elmas”, “yakut”, “dürr” ve “sırma” ve “sade” kavramları kullanılır.

Kalender, çaresiz aşıkta ne gümüş ne de altın olur. Onun sermayesi samimi bir duadır:

Sîm ü zer olmaz kalender ‘âşık-ı bîçârede
Mâhazar sermâyesi hasbî du‘âdır bilmiş ol (L 103/4)

²³¹ Tunç, *age.*, s. 217.

Şair, gözyaşını inci tanesine benzetir:

Nehr-i aşkuñ evveli deryâ-yı hikmetden gelür
‘Âşikuñ *yektâ-yı dürri* çeşm-i âbından çıkar (R 48/3)

2.4.7. Giyim Kuşam

Osmanlı'nın son dönemlerine kadar giyim kuşam zevk ve modadan ziyade mevki ve sosyal statüyü belirler. Neredeyse her ulusun kendine has kıyafeti vardır. Bir Türk, milletine has olandan başka bir kıyafet giymeyi kabul etmez; hele ki Müslümanlara ait olmayan bir başlık giymeyi dinden çıkmaya kadar vardırır.²³²

Konyalı Şem'î Divanı'nda birçok kıyafet ismi zikredilir. Bunlar “destâr”, “dâmân”, “etek”, “nikâb”, “peçe”, “hicâb”, “câme”, “hırka”, “tâc”, “kabâ”, “külâh”, “fes”, “finofes” “şalvar” “cübbe”, “kisbet (kisvet)”, “kaftân”, “ter-pûş”, “kemer”, “şal”, “urba”dır.

Şem'î, aşağıda vereceğimiz beyitte kıyafet unsurunu mecaz olarak, aman dilemek manasında kullanır. Zebanilerden kurtarması için mahşerde Hz. Muhammed (sav.)'in eteğine yapışacak, şefaatine sığınacaktır:

Şefâ'at yâ Muhammed rûz-ı mahşerde meded senden
Tutup *dâmânuñı* Şem'î zebânîler dise ilha (E 10/5)

Şair, ahının alevleri nasıl gökyüzüne çıkmamakta nasıl külâhı alev almamakta merak eder. Bahtının karasının bir türlü geçmediğinden şikayetçidir:

Şem'î niçün âteş değil *külâhuñ*
Çıkmaz gökyüzüne ‘alev-i âhuñ
Uyanmadı gitdi baht-ı siyâhuñ
Kûşe-i vahdetde kapandı kaldı (Y 183/5)

Ayrıca divanda “çuha”, “harîr atlas” ve “abâ” isimlerinde kumaş türlerinden de bahsedilir.

²³² Tunç, *age.*, s. 189-190.

2.4.8. Sofra ve Yiyecekler

Konyalı Şem’î Divanı, yiyecek ve içecek kavramları bakımından oldukça zengindir. Yiyeceklerden “şeker/sükker”, “per ü bâl”, “asel”, “nân”, “ciğer”, “kebab”, “un”, “kaymak”, “helvâ”, “yağ”, “kahve”, “lahim(et)”, “balık”, “püryân/büryân”, “pirinç”, “ceviz”, “fındık”, “fısdık”; meyvelerden “kirâz”, “armud”, “nâr”, “üzüm”, “fişne”, “hurma”, “şeftali”, “turunç”, “ayva”, “bortakal”, “şeftali”, “kestane”, “harnûb”, “erik”, “kızılıcık”, “hıyar”; içeceklerden “âb/su”, “şerbet”, “süd”, “âb-ı engûr/şîre-i engûr”, “şarab” ve bunların dışında “dühân” ve “enfiye” yani tütün kelimeleri geçer.

Allah azimdir, kulları daima ona muhtaçtır ve ondan ekmek (rızk) dilerler:

Sen Allahu ‘azîmsüñ kullaruñ dâ’im saña muhtâc
Huzûr-ı izzetüñde hazretüñden *nân* diler yâ Rab (B 13/5)

Beyitlerde ciğer ve kebab çoğunlukla beraber anılır:

İt tuhfe *kebâb* bezm-i dilârâ’ya müheyyâ
Koy *ciğerüñ* izkâra ne dirlerse disünler (R 67/3)

2.4.9. İnşâî Unsurlar

2.4.9.1. Aşıyan, Beyt, Hane

Asırlar önce atalarımızın dilinde ev demek “çadır” demektir. Anadolu’ya akın akın gelen Oğuz Türkleri’nin de “göçer evli” oldukları bilinir. Bunlar, çadırlarını dürüp bir yerden başka bir yere çok kolay göçebilen aşiret ve kabile halindeki Türklerdir.²³³ Divan edebiyatımızda beyitler adını “beyt”ten alır. Beyit ev, mısra ise kapı pervazıdır.

Beyt, Allah’ın evi Kâbe’yi ifade eder. Hane hem fizikî olarak evi hem de soyut anlamda kalbi temsil eder. Aşıyan ise yuva demektir.

²³³ Nihad Sâmî Banarlı, *Türkçenin Sırları*, 60. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2020, s. 79.

Şairin örümceğin evini işlediği gibi yaptığı yuvasını yıkarlar, artık evsiz ve mekansızdır:

‘Ankebût-âsâ yapılmış âşiyânım yıkdılar
Hâne-berdûş olduğumdan lâ-mekânım sorma hiç (C 22/3)

2.4.9.2. Burç, Hisar

Sırasıyla “kule” ve “kale” anlamlarına gelen “burç” ve “hisar” şiirde birlikte anılır. Askerler şairin burcunu ve hisarını ele geçirir, ancak kimse imdadına yetişmez:

Gelmedi imdâdına bir kimse gadroldı baña
Çekdiler gam leşkerin *burcum hisârım* aldılar (R 42/3)

2.4.9.3. Cami, Kilise

Müslümanlar hem Allah’a duydukları his ve heyecanları dile getirmek hem de ibadetlerinin ruhanî bir atmosferde daha feyizli olmasını sağlamak için mabetlerini tezyîn etme yoluna gitmişlerdir.²³⁴ Camiler de bu sanatın en güzel örneklerinin başında gelmektedir.

Divanda cami, sadece tek yerde geçen, Şem’î’nin İstanbul seyahatinde ziyaret ettiği “Yeni Cami”dir:

Karnımı toyurdım aldım bir hıyar
Her kârı kendime itdim ihtiyâr
Yenicâmi ‘ içinde kurulmuş pâzâr
Durdum seyr eyledim ben ol pâzârı (Y 196/9)

Divanda ayrıca “kubbe” terimi kullanılır.

Kilise ise bünyesinde kilise bulunan yerlerde, yani Sille bahsinde ve Kudüs şehrinin söz konusu edildiği beyitte geçer.

²³⁴ Mustafa Yıldırım, *İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri*, 2. Baskı, Başak Matbaacılık, Ankara, 2012, s. 18.

Didim ancılayın olur giderim Kudse bile
Beklerim dost çıkıcak *çañlı kilisâ* eteğin (N 136/2)

2.4.9.4. Eşik, Kapı

Divanda kapı, fizikî anlamda bir eşya olarak karşımıza çıkmaz. Daha çok soyut anlamlı kullanımlar görülür. Arapça hali olan bab kelimesi ile ifade edilir. “Feth-i bâb”, “miftâh-ı bâb”, “bâb-ı Cennet”, “bâb-ı rahmet”, “bâb-ı mağfiret”, “bâb-ı aşk”, “bâb-ı tevekkül”, “bâb-ı kanaat”, “bâb-ı lûtf”, “bâb-ı Mevlânâ”, “saadet bâbı” gibi örnekler bulunur. Buradaki en önemli kullanım Rabbin kapısını ifade eden terkiplerdir.

Aciz günahkarlar isyanlarını bilerek Rabbin kapısında yalvarıp rahmet diler:

Bilüp ‘isyânların yalvarıgeldi *bâbuña* Mevlâ
Ki ‘isyân mücrim-i bîçâreler bârân diler yâ Rab (B 13/2)

Şem’î, okuyanlara bir de ders vermektedir. Hırslı olanlar er geç tuzağa düşerler ama kanaat kapısında bekleyen asla pişman olmaz:

Hâris-i dâne olanlar düşer âhir dâme
Bekleyen *bâb-ı kanâ‘atde* peşimân olmaz (Z 71/2)

Eşik “asitan” kelimesiyle ifade edilir. O da kapı kavramı gibi soyut manada kullanılır. Asitan ayrıca dergâh demektir. Aşığın içeri kabul edilmek için himmet beklediği yerdir. “Âsitân-ı izzet”, “âsitân-ı Haseneyn”, “âsitân-ı devlet” terkipleri ile karşımıza çıkar.

Şem’î, hacca giderken kaleme aldığı şiirde Allah’ın izzetli eşliğini görmeyi arzularken, gidene kadar ahımı çöllerin dinleyeceğini söyler:

Âsitân-ı ‘izzeti görmekliği ârzûladım
Yolda çöller diñlesün gitdikce âhım elvedâ‘ (A 82/5)

Asitan aynı zamanda payitaht demektir. Bu yüzden İstanbul'a "Âsitâne" denildiği vâkidir.²³⁵

2.4.9.5. Fülk

"Gemi" manasına gelen fülk, divanda "yelken", "kayık", "sandal" gibi benzer ifadeler ile de kullanılır. Genellikle gitmeyi, yolda olmayı, eceli ve kaderi temsil eder.

Gönül gemisi yarin semtine doğru gitmek için yelkenlerini açar. Aşkın denizi durmamalı, coşmalıdır:

Fülk-i dil yelkenlerin açdı ser-â-pâ yol diler
Semt-i yâri ârzûlar deryâ-yı 'aşkım durma coş (Ş 80/5)

Aşık aklını başına almalı ve Allah'tan gayrı her şeyden elini çekmelidir. Ecel yaklaşır, ömür biter:

Elüñ çek mâsivâdan devşîr 'akluñ başuña 'âşık
Demir koymuş eccl *yelken* ile kalkmaktadır *kayık* (G 86/1)

"Dümen" hayat yolunda insanın seçtiği yönü, aldığı kararları temsil eder.

Vuslat iline toğrı *dümen* tutmuş idi dil
Çarmıhda gazab bâdını yelkâne ninka (?) (HA 153/2)

Gönül gemisi girdaba düştü diye üzülmemek gerekir. İlyas ile Allah'ın yardımını ulaşır:

Düşdi dil fülki deyü gam çekme *girdâb-ı gama*
Ulaşır İlya ile bâd-i hevâ Allah kerîm (M 114/4)

Girdap benzetmesi, hayat yolunda insanın bocalamalarını, hüznlerini ve nefsine uymasını temsil eder.

²³⁵ Pala, *age.*, s. 36.

2.4.9.6. Hamam

Eskiden hamamlar toplumun temizlik ihtiyacını gideren önemli yerlerdir. Zaman zaman eğlence ve sohbetlere de sahne olur. Divan şairlerinin gerek hamamda gördükleri bir mahbubu, gerekse bu tür eğlence meclislerini konu alan şiirler yazmaları gelenek halini alır.²³⁶

Câmesin ihrâc iderler sîm-i endâmın görüñ
Bî-tekellûf seyr olur mahbûbı *hammâm* istenür (R 38/4)

2.4.9.7. Kasr, Saray

Saray ve kasr kavramları, fizikî anlamda değil “gönlün bulunduğu yer” anlamıyla kullanılır. Şair, Hakk’ı padişah, gönlünü ise ev olarak niteler. Allah’tan başka her şeyi gönlünden çıkarırsa Cenab-ı Hak kalpte tecellî eder, haneyi saraya çevirir.

Kasr, şiirlerde oldukça çok kullanılır. Bu terkipler “kasr-ı dil”, “kasr-ı ikbâl-i mürüvvet”, “kasr-ı rûşen”, “kasr-ı sa’âdet” ve “kasr-ı vîrân”dır.

Şem’î, güvendiği dostlarının ihanetine uğrar, onun gönül köşkünü yıkıp yerle bir ederler:

Umduğun dostlar seni gâyet perîşân itdiler
Yıkıldılar *dil kasrım* hâk ile yeksân itdiler (R 59/1)

2.4.9.8. Mektep

Divanda mektep, “mekteb-i sıbyan”, “tıf-ı mekteb”, “tıfl-ı mekteb” olarak geçer. Bir işte tecrübesiz olma ve yolun başında olma anlamlarında kullanılır. Şem’î, kendisini zamanının Eflatun’u olarak görmektedir. Ancak Allah’ın huzurunda her zaman daha ilkokula yeni başlamış bir çocuk gibidir:

Felâtun-ı asır olsam da *tıfl-ı mektebim* el’an
Hudâ’ya sad-hezârân hamd ü şükrüm var edîbâne (HA 174/5)

²³⁶ Pala, *age.*, s. 187.

2.4.10. Tababet

Şiirde sevilen yani mahbub, iyileştirici “tabib”; “hasta”, “acûz”, “marîz” ve iyileşmeye muhtaç olan ise aşkıdır. Ayrıca yaralı anlamında, bir yerde “mecruh” terimi kullanılır.

Şair, derdine bir tabip bulmamıştır, o daima ağlar hiç gülmez:

Mübtelâ-yı derd olaldan bir *tabîb* bulduñ mı sen
Dâ'imâ ağlar gezersüñ biñde bir güldüñ mi sen (N 134/1)

Dilber, şairin ruhunun gıdasıdır. Sevgilinin kirpikleri onun hasta bedenine deva olmaktadır:

Rûhıma ey dilberâ virdüñ gıdâdır bilmiş ol
Tîr-i 'aşkuñ *hasta* cismime devâdır bilmiş ol (L 103/1)

Eğer Şem'î Kevser suyuna kavuşup da ondan içebilirse vücudu sıhhat bulacaktır. O hastadır, susamıştır:

Bulur *sıhhat* vücûdum nûş idersem Kevser-i vasluñ
'Acûzem teşneyem müştâk-ı dilem yâ Resûla'llah (HA 164/3)

Divanda bir yerde “cerrah” kelimesi kullanılır.

2.4.11. Alış Veriş

2.4.11.1. Akçe, Kuruş, Mangır, Para

Alış veriş gerçekleştirmeye yarayan para, şiirlerde akçe, kuruş, mangır gibi isimlerle de anılır.

Şair kullardan biri alsın diye kendisini satıcıya verir. Sevgili ise göz süzüp bir para bile kıymet vermez:

Ben beni dellâla virdim kul olan alsın deyü
Nîm nighle seyridüp bir *pâre* kıymet virmedüñ (K 93/3)

2.4.11.2. Bazar

Günümüzde olduğu gibi eskiden de pazarlar, çeşitli insan tipleri ve davranış biçimlerinin canlı olarak gözlemlenebildiği sosyal hayatı yansıtan ortamların başında gelmektedir.²³⁷

Şair ömrünü sevgilinin yoluna sarf eder ancak bu pazar onun sermayesinden daha pahalıdır, şair zarara uğrar:

Nakd-i ‘ömrüm yolına sarfeyledim bilmezlenür
Bu *bâzâr* sermâyeden çokdur ziyânım sorma hiç (C 22/4)

Aşk pazarı kurulmuştur, gözü açmak ve gafil olmamak lazımdır. Gönül sahiplerine uyku haramdır:

Kuruldı ‘aşk pazârı olma gâfil aç gözüñ yâ hû
Haramdır zümre-i erbâb-ı diller çeşmine uyku (V 148/1)

2.4.11.3. Dellal, Müşteri

Dellal, satıcı demektir. Şair, “Eğer aşk satılsaydı ben satandan alırdım” demektedir:

Dellâla virüp satsalar ‘aşkı ben alırdım
Pervânesiyim semtine cezbitsem n’olurdum
Dost yoluna per yakmağa bir çâre bulurdum
Olsaydı nasîb âteş-i vuslat kül olurdum
Çıkmazdı benim bezm-i dilârâyâ âvâzım (M 119/3)

Müşteri kavramı divanda sadece bir yerde geçer. Şem’î İstanbul’a seyahat ettiğiinde kayığa biner. Ardından iki kadın daha biner, onlar da kendisi gibi orada müşteridir:

²³⁷ Tunç, *age.*, s. 134.

Merhamet eyledim girdim içeri
 Islanmış kayığuñ bir parça yeri
 Yine zuhûr itdi birez *müşteri*
 Bindî Bindî yanımıza bir iki karı (Y 196/13)

2.4.11.4. Kenz, Mezat, Sermaye

Sermaye birikim ile aynı anlamı taşımaktadır. Şaire göre bütün kepaze olmuş aşıkların birikimi hüzündür:

Cemî'i âşık-ı rüsvâlaruñ *sermâyesi* gamdır
 Su'âl eyleñ dıraht-ı gülde bülbül oldı mı hurrem (M 117/3)

Açık artırma ile satış usulü olan mezat da bir beyitte karşımıza çıkar. Aşk pazarında zalim güzeller mezatta kapan kapana verilir. Şair bu hale ağlar:

Bâzâr-ı 'aşk içre cevrî güzeller
Mezâda virmişler zuhûr eyledi seller
 Turmaz (hiç) mevc urur kapan kapana (HA 156/1)

Kenz ise hazine demektir. Hiç kimse diğer şeylerden uzak durmadıkça Hakk'a ulaşamaz. Gönül nurlarla dolmadan hazineler açılmaz:

Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan
Kenz açılmaz çün gönülde tâ ki pür-nûr olmadan (N 147/1)

2.4.12. Yazı ile İlgili Hususlar

2.4.12.1. Defter, Kitap, Varak

Kağıt, defter ve kitap şiirlerde birkaç yerde bulunmaktadır. Defter daha çok "amel defteri" manasında, kitap ise çoğunlukla "Kur'an-ı Kerim"i ifade etmek için kullanılır.

Varak, çoğul hali olan "evrak" ile de kullanılır:

Derûn-ı hasb-i hâlimden tonatdım bir bir *evrâkı*
 Rikâba 'arz-ı hâl itdikde Hünkâre beğendirdim (M 109/4)

Şair, kapısında kapıcı olmaya bile liyakatı yokken, sevgilinin onun adını neden en baştaki deftere yazdığını merak eder:

Yoğ iken bende liyâkat bâbuna hâcibliğe
Şem’î’yi *ser-deftere* yazduñ merâk oldı baña (E 8/5)

Şem’î, aşkın kitabının kendisinde olduğunu söyler, okumak isteyene verecektir. Kişide gizli kalmış her sorunun cevabını bilmektedir:

Kim okursa vireyim ‘*aşkuñ kitâbı* bendedir
Sendeki muzmer su’âlün her cevâbı bendedir (R 50/1)

2.4.12.2. Hame, Kalem, Kilk

Divanda daha çok “kilk” ve “kalem” kullanılmakla beraber, zaman zaman “hame” adıyla da zikredilmektedir.

Şair, yarin aşkının zincirini çekmekten şikayetçi değildir, bu karar kudret kalemiyle kader levhasında yazılıdır:

Teşekkî eylemem zincîr-i ‘aşk-ı yâri çekmekden
Mukarrer *kilk-i kudretle* yazılmış levhe yazımdır (R 49/2)

2.4.12.3. Divanda Adı Geçen Edebî Türler

Muvaffak bir sanat eseri, içinde bütün unsurların ve bütün yorgunlukların bir mükemmeliyet haline geldiği, ayrılması mümkün olmayan bir terkiptir. Bu terkipteki her parça birbirini tamamlar. Şiir, güzel sanatlar içinde maddesinin tabiatı itibarıyla başlı başına bir hususiyet teşkil eder. O maddelerini halka ait ve halka has ihtiyaçlardan doğan lisandan alır. Kelimeler, şiire üstündeki manayı, işaret ettiği gizli ve aşıkâr âlemi yani yaşayan canlı bir kıymeti de beraberinde getirir.²³⁸ Eski şiirimiz, estetiğin emrinde bir üsluptur. Sıkı kaideleri, kolaylıkları, dayandığı bir hayat

²³⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 2. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1977, s. 14.

anlayışı ve zevkleri vardır.²³⁹ Bizlere de bu şiirlerden harikulade eserler miras kalmıştır.

“Na’t”, “gazel” ve “destan” divanda ismi geçen edebî türlerdir.

Şem’î, sıkıntılarının ağırlığıyla pek kıymetli ömrünü heba etmiştir. Artık Resulullah’a na’t yazmaya başladığını ilan eder:

Seng-i mihnetle hebâ itdim cevâhir ‘ömrümi
Başladım şimden gerü *na’t-ı Resûlu’llâh*’a ben (N 128/3)

Şair, gönül sahipleri için birkaç gazel söylemiştir. Allah’ın zihinlerimizi ferah ve şen kılması için dua eder:

Söyledim birkaç *gazel* kılısuñ nazar erbâb-ı dil
Zihnimiz itsüñ güşâde hazret-i Bârî Hudâ (E 1/10)

Şair, birçok meyve ismini kaleme aldığı şiirinin sonunda bu şiirin bir destan olduğunu yazar:

Hâcî Şem’î böyle bir *dâstân* dimiş
Gâlibâ ağyârdan kızılıcık yimiş
Cübbesi limonî zeytûnî biniş
Böyle tezyîn olmuş cânânımız var (R 57/12)

Bunların dışında “şiir”, edebî türler olmamakla beraber “darb-ı mesel” ve “ferman” kavramları ismi anılan terimlerdenidir.

2.4.12.4. Harfler

Konyalı Şem’î Divanı’nda” harfler az da olsa münferit olarak kullanılmıştır. Bu harfler “elif”, “lam” “nun” ve “vav”dır. Şem’î’nin boynu padişahın karşısında vav gibi bükülmüştür. Sultan için duadadır:

“*Vav*” gibi Hünkâra boynı eğridir Şem’î kuluñ
Bir du’âcı kemteridir derd-mend hâne-harâb (B 20/13)

²³⁹ Tanpınar, *age.*, s. 178.

Elif harfî örnek olmayı, lam harfî hırsı, nun harfî sevgilinin gözlerini, vav harfî ise hürmeti temsil eder.

2.4.13. Bazı Tipler ve Meslek Erbâbı

2.4.13.1. Bazı Tipler

Divanda “süvari”, “üstad”, “dilber”, “tıfl”, “gulâm”, “ihtiyar”, “pehlivan”, “sarhoş”, “hoca”, “tüccar”, “bey”, “paşa”, “miskîn”, “hâfız”, “mecnun” ve “meczub” gibi tipler bulunur. Bu kavramlar içerisinde en sık kullanılan, aşığı temsil eden “mecnun” kavramıdır:

Sevgili, saçlarını savurduğu gibi şairin de aklını dağıtıp perişan etmiş, sonra da “Bu âlemin delisidir” diyerek halkı inandırmıştır:

Tagıtduñ kasdile zülfüñ gibi ‘akl-1 perîşânım
Bu bir *mecnûn-i ‘âlemdir* deyü halkı inandırdıñ (K 89/2)

2.4.13.2. Meslek Erbâbı

Şiirlerde meslek erbaplarından “mi’ mâr”, “münâdi”, “bağban”, “bekçi”, “zâbit”, “cellâd”, “tulumban”, “attar”, “köşker”, “imam”, “gavvas”, “huddam”, “sarraf”, “çuhacı”, “kayıkçı” gibi çok çeşitli dallardan kimseler vardır.

Bülbül güle aşkı yüzünden neler çektiğini anlatır. Bu hale bahçıvan dahi ağlar ancak gül güler, bülbüle cevap vermez:

‘Arz ider ‘aşkuñ elinden çekdiğüñ bülbül güle
Bâğbân ağlar güler gül bülbüle virmez cevâb (B 16/3)

Şair sevgiliyi bir beyitte cellat olarak tanımlar. O gözlerinin cellatıdır, her şeyini vermiş olsa da bu sevgiliye yetmez, onun canını istemektedir:

Çeşm-i cellâdım bugün gelmiş de kan ister meded
Cümle varım virdim almaz yine cân ister meded (D 25/1)

Zahid olan suretinin aksini suda görünce çekinir. Oysa dalgıç olan aşkın denizine dalar ve inci tanelerine ulaşır:

Suda ‘aksi görünce sûretin zâhid hazer eyler
Talar ‘aşk bahrine *gavvâs* olan dürdânesiz kalmaz (Z 68/2)

Görüldüğü üzere şiirlerde yer alan meslekler, mesleği ifa etmekten ziyade sevgilinin gerçekleştirdiği eylemleri anlatmak için kullanılmıştır.

2.4.14. İksir, Kimya, Sihir

Sihir, tek beyitte²⁴⁰ Bektaşî bir gencin gözleriyle dört âlemi kendisine köle yapması bahsinde geçer.

Şairin gönlü hasta ve yaralı iken, sevgilinin iltifatı ona iksir gibi gelecek ve derman olacaktır:

Kûşe-i vahdetde bu haste-dil mecrûh iken
İltifâtuñ remzile *iksîr-i dermândır* baña (E 4/2)

Şem’î cihanın bağında bir gül iken solduğunu, dünyayı ararken kimyayı bulduğunu, katı bir pîr olduğunu ve erenlerin kendisini Arafat’a çağırdığını beyan eder:

Bu cihân bâğında gül olduñ solduñ
Dünyâyı ararken *kimyâyı* bulduñ
Hâcî Şem’î miskîn katı pîr olduñ
Erenler didiler gel ‘Arafât’a (HA 173/8)

Simya olarak da geçen kimya ilmi iksir manasında kullanıldığı gibi, madenleri altın ve gümüşe tahvil etme anlamında da kullanılmıştır. İbni Sîna ve bazı alimler bunun mümkün olmadığını söylese de Fahreddin-i Râzi gibi alimler mümkün olabileceğini savunmuştur.²⁴¹

²⁴⁰ Sarı, *age.*, 46/1 s. 113.

²⁴¹ Onay, *age.*, s. 260.

2.4.15. İnanış ve Âdetler

2.4.15.1. Kavm-i Kızılelma

Kızılelma, Türklerin cihan hakimiyeti idealinin bir sembolüdür. Alınması gereken yol, varılması gereken yer şeklinde algılanmıştır. Bu ülkünün hangi dönemde ortaya çıktığı bilinmese de yaygın kanaat, Osmanlı'nın özellikle batı seferlerine doğru yürüttüğü cihad ile tarihe ve edebiyata mal olduğudur. Kızılelma Osmanlı'nın fetih özlemidir. *Evliya Çelebi Seyahatnâme*'sinde Osmanlı'nın kızılelmasını bir bir sayar. Bunlar Kuzey Kafkasya, Bizans (İstanbul), Budin, Belgrad, Estergon, Viyana-Roma ve Köln'dür. Görüldüğü üzere çoğu fethedilmiştir. XIX. yüzyılda Kızılelma daha çok Yeniçeri Ocağı için kullanılır.²⁴²

Konyalı Şem'i Divanı'nda Kızılelma yukarıda belirttiğimiz gibi Yeniçeri Ocağı'nı ifade manasında kullanılır. Şem'i, II. Mahmud tarafından kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine kurulan Asâkir-i Mansûriyye'yi Allah'ın muzaffer etmesi için dua eder:

'An-karîb itse gerek a'dâdan ahz-ı intikâm
İzn-i Hak'la giydirir *Kavm-i Kızılelma*'ya fes
'Asker-i Mansûreyi Mevlâ muzaffer eylesün
Gösterir mânend-i ejder her birin a'dâya fes (S 76/4-5)

2.4.15.2. Nevruz

Şiirde adet olarak "Nevruz" bayramı işlenir. Nevruz, Farsça'da "yeni gün" anlamına gelir ve 21 martta Orta Asya'dan Balkan topraklarına kadar geniş bir coğrafyada baharın başlangıcı kutlanır. Nevruz kutlamalarının nerede başladığı bilinmese de en erken referanslara İran'da rastlanır. Kültürümüzde Asya Türkleri, Selçuklu ve Osmanlı'da bu bayram kutlanmıştır. Nevruz kutlamalarında en dikkat çeken hususlar ateş ve su unsurlarıdır. İnsanlar günahlarından arınmak ve talihlerini düzeltmek için Nevruz akşamı yakılan ateşin üzerinden atlarlar. Masalar taze

²⁴² Abdullah Harmancı, "Yeni Türk Edebiyatı'nda Kızılelma", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume, 5/3, 2010, s. 1471-1472.

çiçeklerle donatılır, üzerine Kur'an, boyalı yumurta, ayna, su dolu kase, çeşitli meyveler, tatlılar ve baharatlar konur. Bazı topluluklarda kurban kesilir. Ayrıca yedi sayısına önem verilir. Günümüz kutlamalarında hala Nevruz yemeğinde yedi çeşit tahıl kullanılır. Edebiyat camiasında da bu güne büyük önem verilmiş, şiihlere konu olmuştur.²⁴³

Nevruz, bahar geldiğinde çeşit çeşit çiçeklerle zemini süsler:

Peyk-i evvel bahâr olur nümâyân
Diler menefşe-i destâr-ı cânân
Çiğdem öksüz oğlan kar çiçeğiyle
Zeynider zemîni *nevrûz-ı sultân* (N 143/1)

2.4.15.3. Rûya Tabiri

Şairin, İslam dininde sahih kabul edilen rûya tabirine inandığını ve itimat ettiğini görmekteyiz. O sitemkar sevgiliye halini arz eder, gördüğü rüyaları tabir ettirmez, aşkının ateşinin mahbuba tesir etmesini bekler. Virane kalbini kendisinin tamir etmesini arzu eder:

Anuñçün gördüğüm rü'yâları itdirmedim *ta'bir*
'Aceb itmez mi 'aşkım âteşi kendüsine te'sir
Gelüp de eylesün vîrâne kalbim kendüsi ta'mir
Haber vir hâme mi'mâra niyâz it hâlim 'arz eyle (HA 158/2)

2.4.16. Diğer Eşyalar

Divanda bahse konu olan neredeyse bütün eşyalar, fizikî anlamından ziyade soyut anlamda kullanılır. Ayvazoğlu'na göre, sanatçı böylece dış dünyanın şekillerinde fazla oyalanmaksızın fenomenlerin iç yüzüne dalar, görünüşler dünyasının verdiği huzursuzluktan kurtularak Mutlak-olan'ın verdiği huzura kavuşur.²⁴⁴

²⁴³ Şinasi Gündüz, "Nevruz", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 33, s. 60-61.

²⁴⁴ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, 3. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 35-36.

Bundan önceki maddelerde ilgili eşyalardan bahsetmiştik. Bunlar dışında, “fitil”, “kandil”, “kibrit”, “kafes”, “seccade”, “fincan”, “fanus” kelimeleri divanda yer almaktadır.

Şem’î, hacca niyet edince Hakk’ın kandili yanmış, kalbinin siyahı nurlarla dolup taşmıştır:

Hacca niyyet eyleyince yandı *Kandîl-i Hudâ*
Nûra garkoldı bu kalb-i pür-siyâhım elvedâ’ (A 82/6)

Ne hikmetse, başıboş gönlün kuşu sıkıntı kafesinde kapanıp kalır. Payına kismet tanesi düşecekken tuzağa düşer ve gurbet diyarında hapis düşer:

Murg-ı dil-i âvâremiz ne hikmet
*Kafes-i mihnet*de kapandı kaldı
Dâm oldı pâyına dâne-i kismet
Diyâr-ı gurbetde kapandı kaldı (Y 183/1)

Mumun fitili hasret ateşini yakmak isterse, Şem’î’nin başından ateş çıkar ve göklere yükselir:

Fitili Şem’î hasret odı ile yakmak isterse
Başımdan od(ı) çıkınca irer ‘arşa semâlardan (N 130/5)

Son beyitte görüldüğü üzere, şem kelimesi “mum” manasına geldiği için bu mahlası kullanan Şem’î, ismini ve cins isim anlamında kullandığı “mum”u fitil kelimesiyle beraber işler. Mumun fitili hasret ateşini yakmak istediğinde, Şem’î’nin başından ateş çıkar ve göklere yükselir.

SONUÇ

Konyalı Şem'î Divanı, gazel, semai, koşma, muhammes, destan, kalenderi, mersiye, methiye türlerinde 197 şiirden meydana gelmiştir.

Gazeller, divanda en geniş bölümü teşkil etmektedir. Divanın ekserisinde aruz ölçüsü başarıyla kullanılmakla beraber; yer yer hece ölçüsü ile de şiirler kaleme alınmıştır. Divanda en çok kullanılan nazım birimi, divan edebiyatının nazım birimi olan beyittir. Bu özellikler klasik divan şiiri anlayışına riayet edilmesinin yanında, dönemin diğer şairlerine göre bazı farklılıkların tercih edildiğini göstermektedir.

Şiirlerde bazı biçim kusurlarına rastlanmaktadır. Anlamı tam olarak tespit edilemeyen ve harf eksikliği bulunan kelimeler mevcuttur. Yine dönemin diğer divan şiirlerinin aksine, yerel ifadelerle dair birçok örnekle karşılaşılmıştır.

Klasik bir divanda bulunması gereken nazım türlerine (tevhid, münacat, na't) Konyalı Şem'î Divanı'nda yer verildiği görülmüştür. Şairin tasavvufî anlayışı, divandaki şiir dilini etkilemiştir. Bununla beraber Şem'î'nin bizzat halkın içinden gelen şahsî tavrı ve yetiştirme tarzı şiirlerinin konusu ve üslubu üzerinde etkin olmuş, gündelik söylemler sanatlı bir dil ile harmanlanmıştır. Bu durumun getirdiği tavrı, geleneğe bağlı kalmakla beraber şiirlerde dilde sadeleşme, atasözleri ve deyimlerin sık kullanımı, yerel söyleyişlere daha fazla yer verme gibi yeni anlayışlara dair hususlara rastlanmıştır.

Dinî-tasavvufî unsurlar, Konyalı Şem'î Divanı'nın temelini teşkil etmektedir. Şem'î, hayatın ve hatta iki dünya hayatının çoğu bahsinde söz almış ve bu hususlar teşbih, mecaz gibi sanatlarla şiirine aksetmiştir. Divanda amentüye ve İslam esaslarına dair kavramlar ehl-i sünnet nazarıyla detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Bu kavramlar zaman zaman iktibas ve telmih yoluyla zenginleştirilmiştir.

Divanda mütedeyyin, mutasavvıf, şair ve tarihî birçok şahsiyetin adı zikredilmiştir. Bununla beraber, İslam'ın üç büyük mescidi başta olmak üzere dinî mekanlar şiirlerde söz konusu edilmiştir.

Çalışmamızın kayda değer bir kısmını teşkil eden “cemiyyet” başlığı, şairin topluma dair ne kadar çok mefhumu şiirlerine konu ettiğinin kanıtı niteliğindedir. Şem’î, coğrafi unsurlardan yiyeceklere, eşyadan savaşa, bezmden musikîye kadar; hemen hemen her konuyu şiirlerinde dile getirmiştir. Divandaki bu çeşitlilik okura keyifli ve merak uyandırıcı tatminkar bir okuma sunmaktadır. Bütün bunların sonunda, Konyalı Şem’î Divanı’nda dini, tasavvufî ve sosyal hayata dair birçok kavramın iman esaslarına bağlı kalınarak ve toplumsal hayata bizzat halkın içinden bir göz ile bakılarak şair tarafından ince ince işlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızda Konyalı Şem’î Divanı’nın fikrî dünyasına girebilmek ve divan edebiyatındaki yerini tespit etmek amacı güdülmüştür. Kelimelerin asıl manalarının yanında daha çok mecaz anlamlarını kullanan şairin bu sanat oyunlarını inceleyip ortaya koymak, bizde tarifi mümkün olmayan bir mesudiyet meydana getirmiştir. Bu çalışma ile Konyalı Şem’î Divanı’nın daha iyi anlaşılması, incelenmesi ve tanınması noktasında bundan sonraki çalışmalar için bir basamak oluşturma temennisi taşınmıştır.

KAYNAKÇA

- ACLUNÎ, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l Hafâ*, C. II.
- AÇIK, Nilgün, *Divan Edebiyatında Mevlevîlik ve Mevlevî Şairler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara, 2002.
- AK, Ahmet Şahin, *Türk Din Müsîkîsi Câmî ve Tekke Müsîkîsi*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- AK, Coşkun, "Rûhî-yi Bağdâdî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2008, C. 35, s. 205-206.
- AK, Murat, *Şair ve Peygamber*, 1. Baskı, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2019.
- AKŞİT, Niyazi, *A'dan Z'ye Kültür ve Tarih Ansiklopedisi*, Serhat Yayınevi, Ankara, 2004.
- ALBAYRAK, Nurettin, "Ebû Müslim Destanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, C. 10, s. 195-196.
- ALBAYRAK, Nurettin, "İbrâhim Edhem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 295-296.
- ALBAYRAK, Nurettin, "Kul Mesud", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 26, s. 352-353.
- ALBAYRAK, Nurettin, "Şem'î, Konyalı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010, C. 38, s. 505.
- ALGÜL, Hüseyin, Nihat Azamat, "Emîr Sultan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 146-148.
- ANKARAVÎ, İsmâil, *Mesnevî Şerif Şerhi*, I-VI, İstanbul, 1289/1841, II-12.
- APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi Abbâsiler Dönemi*, 7. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.
- APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi-2 Hulefâ-i Raşidin Dönemi*, 12. Baskı, Ensar Yayınları, İstanbul, 2015.
- ARMUTLU, Sadık, "Şem' u Pervâne", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 38, s. 495-497.
- ATİK, Hikmet, *Günahkar Dîvânı*, Asitan Yayınları, Sivas, 2010.
- ATİK, Hikmet, *Türk İslam Edebiyatı*, Bilimsel Araştırma Yayınları, Ankara, 2018.
- AYCAN, İrfan, "Mervân I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, C. 29, s. 225-227.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Aşk Estetiği*, 3. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2016.
- BANARLI, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1983.

BANARLI, Nihad Sâmi, *Türkçenin Sırları*, 60. Baskı, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2020.

BARTHOLD, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, haz. Fuad Köprülü, 4. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

BİLGİN, A. Azmi, “Mıhr ü Müşteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 28-29.

BİLGİN, A. Azmi, “Nesîmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 33, s. 3-5.

BOZKURT, Nebi, “Ravza-i Mutahhara”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 34, s. 475.

CAN, Şefik, *Mevlâna-Hayati, Şahsiyeti Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.

CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 7. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2020.

CEYHAN, Semih, “Semâ”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2009, C. 36, 455-457.

CEYHAN, Semih, “Şems-i Tebrîzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2010, C. 38, s. 511-516.

ÇALIŞIR, Ahmet, *Mevlevî Âyinleri*, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, XVIII-XIX.

ÇELEBİ, Süleyman, *Mevlid (Vesîletü'n Necât)*, haz. Necla Pekolcay, 5. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2015.

DEDEOĞLU, Abdülkadir, *Osmanlılar Albümü*, Osmanlı Yayınevi, Eskişehir.

DEMİRCİ, Mehmet, “Himmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 56-57.

DENİZ, Sebahat, *Tecellî Divanı*, Veli Yayınları, İstanbul, 2005.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 34. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2020.

EFLAKÎ, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı, 2. Baskı, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul, 2020.

EMECEN, Feridun, “İbrâhim Paşa, Makbul”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 333-335.

ERDEM, Hüsameddin, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, 8. Baskı, Hü-Er Yayınları, Konya, 2016.

ERDEM, Sargon, “Anka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 3, s. 198-200.

ERGUN, Sâdeddin Nüzhet, Mehmet Ferit Uğur, *Konya Vilayeti Halkıyyât ve Harsıyyâtı*, Vilayet Matbaası, Konya, 1926.

ERGUN, Sâdeddin Nüzhet, *Mevlâna*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1932.

ERKAN, Mustafa, Mustafa Özkan, “Hoca Mesud”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, C. 18, s. 189-191

FANİ, Eyüp Sabri, “Muâfâ B. İsmâil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2005, C. 30, s. 306.

GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul, 1997.

GÜNDÜZ, Şinasi, “Nevruz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2007, C. 33, s. 60-61.

GÜRER, Dilâver, *Düşünce ve Kültürde Tasavvuf*, 2. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Mehmet Yazgan, Beyan Yayınları, İstanbul, 2019.

HARMANCI, Abdullah, “Yeni Türk Edebiyatında Kızılma”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume*, 5/3 2010, s. 1471-1472.

HORATA, Osman vd., *XVIII. Yüzyıl Türk Edebiyatı*, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Nisan 2012.

İMÂM-I AZAM; *Fıkhu'l Ekber Aliyyü'l Kâri Şerhi*, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1981.

KÂNDEHLEVÎ, M. Yusuf, *Hayâtü's Sahâbe*, çev. Sıtkı Gülle, Divan Yayınları, İstanbul, 1991, C. 1.

KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, 16. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2019.

KARAGÖZ, İsmail, *Ayet ve Hadislerin Işığında Allah'ın İsim ve Sıfatları Esma-i Hüsnâ*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2010.

KARAHAN, Abdülkadir, “Enderunlu Vâsıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11, s. 189-190.

KARAHAN, Abdülkadir, “Fuzûlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 13, s. 240-246.

KARAHAN, Abdülkadir, “Nâbi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, C. 32, s. 258-260.

KARAMAN, Fikret vd., *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2009.

KARAMAN, Hayrettin vd., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, TDV Yayınları, Ankara, 2012.

KEMİKLİ, Bilal, *Sunullah Gaybî Dîvânı*, H Yayınları, İstanbul, 2017.

KEMİKLİ, Bilal vd., *Türk İslam Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2017.

- KENDİ, İbrahim Aczi, *Konyalı Âşık Şem’î Konuşuyor*, Konya, 1951.
- KEYİK, Sevgi Elif, *XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem’î’nin Şerh-i Pendnâmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, 2001.
- KILIÇ, Ünal, “Yezîd I”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C. 43, s. 513-514.
- KOÇİN, Abdülhakim, “Divan Şiirinde Hz. İsa”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 19, 2009, s. 24.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1976.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.
- KÖSE, Saffet, “Tekbir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2011, C. 40, 341-343.
- KURNAZ, Cemal, *Hayâlî Bey Divanının Tahlili*, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2012.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyri)*, Çev. Tahsin Yazıcı, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1978.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, 2. Baskı, İstanbul, 1943.
- LEVEND, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2018.
- ONAY, Ahmet Talât, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, 3. Baskı, Kurgan Edebiyat, Ankara, 2019.
- ÖNGÖREN, Reşat, “İbrâhim b. Edhem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 21, s. 293-295
- ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, C. 29, s. 441-449.
- ÖZ, Mustafa, “Kerbela”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 271-272.
- ÖZ, Mustafa, “Zülfikar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C. 44., s. 553-554.
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, 29. Baskı, Kapı Yayınları, İstanbul, 2018.
- PALA, İskender, “Âyîne-i İskender”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 4, s. 252.
- RUMÎ, Mevlânâ Celâleddin, *Mesnevî*, haz. Adnan Karaismailoğlu, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Konya, 2010, C. 1.
- SAMÎ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2019.

SARI, Mehmet, *Mevlevî Aşık ve Şair Konyalı Şem’î Hayatı, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı*, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, 2013.

SARIÇAM, İbrahim, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 8. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2002.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, *Nev’î Divanı’nın Tahlili*, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2001.

SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî*, haz. Nuri Akbayer, İstanbul, 1996.

TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977.

TATCI, Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı*, H Yayınları, İstanbul, 2008.

TOPALOĞLU, Bekir, “Kıyamet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 516-522.

TUNÇ, Semra, *Nâbî Divanında Sosyal Hayata Hikmetli Bakış*, Palet Yayınları, Konya, 2015.

TÜLÜCÜ, Süleyman, “Hâtim et-Tâî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, C. 16, s. 472-473.

TÜRKMEN, Fikret, “Kerem İle Aslı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 25, s. 283-284.

ULUDAĞ, Süleyman, “Ahmediyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1989, C. 2, s. 171.

ULUDAĞ, Süleyman, “Anka”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1991, C. 3, s. 200-201.

ULUDAĞ, Süleyman, “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1997, C. 15, s. 377-381.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.

ULUDAĞ, Süleyman, “Velî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2013, C. 43, 25-28.

ÜNVER, İsmail, “Leylâ Hanım”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2003, C. 27, s. 157.

YAKAR, Halide G. İnce, Ayşe Yücel Çetin, *Can Yoldaşlığı: Köroğlu-Ayvaz ve Akhilleus-Patroklos*, ed. Azize Aktaş Yasa, Faruk Öztürk, VI. Uluslararası Köroğlu Sempozyumu (10-12 Ekim 2016), Bildiri Kitabı, İstanbul 2016, s. 329-334.

YAŞAROĞLU, M. Kâmil, “Üç Aylar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012, C. 42, s. 276.

YAVUZ, Yusuf Şevki, “Ruh”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2018, C. 35, s. 187-192.

YENİTERZİ, Emine, *Mevlâna Celâleddin Rûmi*, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

YENİTERZİ, Emine, “Nâbî’nin Şiirlerinde Kırgınlık Psikolojisi”, ed. Ali Bakkal, Şâir Nâbî Sempozyumu, *Bildiriler Kitabı*, Şanlıurfa, 2009.

YILDIRIM, Hayrettin, *Bâki, Fuzulî, Hayalî ve Yahya Bey Divanlarında Mey ve Meyle İlgili Unsurlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2019.

YILDIRIM, Mustafa, *İslam Sanatı ve Estetiğinin Temelleri*, 2. Baskı, Başak Matbaacılık, Ankara, 2012.

YILMAZ, H. Kâmil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 21. Baskı, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, çev. M. Emin Saraç, 2. Baskı, Risale Yayınları, İstanbul, 1992, C. 1.

Bağlantılar:

Kadı *Abdurrahman* *Paşa*,
https://tr.wikipedia.org/wiki/Kadı_Abdurrahman_Paşa, (10.05.2021).

“*Kırklar Cemi*”, https://tr.wikipedia.org/wiki/Kırklar_Cemi (06.05.2021).

MORGÜL, Mahiye, *Antik Anadolu - Palmira Kraliçesi Sitti Zeynep Sultan*,
<https://mahiye.com/wp-content/uploads/2018/01/4-Palmira-Kraliçesi-Leyla-Zeynep.pdf>, (10.05.2021).